

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Dili Bilim Dalı

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE
TÜRKMEN TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ**

Özlem ERDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. H. İbrahim Delice

Sivas
Aralık 2011

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE
TÜRKMEN TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ**

Özlem ERDOĞAN

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim
Dalı Türk Dili Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Aralık 201

KABUL VE ONAY

Özlem Erdoğan'ın hazırlamış olduğu "Karşılaştırmalı Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi Ses Bilgisi" başlıklı bu çalışma, 09.01.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, "Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı"nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE (Danışman)

İmza

Prof. Dr. Bilal YÜCEL

İmza

Yrd. Doç. Dr. Burhan PAÇACIOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum. 24.10.2012

İmza

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

ERDOĞAN, Özlem, Karşılaştırmalı Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi Ses Bilgisi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Karşılaştırmalı ses bilgisi, bir dildeki sesleri boğumlanma, ses düzeni, görev ve ses değişimi gibi konular açısından ele alarak o dilin çeşitli lehçeleri veya şiveleri arasında karşılaştırmalı olarak inceleyen ses bilgisi dalıdır.

Bu çalışmada Türkçenin Oğuz lehçesinde yer alan Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi şiveleri üzerine karşılaştırmalı bir ses bilgisi incelemesi yapılmıştır.

Çalışma, her iki şiveden de esas alınan bazı dil bilgisi kitaplarındaki bilgilerin karşılaştırılması yoluyla hazırlanmıştır. Öncelikli olarak, her iki şivede de standart dil olarak kabul edilen dil karşılaştırılmış; ancak, yeri geldikçe bu iki şivenin ağızlarından da yararlanılmıştır.

Sonuç olarak, ses ve ses olayları bakımından bu iki şivenin birbiriyle ortak veya farklı olan yönleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: karşılaştırmalı ses bilgisi, lehçe, şive, standart dil, ağız.

ABSTRACT

ERDOĞAN, Özlem, Comparative Phonetics of Turkish and Turkoman, Master's Thesis, Sivas, 2011.

Comparative phonetics is a branch of phonetics which examines phones belong to a language among its dialects or accents in a comparative way in terms of articulation, the order in words, function and phonetic changes.

In this work, it has been studied comparative phonetics between Turkish accents and Turkoman accents taking part in Oğuz dialect of Turkish.

The work has been prepared comparing information in grammars having been based in both accents. Firstly, it has been compared the languages as standart language having been accepted in both accents. But it has also been profit from local languages of these accents when it is necessary.

Consequently it has been certained similar and diffirent aspects of these two accents in terms of phone and phonetic events.

Key Words: comparative phonetics, dialect, accent, standart language, local language.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖN SÖZ	X
KISALTMALAR.....	Xii
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	XV
GİRİŞ.....	1
1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN TÜRK DİLİ ALANINDAKİ YERİ... 1	
1.1. Türkiye Türkçesi.....	1
1.2. Türkmen Türkçesi.....	2
2. SES BİLGİSİ	4
2.1. Ses ve Ses Birimi (Fonem)	4
2.2. Ses Bilgisinin Alt Dalları.....	4
2.2.3. Art Zamanlı Ses Bilgisi.....	4
2.2.4. Eş Zamanlı Ses Bilgisi	4
2.2.2. Karşılaştırmalı Ses Bilgisi.....	5
2.2.5. Fizyolojik Ses Bilgisi.....	5
2.2.8. Akustik Ses Bilgisi	5
2.2.6. Söyleyiş Ses Bilgisi	5
2.2.7. Dinleyiş Ses Bilgisi	5
2.2.9. Deneyli Ses Bilgisi	5
2.2.10. Genel Ses Bilgisi	5
2.3. Ses Bilgisi Çalışmaları	6
2.3.1. Türkiye Türkçesiyle İlgili Ses Bilgisi Çalışmaları.....	6
2.3.2. Türkmen Türkçesiyle İlgili Ses Bilgisi Çalışmaları.....	9
3. ÇALIŞMANIN HAZIRLANMASINDA TUTULAN YOL.....	11
ÜNLÜLER.....	19
1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLER	19
2. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLER	19
3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLERİ İNCELEME YÖNTEMİ.....	20
4. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLERİ İNCELEME YÖNTEMİ.....	21
5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNLÜLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SINIFLANDIRILMASI.....	22
5.1. Boğumlanma Biçimi Bakımından Ünlüler	22
5.1.1. Ağızın Açıklığı Bakımından Ünlüler	22
5.1.1.1. Geniş Ünlüler.....	22
5.1.1.2. Dar Ünlüler	23
5.1.2. Dilin Bölümleri Bakımından Ünlüler	23
5.1.2.1. Ön Damak Ünlüleri	23
5.1.2.2. Art Damak Ünlüleri.....	23
5.1.3. Dudakların Aldığı Şekil Bakımından Ünlüler	24
5.1.3.1. Düz Ünlüler	24
5.1.3.2. Yuvarlak Ünlüler.....	24
5.2. Boğumlanma Süresi Bakımından Ünlüler	24
5.2.1. Kısa Ünlüler	24
5.2.2. Uzun Ünlüler.....	24
5.2.2.1. Birincil Uzun Ünlüler	25
5.2.2.2. İkincil Uzun Ünlüler.....	32

5.2.2.2.1. Kök ve Gövdelerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler	32
5.2.2.2.2. Eklerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler	37
6. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNLÜLERİN KARŞILAŞTIRMALI NİTELİKLERİ, SES DÜZENLERİ VE ÇEŞİTLERİ	50
6.1. /a/ Ünlüsü	50
6.1.1. /a/ Ünlüsünün Çeşitleri	51
6.1.1.1. /á/ (İnce a)	51
6.1.1.2. /â/ (Kapalı a)	52
6.1.1.3. /ã/ (Yuvarlak a)	52
6.1.1.4. /a:/ (Uzun a)	53
6.1.1.5. /á:/ (Uzun İnce a)	56
6.1.1.6. /ã/ (Kısa a)	56
6.1.1.7. /a _o / (Bulanık a)	57
6.2. /e/ Ünlüsü	57
6.2.1. /e/ Ünlüsünün Çeşitleri	58
6.2.1.1. /ä/ (Açık e)	58
6.2.1.2. /ë/ (Kapalı e)	59
6.2.1.3. /e!/ (Yarı Kapalı e)	60
6.2.1.4. /e'/ (Çok Kapalı e)	61
6.2.1.5. /ë/ (Yuvarlak e)	61
6.2.1.6. /e:/ (Uzun e)	62
6.2.1.7. /ä:/ (Uzun Açık e)	63
6.2.1.8. /ë/ (Kısa e)	63
6.3. /ı/ Ünlüsü	64
6.3.1. /ı/ Ünlüsünün Çeşitleri	64
6.3.1.1. /î/ (İnce ı)	64
6.3.1.2. /î/ (Yuvarlak ı)	65
6.3.1.3. /ı:/ (Uzun ı)	66
6.3.1.4. /î/ (Kısa ı)	66
6.4. /i/ Ünlüsü	67
6.4.1. /i/ Ünlüsünün Çeşitleri	68
6.4.1.1. /î/ (Yuvarlak i)	68
6.4.1.2. /i:/ (Uzun i)	68
6.4.1.3. /î/ (Kısa i)	69
6.4.1.4. /i/ (Kapalı i)	70
6.4.1.5. /i'/ (Fazla Kapalı i)	70
6.5. /o/ Ünlüsü	71
6.5.1. /o/ Ünlüsünün Çeşitleri	72
6.5.1.1. /ó/ (İnce o)	72
6.5.1.2. /ô/ (Kapalı o)	72
6.5.1.3. /o:/ (Uzun o)	73
6.5.1.4. /ô/ (Kısa o)	74
6.5.1.5. /o _o / (Bulanık o)	74
6.6. /ö/ Ünlüsü	75
6.6.1. /ö/ Ünlüsünün Çeşitleri	76
6.6.1.1. /ö:/ (Uzun ö)	76
6.6.1.2. /ö/ (Kısa ö)	77
6.7. /u/ Ünlüsü	77
6.7.1. /u/ Ünlüsünün Çeşitleri	77
6.7.1.1. /ú/ (İnce u)	77
6.7.1.2. /û/ (Yarı Geniş u)	78
6.7.1.3. /u:/ (Uzun u)	79
6.7.1.4. /ü/ (Kısa u)	80
6.7.1.5. /u/ (Yarı Düz u)	80
6.8. /ü/ Ünlüsü	80
6.8.1. /ü/ Ünlüsünün Çeşitleri	81
6.8.1.1. /ü/ (Kısa ü)	81

6.8.1.2. /ü:/ (Uzun ü).....	82
6.8.1.3. /Û/ (Yarı Düz ü).....	83
6.8.1.4. /ü!/ (Yarı Geniş ü).....	83
6.8.1.5. /'ü/ (Fazla Kalın ü).....	83
6.8.1.6. /Û/ (Bulanık ü).....	84

ÜNSÜZLER..... 85

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLER	85
2. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLER	85
3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLERİ İNCELEME YÖNTEMİ.....	86
4. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLERİ İNCELEME YÖNTEMİ.....	89
5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNSÜZLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SINIFLANDIRILMASI.....	92
5.1. Ton Bakımından Ünsüzler.....	92
5.1.1. Tonlu Ünsüzler	93
5.1.2. Tonsuz Ünsüzler	93
5.2. Boğumlanma Noktası Bakımından Ünsüzler.....	93
5.2.1. Dudak Ünsüzleri.....	93
5.2.2. Diş Dudak Ünsüzleri.....	93
5.2.3. Diş Eti Ünsüzleri	94
5.2.4. Diş Eti Ardı Ünsüzleri	94
5.2.5. Ön, Orta ve Art Damak Ünsüzleri	95
5.2.6. Gırtlak Ünsüzü	96
5.3. Hava Yolu Bakımından Ünsüzler	96
5.3.1. Ağız Ünsüzleri	96
5.3.2. Burun Ünsüzleri	96
5.4. Ses Yolu Bakımından Ünsüzler	97
5.4.1. Patlayıcı Ünsüzler.....	97
5.4.2. Sızıcı Ünsüzler	97
5.4.3. Akıcı Ünsüzler	97
6. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNSÜZLERİN KARŞILAŞTIRMALI NİTELİKLERİ, SES DÜZENLERİ VE ÇEŞİTLERİ.....	97
6.1. /b/ Ünsüzü	97
6.1.1. /b/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	98
6.1.1.1. /b/ (Yarı Sızıcı b).....	98
6.1.1.2. /P/ Ünsüzü (Yarı Tonlu b)	99
6.2. /c/ Ünsüzü.....	99
6.2.1. /c/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	100
6.2.1.1. /ç/ (Yarı Sızıcı c).....	100
6.2.1.2. /ç/ (c-z arası).....	101
6.3. /ç/ Ünsüzü.....	101
6.3.1. /ç/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	102
6.3.1.1. /ç/ (Yarı sızıcı ç).....	102
6.3.1.2. /Ç/ (Yarı Tonlu ç).....	102
6.4. /d/ Ünsüzü	103
6.4.1. /d/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	103
6.4.1.1. /d'/ (Ön Boğumlu d).....	103
6.5. /f/ Ünsüzü	104
6.6. /g/ Ünsüzü	104
6.6.1. /g/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	105
6.6.1.2. /g/ (Gırtlak g'si)	105
6.6.1.4. /g/ (Art Damak g'si).....	105
6.6.1.6. /g - ğ/ (Ön Damaklı g).....	106
6.6.1.7. /°g/ (g-c Arası).....	107
6.6.1.8. /ğ/ (Yumuşak g).....	108
6.7. /h/ Ünsüzü	108
6.7.1. /h/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	108

6.7.1.1. /h/ (Sızıcı h).....	108
6.7.1.2. /h/ (Nefesli h).....	109
6.7.1.3. /h'/ (Ön Damaklı Sızıcı h).....	110
6.8. /j/ Ünsüzü.....	110
6.9. /k/ Ünsüzü.....	111
6.9.1. /k/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	111
6.9.1.1. /k/ (Art Damaklı k).....	111
6.9.1.2. /k - k'/ (Ön Damaklı k).....	112
6.9.1.3. /K/ (Yarı Tonlu k).....	113
6.10. /l/ Ünsüzü.....	114
6.10.1. /l/ Ünsüzünün Ses Düzeni.....	114
6.10.1.1. /l/ (Ön Damaklı l).....	114
6.10.1.2. /l/ (Belirsiz l).....	115
6.11. /m/ Ünsüzü.....	115
6.12. /n/ Ünsüzü.....	116
6.12.1. /n/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	117
6.12.1.1. /ñ/ (Damak n'si).....	117
6.12.1.2. /ñ/ (Ön Boğumlu n).....	119
6.12.1.3. /ŋ/ (Belirsiz n).....	119
6.13. /p/ Ünsüzü.....	120
6.13.1. /p/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	121
6.13.1.1. /P/ (Yarı Tonlu p).....	121
6.14. /r/ Ünsüzü.....	121
6.14.1. /r/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	121
6.14.1.1. /r/ (Titrek r).....	121
6.14.1.2. /r/ (Belirsiz r).....	122
6.15. /s/ Ünsüzü.....	123
6.15.1. /s/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	123
6.15.1.1. /s/ (Peltek s).....	123
6.16. /ş/ Ünsüzü.....	124
6.17. /t/ Ünsüzü.....	124
6.17.1. /t/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	125
6.17.1.2. /T/ (Yarı Tonlu t).....	125
6.17.1.3. /t/ (Ön Boğumlu t).....	126
6.18. /v/ Ünsüzü.....	126
6.18.1. /v/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	127
6.18.1.1. /w/ (Çift Dudak v'si).....	127
6.18.1.2. /v/ (Belirsiz v).....	128
6.19. /y/ Ünsüzü.....	128
6.19.1. /y/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	129
6.19.1.1. /y/ (Belirsiz y).....	129
6.20. /z/ Ünsüzü.....	130
6.20.1. /z/ Ünsüzünün Çeşitleri.....	130
6.20.1.1. /z/ (Peltek z).....	130

ÜNLÜLERDE SES OLAYLARI..... 132

1. ÜNLÜ DEĞİŞİMLERİ.....	132
1.1. /a/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	132
1.1.1. a > e Değişimi.....	132
1.1.2. a > ä Değişimi.....	133
1.1.3. a > ı Değişimi.....	133
1.1.3. a > o Değişimi.....	134
1.1.4. a > u Değişimi.....	135
1.1.5. a : > a Değişimi.....	136
1.2. /e/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	136
1.2.1. e > a Değişim.....	136
1.2.2. e > ä Değişimi.....	137

1.2.3. e > ı Değişimi.....	138
1.2.4. e > i Değişimi.....	138
1.2.5. e > o Değişimi.....	139
1.2.6. e > ö Değişimi.....	139
1.2.7. e > u Değişimi.....	141
1.2.8. e > ü Değişimi.....	141
1.3. /ı/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	142
1.3.1. ı > a Değişimi.....	142
1.3.2. ı > i Değişimi.....	142
1.3.3. ı > u Değişimi.....	143
1.4. /i/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	144
1.4.1. i > a Değişimi.....	144
1.4.2. i > ä Değişimi.....	144
1.4.3. i > e Değişimi.....	145
1.4.4. i > ı Değişimi.....	146
1.4.5. i > u Değişimi.....	147
1.4.6. i > ü Değişimi.....	147
1.4.7. i > i / i > i: Değişimi.....	148
1.5. /o/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	149
1.5.1. o > ö Değişimi.....	149
1.5.2. o > u Değişimi.....	149
1.5.3. o > ü Değişimi.....	150
1.6. /ö/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	150
1.6.1. ö > e Değişimi.....	150
1.6.2. ö > ü Değişimi.....	151
1.7. /u/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	151
1.7.1. u > a Değişimi.....	151
1.7.2. u > e Değişimi.....	151
1.7.3. u > ı Değişimi.....	152
1.7.4. u > i Değişimi.....	153
1.7.5. u > o Değişimi.....	154
1.7.6. u > ö Değişimi.....	155
1.7.7. u > ü Değişimi.....	156
1.8. /ü/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler.....	156
1.8.1. ü > e Değişimi.....	156
1.8.2. ü > i Değişimi.....	157
1.8.3. ü > u Değişimi.....	157
2. ÜNLÜ UYUMU.....	158
1.1. Artılık Önlük Uyumu.....	158
1.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu.....	158
3. ÜNLÜ DÜŞMESİ.....	159
4. ÜNLÜ TÜREMESİ.....	160
ÜNSÜZLERDE SES OLAYLARI.....	163
1. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ.....	163
1.1. /b/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler.....	163
1.1.1. b > m Değişimi.....	163
1.1.2. b > p Değişimi.....	164
1.1.3. b > v Değişimi.....	165
1.2. /c/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler.....	166
1.2.1. c > ç Değişimi.....	166
1.2.2. c > j Değişimi.....	167
1.3. /ç/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler.....	167
1.3.1. ç > c Değişimi.....	167
1.4. /d/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler.....	168
1.4.1. d > t Değişimi.....	168
1.4.2. d > y Değişimi.....	169

1.4.3. d > z Değişimi	170
1.5. /f/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	171
1.5.1. f > k Değişimi	171
1.5.2. f > p Değişimi	171
1.5.3. f > v Değişimi	172
1.6. /g/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	172
1.6.1. g > ğ Değişimi	172
1.6.2. g > k Değişimi	173
1.6.3. g > v Değişimi	174
1.6.4. g > y Değişimi	175
1.7. /h/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	175
1.7.1. h > ğ Değişimi	175
1.7.2. h > k Değişimi	176
1.7.3. h > y Değişimi	176
1.8. /j/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	177
1.8.1. j > ş Değişimi	177
1.9. /k/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	177
1.9.1. k > g Değişimi	177
1.9.2. k > ğ Değişimi	179
1.9.3. k > h Değişimi	179
1.10. /l/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	180
1.10.1. l > n Değişimi	180
1.11. /m/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	180
1.11.1. m > n Değişimi	180
1.12. /n/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	181
1.12.1. n > m Değişimi	181
1.12.2. n > ñ Değişimi	181
1.12.3. ng > ñ Değişimi	182
1.12.4. ñ > g Değişimi	182
1.12.5. ñ > ğ Değişimi	183
1.12.6. ñ > m Değişimi	183
1.12.7. ñ > ng Değişimi	183
1.12.8. ñ > y Değişimi	183
1.13. /p/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	184
1.13.1. p > b Değişimi	184
1.14. /r/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	185
1.14.1. r > l Değişmesi	185
1.14.2. r > z Değişimi	185
1.15. /s/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	186
1.15.1. s > ç Değişimi	186
1.15.2. s > ş Değişimi	186
1.15.3. s > z Değişimi	186
1.16. /ş/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	187
1.16.1. ş > ç Değişimi	187
1.17. /t/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	187
1.17.1. t > d Değişimi	187
1.18. /v/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	189
1.18.1. v > b Değişimi	189
1.18.3. v > ğ Değişimi	189
1.19. /y/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	190
1.19.1. y > c Değişimi	190
1.20. /z/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler	190
1.20.1. z > s Değişimi	190
1.20.2. z > t Değişimi	190
2. ÜNSÜZ BENZEŞMESİ	191
2.1. İlerleyici Tam Benzeşme	191
2.1.1. ld > ll Benzeşmesi	191

2.1.2. mb > mm Benzeşmesi.....	192
2.1.3. nd > nn Benzeşmesi.....	192
2.1.4. ñd > ññ Benzeşmesi.....	193
2.1.5. ñğ/ ñg > ññ Benzeşmesi.....	194
2.1.6. sd > ss Benzeşmesi.....	194
2.1.7. st > ss Benzeşmesi.....	195
2.1.8. şc > şş Benzeşmesi.....	195
2.1.9. şç > şş Benzeşmesi.....	196
2.1.10. vb > vv Benzeşmesi.....	196
2.1.11. zd > zz Benzeşmesi.....	197
2.2. Gerileyici Tam Benzeşme.....	197
2.2.1. çş > şş Benzeşmesi.....	197
2.2.2. tç > çç Benzeşmesi.....	198
2.2.3. ts > ss Benzeşmesi.....	198
2.2.4. ym > mm Benzeşmesi.....	199
2.2.5. zs > ss Benzeşmesi.....	199
2.2. Yarım Benzeşme.....	200
2.2.1. gb > gv Benzeşmesi.....	200
2.2.2. kd > kg Benzeşmesi.....	200
2.2.3. md > mn Benzeşmesi.....	201
2.2.4. nb > nm Benzeşmesi.....	201
2.2.5. ñb > ñm Benzeşmesi.....	202
2.2.6. pg > kg Benzeşmesi.....	202
2.2.7. yb > yv Benzeşmesi.....	202
2.2.8. zb > zv Benzeşmesi.....	203
3. ÜNSÜZ AYKIRILAŞMASI.....	203
4. ÜNSÜZ UYUMU.....	204
5. ÜNSÜZ DÜŞMESİ.....	205
5.1. /b/ Düşmesi.....	205
5.2. /g/ Düşmesi.....	206
5.3. /h/ Düşmesi.....	207
5.4. /l/ Düşmesi.....	207
5.5. /n/ Düşmesi.....	208
5.6. /r/ Düşmesi.....	208
5.7. /t/ Düşmesi.....	209
5.8. /v/ Düşmesi.....	210
5.9. /y/ Düşmesi.....	210
6. ÜNSÜZ TÜREMESİ.....	211
6.1. /h/ Türemesi.....	211
6.2. /m/ Türemesi.....	212
6.3. /n/ Türemesi.....	212
6.4. /r/ Türemesi.....	213
6.5. /t/ Türemesi.....	213
6.6. /v/ Türemesi.....	213
6.7. /y/ Türemesi.....	214
6. ÜNSÜZ TEKLEŞMESİ.....	215
7. ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ.....	215
8. YER DEĞİŞTİRME.....	216
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	218
TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN SES BİLGİSİ TERİMLERİ.....	228
KAYNAKÇA.....	230

ÖN SÖZ

Türkçenin çeşitli lehçe veya şiveleri üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacılara Türk dilini farklı açılardan inceleme ve değerlendirme imkânını sunmakta ve böylece, bazı dil meselelerinin daha iyi anlaşılmasını ve açıklığa kavuşturulmasını sağlamaktadır. Bu çalışmalardan özellikle karşılaştırmalı olarak hazırlananlar ise Türkçenin çeşitli lehçe veya şivelerinin benzer ve farklı yönlerinin ortaya çıkarılmasında, Türk dilinin yapısı üzerine farklı coğrafyalarda farklı araştırmacılar tarafından ortaya konmuş bilgilerin bir araya getirilmesinde ve bu bilgilerin birbirini tamamlayarak Türk dili araştırmalarının daha derin bir nitelik kazanmasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

İşte hem bu tür çalışmaların Türk dili araştırmaları açısından taşıdığı önemi fark etmenin getirdiği bilinç hem de Türkçenin farklı coğrafyalarda ve farklı kollarda nasıl bir gelişme gösterdiği konusuna duyduğumuz merak bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etti. Böylece, *Karşılaştırmalı Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi Ses bilgisi* başlıklı bu çalışmayı hazırladık.

Giriş kısmında daha ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz çalışmamızın yöntem ve içeriği hakkında burada da kısaca bahsetmek istiyoruz. Çalışmamızda bugün Türkçenin iki çağdaş şivesi olan Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi ses bilgisi bakımından ele alınarak incelenmiştir. Karşılaştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada bu iki şivenin benzer veya farklı ses özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, her iki şiveden de esas alınan bazı temel kitaplardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Öncelikli olarak her iki şivede de standart dil olarak kabul edilen dil ele alınmış; ancak, yeri geldikçe ağızlar da çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Çalışmamızın Türkmen Türkçesiyle ilgili kısmını çoğunlukla Türkmenistan'da yayımlanmış dil bilgisi kitaplarına dayanarak hazırladık. Bu kitapları temin etmek araştırmamız sırasında karşılaştığımız en önemli zorluklardan biri oldu. Bu zorluğu standart dille ilgili ses bilgisi kitapları ile sözlükler konusunda büyük ölçüde aştık. Ancak, Türkmen Türkçesi ağızlarıyla ilgili temin edebildiğimiz kitaplar bu şivenin ağızları üzerine ayrıntılı bir ses bilgisi incelemesi yapabilmek için maalesef yeterli bir sayıya ulaşmadı. Bu nedenle, çalışmamızın içeriğinde Türkiye Türkçesi ağızlarına

geniş ölçüde yer verilirken Türkmen Türkçesi ağızlarından oldukça sınırlı bir düzeyde yararlanılmıştır.

Türkiye Türkçesindeki konuşma seslerinin Türkmen Türkçesindeki karşılıklarını tespit edebilmek ise çalışmamız sırasında karşılaştığımız bir diğer zorluk oldu. Bunda Türkmen Türkçesinin ses bilgisiyle ilgili bütün kaynaklara ulaşamayışımızın yanında ulaşabildiğimiz kaynakların da hemen hepsinin aynı şablonda hazırlanmış olması etkili oldu. Burada *aynı şablon* ifadesinden kastımız incelediğimiz tüm kaynakların konuşma sesleri konusunda yalnızca uzun ünlüler ile *ä*, peltek *s* ve *z* seslerini; kısmen de *ñ*, *k*, *g*, *h*, *h*, *w* seslerini ele almış olmaları; ancak, bunların dışında kalan diğer seslerden hiç söz etmemeleridir. Sözü edilmeyen bu seslerin Türkmen Türkçesinde mi yoksa Türkmen Türkçesi gramerlerinde mi bulunmadığı konusunda ise kanaatimiz bu durumun Türkmen Türkçesi gramerlerinde takip edilen yöntemden kaynaklandığı yönünde oldu.

Tezimin danışmanlığını üstlenen, karşılaştığım her zorlukta bana yol gösteren ve her konuda bana vakit ayırıp yardımcı olan değerli hocam sayın Prof. Dr. H. İbrahim Delice'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, çalışmam boyunca değerli fikir ve görüşlerini benimle paylaşan, bana kütüphanelerini açan tüm hocalarım ile destek ve anlayışını benden hiç esirgemeyen sevgili aileme çok teşekkür ederim.

Özlem ERDOĞAN

Aralık, 2011

KISALTMALAR

ABUÜ	Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine (Mehmet Dursun Erdem)
AD	Arabaçı Dialekti (N. Maviyev)
Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
ÇTD	Çağdaş Türk Dili (Süer Eker)
DLT	Divanü Lûgat-it- Türk Dizini
DTYA	Doğu Trakya Yerli Ağzı (Selahattin Olcay)
EİA	Edirne İli Ağzı (Emin Kalay)
Er.İA	Erzurum İli Ağzı (Efrasiyap Gemalmaz)
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
GBAA	Güneybatı Anadolu Ağızları (Zeynep Korkmaz)
GTEK	Günümüz Türkmen Türkçesi ile Eski Türkçenin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması (Sümeyra Harmanda)
HZTD	Hâ:zirki Zaman Türkmen Dili (P. Azimov)
HZTF	Hâ:zirki Zaman Türkmen Dili Fonetika (Muhammetguli Hudayguliyev)
İng.	İngilizce
KB	Kutadgu Bilig
Kır.YA	Kırşehir ve Yöresi Ağızları (Ahmet Günşen)
KİA	Kars İli Ağzı (Ahmet B. Ercilasun)
KSÜT	Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi (Aylin Koç)

KYA	Kütahya ve Yöresi Ağzı (Tuncer Gülensoy)
MATK	Muğla İli Ağızlarının Türkmen Türkçesi Ağızlarıyla Karşılaştırılması (Sevi Özışık)
MİA	Malatya İli Ağızları (Cemil Gülseren)
NYA	Nevşehir ve Yöresi Ağızları (Zeynep Korkmaz)
OT	Orta Türkçe
OY	Orhon Yazıtları (Talat Tekin)
RİA	Rize İli Ağızları (Turgut Günay)
Rus.	Rusça
STÜ	Süre Açısından Türkiye Türkçesi Sesleri Üzerine Bir Değerlendirme (Ahmet Akçataş)
TDB	Türk Dil Bilgisi (Muharrem Ergin)
TDE	Türkmen Dialektologiyasının Esasları (N. Nartıyev)
TEK	Türkmence El Kitabı (Oscar Hanser, çev. Zühal Kargı Ölmez)
TFS	Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri (Halit Dursunoğlu)
TG	Türkçenin Grameri (Tahsin Banguoğlu)
TGF	Türkmencenin Grameri I: Fonetika (Berdi Sarıyev, Nurcan Güder)
TKGK	Türkmen Türkçesinde Köken Olarak Kendini Gizleyen Kelimeler (Ayşe İlker)
TLÉ	Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı É (Elza Samedli)
TLG	Türk Lehçeleri Grameri
TSB	Türkçenin Ses Bilgisi (Volkan Coşkun)
TSBil.	Türkçenin Ses Bilgisi (Günay Karaağaç)
TSD	Türkçenin Ses Dizimi (Ömer Demircan)

TSKS	Türkmen Diliniň Söz Köki (Etimolojik) Sözlügi (Soltanşah Atanüyazov)
TTG	Türkmen Türkçesinin Grameri (Mehmet Kara)
TUGÇ	Türkmen Diliniň Uzı:n ve Gı:sga Çekimlileri (Sapar Kürenov)
UÍA	Uşak İli Ağızları (Gürer Gülsevin)
UMA	Urfa Merkez Ağzı (Sadettin Özçelik)
Yun.	Yunanca

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Ünlüler

á	İnce a	ó	İnce o
à	Kapalı a	ò	Kapalı o
â	Yuvarlak a	o:	Uzun o
a:	Uzun a	õ	Kısa o
á:	Uzun İnce a	o _o	Bulanık o
ã	Kısa a	õ:	Uzun õ
a _o	Bulanık a	õ	Kısa õ
ä	Açık e	ú	İnce u
è	Kapalı e	û	Yarı Geniş u
e!	Yarı Kapalı e	u:	Uzun u
e´	Çok Kapalı e	ũ	Kısa u
ê	Yuvarlak e	u	Yarı Düz u
e:	Uzun e	ü	Kısa ü
ä:	Uzun Açık e	ü:	Uzun ü
ë	Kısa e	ü	Yarı Düz ü
í	İnce ı	ü!	Yarı Geniş ü
î	Yuvarlak ı	ü	Fazla Kalın ü
ı:	Uzun ı	ü _o	Bulanık ü
ĩ	Kısa ı		
ï	Yuvarlak i		
i:	Uzun i		
ĩ	Kısa i		
ı	Kapalı i		
i´	Fazla Kapalı i		

Ünsüzler

b	Çift Dudak b'si	í	Ön Damaklı l
P	Yarı Tonlu b	l	Belirsiz l
c	Yarı Sızıcı c	ñ	Damak n'si
é	c-z arası	ń	Ön Boğumlu n
ç	Yarı sızıcı ç	ŋ	Belirsiz n
Ç	Yarı Tonlu ç	P	Yarı Tonlu p
d´	Ön Boğumlu d	6	Titrek r
g	Gırtlak g'si	r	Belirsiz r
g	Art Damak g'si	s	Peltek s
g - ğ	Ön Damaklı	T	Yarı Tonlu t
g	g-c Arası	t´	Ön Boğumlu t
h	Sızıcı h	w	Çift Dudak v'si
h	Nefesli h	y	Belirsiz v
h´	Ön Damaklı Sızıcı h	y	Belirsiz y
k	(Art Damaklı k)	z	Peltek z
k - k	(Ön Damaklı k)		
K	(Yarı Tonlu k)		

GİRİŞ

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN TÜRK DİLİ ALANINDAKİ YERİ

Dilin kendi doğal yapısından kaynaklanan değişimlerin yanında çeşitli coğrafi dağılımlar, farklı sosyo-kültürel çevrelerle ilişkiler gibi birtakım sebeplere bağlı olarak Türk dili, tarihten günümüze sürekli değişmiş ve bu sırada çeşitli kollara, lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçelerden biri de Oğuz Türkçesidir. Konuşulduğu coğrafyadan dolayı Batı Türkçesi olarak da adlandırılan Türkçenin bu kolu Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Horasan Türkçesi olmak üzere beş şiveden oluşmaktadır. Bunlardan Horasan Türkçesinin yazılı bir dili yoktur. Azeri ve Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesine çok yakın dil özellikleri göstermektedir. Türkmen Türkçesi ise Oğuz coğrafyasının en doğusunda yer alması ve Doğu Türkçesine yakın olması sebebiyle Batı grubu şiveleri arasında özel bir yere sahiptir (Özyetgin 2006).

Çalışmamız kapsamında ele alacağımız Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi Batı Türkçesinin işte bu beş kolundan ikisini oluşturmaktadır.

1.1. Türkiye Türkçesi

Batı grubu içerisinde konuşur sayısı en fazla olan şive, Türkiye Türkçesidir. Coğrafya olarak da en geniş dağılımı gösteren Türkiye Türkçesi, başta Türkiye olmak üzere, Irak, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerle, Avrupa'ya, Arap ülkelerine, Amerika ve Avustralya'ya göç eden Türkler tarafından konuşulmaktadır.

13. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar Eski Anadolu Türkçesi Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve ilk Osmanlıların yazı dili olmuş, ardından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Türkçesi kullanılmış ve bu dönemden sonra da günümüz Türkiye Türkçesi gelişme göstermeye başlamıştır. Türkiye Türkçesi, geniş anlamıyla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve çevresinde gelişme gösteren dilin; dar anlamıyla da bu dilin Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü devresinin adıdır.

Osmanlı Türkçesi döneminde çok sık kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerle gramer kuralları bu dönemden sonra terk edilmeye başlanmıştır. 1908'den sonra başlayan bu eğilimle Türkiye Türkçesinde yeni bir dil anlayışı gelişmiştir. Bunda Millî Edebiyat akımına bağlı Türkçecilik hareketinin ve özellikle 1911 yılında Genç Kalemler dergisinin etrafında toplanan aydınların büyük etkisi vardır. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip gibi isimler Yeni Lisan hareketini başlatarak yazı dilini Osmanlı Türkçesinin bütün kurallarından temizlemek ve böylece, İstanbul Türkçesine dayanan millî bir yazı dili oluşturmak istemişlerdir (Kartallıoğlu-Yıldırım: 2007: 33). Cumhuriyet döneminde daha da hız kazanan bu çalışmalar ile Türkiye Türkçesi doğu dillerinin etkisinden kurtulmuştur. Ancak, ilerleyen yıllarda batı dillerinin etkisi altına girmiştir.

Türkiye'de 1928 yılına kadar Arap alfabesi kullanılmış, bu tarihte yapılan harf devrimi ile Latin alfabesi kabul edilmiştir. Yazı dili İstanbul ağzına göre şekillenen Türkiye Türkçesi, zengin bir alt dialekt alanına sahiptir (Özyetgin 2006: 15).

1.2. Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu kolunda yer alan şivedir. Bu şivenin doğu kolunda yer alıyor olması onu Batı grubu şiveleri arasında farklı kılmaktadır. Batı grubunda yer alıyor olması sebebiyle karakteristik olarak Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşıyan bu şive, coğrafya bakımından Doğu Türkçesine yakın olması sebebiyle de Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin özelliklerini barındırmaktadır.

Türkmen Türkçesi bugün Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan Türkmenistan Cumhuriyeti ile İran ve Afganistan'da konuşulmaktadır.

Türkmen Türkçesi yazı dilinin başlangıcı olarak 18. yüzyıl kabul edilmektedir. Bu şivenin bir yazı dili olarak ortaya çıkmasında Mahtımgulı'nın payı büyüktür. Mahtımgulı'dan sonra Seydî, Gurbandurdı, Zekilî, Mollanepes, Talibî, Miskin Kılıç gibi şair ve yazarlar da bu yazı dilinin işlenmesine hizmet etmişlerdir.

Türkmen Türkçesiyle ilgili çalışmalara ilk olarak 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu çalışmalar, ilk olmaları sebebiyle önemlidir; ancak, günümüz araştırmalarına yeterince kaynaklık edecek nitelikte değildir. Bu şiveyle ilgili önemli araştırmaların yapılarak sözlük, gramer gibi çalışmaların yayımlanması 1920'li yılların sonlarına

rastlamaktadır. İlerleyen yıllarda bu şiveyle ilgili çalışmalar daha da ağırlık kazanmıştır.

Türkmen Türkçesi için yazı dilinin başlangıcı olarak kabul edilen 18. yüzyıldan 1928'e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra da Kiril alfabesi kullanılmıştır. 1993 yılına gelindiğinde Türkmenistan Meclisinin aldığı bir kararla tekrar Latin alfabesine geçilmesi kabul edilmiştir. Buna göre, 1996 yılında resmen kullanılmaya başlanan yeni alfabede daha sonra birkaç harfte değişiklik yapılmış ve 1 Ocak 2000 tarihi itibariye yeni Latin alfabesi bugünkü durumunu almıştır.

TÜRKMEN ALFABESİ (KİRİL)					
KİRİL	KARŞILIĞI	KİRİL	KARŞILIĞI	KİRİL	KARŞIĞI
A a	A a	Л л	L l	X x	H h
Б б	B b	М м	M m	Ц ц	Ts ts
B b	V v	Н н	N n	Ч ч	Ç ç
Г г	G g (Ğ ğ)	Ҥ ҥ	Ñ ñ	Ш ш	Ş ş
Д д	D d	О о	O o	Щ щ	Şç şç
E e	E e (Ye ye)	Ө ө	Ö ö	Ъ ъ	Ayırma
Ё ё	Yo yo	П п	P p	Ы ы	I ı
Ж ж	J j	Р р	R r	Ь ь	İnceltme
Ж ж	C c	С с	S s	Э э	E e
З з	Z z	Т т	T t	Ә ә	Ä ä
И и	İ i	У у	U u	Ю ю	Yu yu
Й й	Y y	Ү ү	Ü ü	Я я	Ya ya
K k	K k	Ф ф	F f		

YENİ TÜRKMEN ALFABESİ (LATİN)					
LATİN	KARŞILIĞI	LATİN	KARŞILIĞI	LATİN	KARŞIĞI
A a	A a	J j	C c	R r	R r
B b	B b	Ž ž	J j	S s	S s
Ç ç	Ç ç	K k	K k	Ş ş	Ş ş
D d	D d	L l	L l	T t	T t
E e	E e	M m	M m	U u	U u
Ä ä	Ä ä	N n	N n	Ü ü	Ü ü
F f	F f	Ñ ñ	Ñ ñ	W w	V v
G g	G g (Ğ ğ)	O o	O o	Y y	I ı
H h	H h	Ö ö	Ö ö	Ý ý	Y y
I i	İ i	P p	P p	Z z	Z z

Türkmen Türkçesinin birçok ağız vardır. Bu ağızlar yedi ana kola ayrılmıştır. Bunlar Teke, Yomut, Sarık, Salır, Ersarı, Göklen ve Çovdur ağızlarıdır. Bunun dışında, bu yedi ana ağzın gepleşik olarak adlandırılan çeşitli alt grupları

bulunmaktadır (Özışık 2007: 16). Teke ve Yomut ağızları Sovyetler döneminde yazı dili olarak kabul edilmiştir. Ancak, sonradan diğer ağızlara ait unsurlar da yazı dilinde kullanılmıştır.

Türkmen Türkçesinin söz varlığını Türkçe sözcüklerle Arapça, Farsça ve Rusçadan alıntı sözcükler oluşturmaktadır.

2. SES BİLGİSİ

Ses bilgisi, bir dilin seslerini boğumlanma özellikleri, sözcüklerdeki sıralanışları, görevleri ve uğradıkları değişimler açısından inceleyen dil bilgisi dalıdır.

2.1. Ses ve Ses Birimi (Fonem)

Ses, kulakta algılanan titreşimdir. Konuşma dilinin söylenip işitilebilen en küçük parçasıdır. Bir dilde anlam ayırma görevini yapan asıl seslere ise ses birimi (fonem) denilmektedir. Her dilde sonsuz denilebilecek sayıda ve birbirlerinden çok ince farklarla ayrılmış sesler bulunmasına rağmen fonemler sınırlı ve tespit edilebilir sayıdadır (Gemalmaz 2010: 117).

2.2. Ses Bilgisinin Alt Dalları

Ses bilgisi şu alt dallardan meydana gelmektedir (Vural-Böler 2011; Aksan 2007; Korkmaz 2007):

3.2.3. Art Zamanlı Ses Bilgisi

Bir dilin seslerini ve ses olaylarını tarihî gelişme süreci içinde inceleyen ses bilgisi dalıdır.

2.2.4. Eş Zamanlı Ses Bilgisi

Bir dilin seslerini ve ses olaylarını tarihî gelişme ve değişme seyrine bakmadan belirli bir zaman süreci içinde inceleyen ses bilgisi dalıdır.

2.2.2. Karşılaştırmalı Ses Bilgisi

Bir dilin seslerini ve ses olaylarını o dilin çeşitli lehçeleri arasında karşılaştırmalı olarak inceleyen ses bilgisi dalıdır.

2.2.5. Fizyolojik Ses Bilgisi

Konuşma ve işitme organlarının yapısını ve işleyişini inceleyen ses bilgisi dalıdır. Anatomiyile yakından ilişkilidir.

2.2.8. Akustik Ses Bilgisi

Sesleri titreşim sıklığı, süresi ve duyulma gücü bakımından inceleyen ses bilgisi dalıdır.

2.2.6. Söyleyiş Ses Bilgisi

Konuşmanın meydana gelmesi, seslerin boğumlanması, seslerin çıkış yerleri ve biçimleri, hece, vurgu ve ton kavramları, seslerin bir araya getirilmesi gibi konular üzerine çalışan ses bilgisi dalıdır.

2.2.7. Dinleyiş Ses Bilgisi

Seslerin insan kulağı ve beyinde nasıl algılandığını inceleyen ses bilgisi dalıdır. Fizyolojik ve akustik ses bilgisinden yararlanır.

2.2.9. Deneyli Ses Bilgisi

Çeşitli teknik araçlara ve gereçlere, deneylere ve laboratuvar araştırmalarına dayanarak dil seslerinin oluşmasını, boğumlanma yer ve özelliklerini inceleyen ses bilgisi dalıdır.

2.2.10. Genel Ses Bilgisi

Bütün ses bilgisi dallarını içine alarak bütün dillerin seslerini genel anlamda inceleyen geniş kapsamlı ses bilgisi dalıdır.

2.3. Ses Bilgisi Çalışmaları

2.3.1. Türkiye Türkçesiyle İlgili Ses Bilgisi Çalışmaları

Türkiye’de ses bilgisi alanı üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve bugüne kadar ses bilgisiyle ilgili birçok kitap ve yüzlerce makale yayımlanmıştır. Makalelerin tamamı burada veremeyeceğimiz kadar fazladır. Bu nedenle, ses bilgisi kitaplarıyla makalelerin yalnızca bir kısmını içeren bir bibliyografya aşağıda verilmiştir:

AĞAKAY, M. Ali, “İkizlemeler Üzerine”, *TD*, Ankara, 1953, S.2, s. 268-271.

AKSAN, Doğan, *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*, Hazırlayanlar: N. Atabay, S. Özel, A. Çam, N. Pirali, TDK Yayınları, Ankara 1978.

ARAT, Reşit Rahmeti, “Türkçe Metinlerde e/i Meselelerine Dair” *Makaleler*, İstanbul, 1987.

BAŞDAŞ, Cahit, “Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri”, *TDAY-B*, 2004, C. 11, s. 19-30.

BERGSTRASSER, G., *Türk Fonetigi*, Çeviren: M. Şükrü Akkaya, İstanbul, 1936.

BOZ, Erdoğan, “Türkiye Türkçesinde Uzun Ünlülerde Vurgu”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2002, S. 14, s. 29-36.

BURAN, Ahmet, “Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi ile İlgili Sorunlar”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında İç Ses Ünsüz Benzeşmesi” *TDAY-B*, 1958, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s.1-11.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri” *TDAY-B* 1963, TDK Yayınları, Ankara, 1988, s. 1-32.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Metathese Gelişmesi”, *TDAY-B* 1955, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s. 1-7.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, *TDAY-B* 1964, TDK Yayınları, Ankara, 1989, s. 1-33.

COŞKUN, Volkan, “Fonetik, Fonoloji ve Türkiye Türkçesinin Ünsüzler Matrisi”, *Türk Dili Dergisi*, S. 588, s. 588-595.

COŞKUN, Volkan, “Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Özellikleri ve Oluşumu Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri”, *TDAY-B 2001/ I-II*, Ankara, 2003, s. 87.

COŞKUN, Volkan, “Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Oluşum Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri”, *TDAY-B 2001/ I-II*, Ankara, 2003, s. 63.

COŞKUN, Volkan, “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, *TDAY-B 1999/ I-II*, Ankara 2003, s. 41-50.

COŞKUN, Volkan, *Türkçenin Sesbilgisi*, IQ Yay., İSTANBUL, 2008.

DEMİRCAN, Ömer, *Türkçenin Ezgisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİRCAN, Ömer, *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

DEMİRCAN, Ömer, *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni-Türkiye Türkçesinde Sesler*, Ankara, 1979.

DUMAN, Musa, “Modern Türkiye Türkçesinde Yazı ve Söyleyiş İlişkisi”, *Türk Dili Dergisi*, S. 625, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s.3-10.

DUMAN, Musa, *Evliya Çelebi Seyehatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1995.

ERCİLASUN, Ahmet B., “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri” *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s.43-48.

EREN, Hasan, “-MM- > -MB- Disimilasyonu”, *TDAY-B 1959*, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 95-103.

ERGENÇ, İclâl, “<ğ> Üzerine”, *Dilbilim Yazıları*, (Derleyen: A. Sezer-S. Koç), Usem Yayınları, Ankara, 1991, s. 51-56.

ERGENÇ, İclâl, “Fonolojik İstatistik Yoluyla Karşılaştırmalı Bir ÜSLUP Araştırması”, *DTCF Dergisi*, Cumhuriyet’in 60. Yıldönümü Armağanı, Ankara, 1987, s. 147-178.

ERGENÇ, İclâl, “Konuşma Dilindeki Kimi Ses Yitimleri ve Bunların Okul Çocuklarında Yazıma Yansımaları”, *II. Dilbilim Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1988.

ERGENÇ, İclâl, *Almanca ve Türkçenin Ses Yapılarının Karşılaştırılması*, DTCF Yay., Ankara, 1984.

ERGENÇ, İclâl, *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002.

ERGENÇ, İclâl, *Türkiye Türkçesinin Görevsel Sesbilimi*, Ankara 1989.

GEMALMAZ, Efrasiyap, “Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, S. 3, Erzurum, 1994, s.1.

GEMALMAZ, Efrasiyap, “Türkçenin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin Çalışması”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 12, Ankara, 1980, s. 173-196.

GEMALMAZ, Efrasiyap, “Türkçenin Morfo-Sentatik Yapısının Fonolojisine Etkileri”, *TDAY-B 1992*, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 169-173.

GEMALMAZ, Efrasiyap, “Türkiye Türkçesinde Ses Olayları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, S. 7, Erzurum, 1994, s.1.

GÜLSEVİN, Gürer, “Türkçede Kelime Başı Ünsüzleri Üzerine”, *TDAY-B, 1987*, s. 173-200.

GÜLSEVİN, Gürer, “Türkiye Türkçesi Ağzlarında h Sesi Üzerine”, *TDAY-B, C.1-11*, S.44, s.163-169.

GÜLSEVİN, Gürer, BOZ, Erdoğan, *Türk Dili ve Kompozisyon I-II Ses Bilgisi*, Konya, 2006.

HATİPOĞLU, Vecihe, *Türk Kelimelerinin Ön Sesleri*, AÜ DTCF Yay., Ankara 1961.

HATİPOĞLU, V., *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara 1981.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010.

KARADOĞAN, Ahmet, “Türkiye Türkçesinin Ses Varlığı ve Seslerin Kullanım Sıklığı”, *TDAY-B*, 2002, C.11, s. 57-66.

OYAR, Ahmet, *Türk Dili, Ses Bilgisi*, Editör: Levent Doğan, Ankara, 2006.

ÖZDEN, R. H., *Tarihsel Bakımdan Öztürkçe ve Yabancı Sözcüklerin Fonetik Ayraçları I*, İstanbul 1938.

ÖZSOY, A. Sumru, *Türkçenin Yapısı-I Sesbilim*, İstanbul, 2004.

SELEN, Nevin, *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, TDK., Yay., Ankara, 1979.

TANSU, Muzaffer, *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe*, Ankara, 1963.

TÜRK, Vahit, “Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis-Aphesis) Örnekleri”, *TDAY-B*, 2001, C.1-11, S.44, s.223-233.

ÜÇOK, Necip, *Genel Fonetik*, AÜ Yay., Ankara, 1951.

2.3.2. Türkmen Türkçesiyle İlgili Ses Bilgisi Çalışmaları

Aşağıda Türkmen Türkçesinin ses bilgisi üzerine yapılmış çalışmalar üzerine bir bibliyografya verilmiştir:

ANNANUROV, A., *Fonetika*, Aşgabat, 1959.

AZİMOV, Pıgam, *Hızirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat, 1960.

AZMUN, Yusuf, *Ana Çizgileriyle Türkmençe Dilbilgisi I. Cilt (Ses Bilgisi)*, Ankara Üniversitesi, DTCF Yayınları, 1983.

BEYİSOV, Begmırat, *Türkmen Diliniñ Tarihi (Giriş Tarihi Fonetika)*, Magaríf Neşirya:tı, Aşgabat 1992.

ÇAĞIRAN, Önder, *Türkmen Türkçesinde Fonetik Mukavemet*, Malatya, 1993.

ÇARIYAROV, Beşim, *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, 1970.

ÇÖNNEYEV, Yazmuhammet, *Türkmen Dili*, 1972.

DOĞAN, Levent, “Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlülerle İlgili Hususlar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar 1996, S.1, s.232-238.

DOĞAN, Levent, “Türkmen Türkçesinin Fonetik ve Morfolojik Özellikleri Üzerine-I” *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, Şubat 1996, s. 65-74.

DOĞAN, Levent, “Türkmen Türkçesinin Fonetik ve Morfolojik Özellikleri Üzerine-II” *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, Nisan 1996, s. 74-85.

DUMAN, Musa, “Türkmencede Ünlü Uzunluklarıyla Birbirinden Ayrılan Kelimeler Üzerine”, *Türk Dili*, S. 447, Eylül 1991, s. 212-218.

GELDİMİRADOV, A., *Türkmen Edebî Dilinde Variantlaşma (Türkmen Edebî Dilinde Farklılaşma)*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası, Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat, 1983.

GELDİYEYEV, Muhammet, *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, 1929.

HANSER, Oscar, *Turkmen Manuel (Descriptive Grammar of Contemporary Literary Turkmen-Texts-Glossary)*, Wien, 1977.

HUDAYGULIYEV, Muhammetgulı, *Hä:zirki Zama:n Türkmen Dili - Fonetika*, Tu:ra:n-1 Neşirya:tı, Aşgabat, 1992.

KARA, Mehmet, “Türkmen Türkçesinde Ünlüler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz 1998, S.6, s. 824-837.

KARA, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

KARA, Mehmet, *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

KARA, Mehmet, *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

KARASOY, Yakup, “Türkmen Türkçesinde Arapçadan Geçen Ayn’lı Kelimelerdeki Ses Değişimleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar 1998, S.5, s. 397-432.

KARASOY, Yakup, “Türkmen Türkçesindeki Arapça Alınma Kelimelerde Görülen Ünlü İncelme ve Kalınlaşmaları” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz 2005, S. 19, s.63-80, Ankara.

KÜRENOV, Sapar, “Türkmen Diliniñ Gısga ve Uzun Çekimli Fonemaları we Olarıñ Semantik Funksıyası”, *Dil Dergisi (Language Journal)*, S. 15, Ocak 1994, s. 73-77.

KÜRENOV, Sapar, “Türkmen ve Türk Dillerinin Ünlülerinin Özellikleri” *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, Nisan 1996.

KÜRENOV, Sapar, *Türkmen Dilinde Giñ Çekimlileriñ Akustiki Karakteristikası (Türkmencede Geniş Ünlülerin Ses Özellikleri)*, Experimental Fonetik Dervey, Aşgabat, 1990.

KÜRENOV, Sapar, *Türkmen Diliniñ Uzun ve Gısga Çekimlileri (Eksperimental-Fonetik Oçerk)*, Ilım Neşirya:tı, Aşgabat 1971.

SARIYEV, Berdi, GÜDER, Nurcan, *Türkmencenin Grameri I Fonetika: Ses Bilgisi*, Türk Dünyası Gençlerinin Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara 1998.

TABAKLAR, Özcan, “Türkmen Türkçesinde Ünlülerin Uzun Okunmasını Gerektiren Durumlar ve Eklerdeki Uzun Ünlüler”, *TDAY-B*, 1994, s. 145-155.

TECMIRADOV, Tagangeldi, *Hä:zirki Zaman Türkmen Edebî Dilinin Fonetikası*, 1970.

UYGUR, Ceyhun Vedat, *Türkmence (Türkmen Türkçesi)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.

3. ÇALIŞMANIN HAZIRLANMASINDA TUTULAN YOL

Türkiye’de Türk dili üzerine yapılan çalışmalarda yakın zamana kadar tarihî Türk lehçeleri üzerine yoğunlaşmış ve bunun sonucu olarak da daha çok eski metin üzerinde tasviri gramer çalışması yapılmıştır. Bunun yanında, ağız çalışmaları, gramer ve sözlük çalışmaları da Türk dili araştırmalarında önemli bir yer tutmuştur. Tüm bu çalışmaların sonucunda pek çok değerli eser ortaya konulmuş ve bu alanda önemli boşluklar doldurulmuştur. Ne yazık ki, çağdaş Türk lehçeleri üzerine

yeterince yoğunlaşılammamış ve Türkçenin günümüzde farklı coğrafyalarda varlık gösteren lehçe veya şiveleri üzerine hazırlanan çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye’de ancak 1980’lerden itibaren ivme kazanmaya başlayan Türk lehçeleri araştırmaları bugün artık yeni bir ilgi odağı hâline gelmiş ve böylece bu alana yönelik çalışmalar büyük bir hız kazanmıştır.

Çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan ve yapılmakta olan bu çalışmalar bugüne kadar açıklanamayan bazı dil unsurlarının aydınlığa kavuşturulmasında ve Türkçenin konuşulduğu farklı coğrafyalar ile Türkiye arasında bir dil ve kültür bağının oluşturulmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu noktada, karşılaştırmalı olarak yürütülen çalışmalar ise özellikle Türkçenin lehçe veya şivelerinin birbiriyle olan bağlantısını ortaya koymada önemli bir kaynak oluşturacaktır.

Biz de bu çalışma kapsamında Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi üzerine karşılaştırmalı bir ses bilgisi incelemesi yapmayı amaçladık. Bu amaç doğrultusunda her iki şivenin ses özellikleri konusunu ele aldık ve bu konuda bu iki şivenin birbiriyle benzer veya farklı yönlerini ses bilgisi açısından ortaya çıkarmaya çalıştık.

Çalışmada Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin ses bilgisi, belli bir metne bağlı kalmak yerine her iki şiveden de esas aldığımız bazı gramer kitaplarındaki bilgilerin karşılaştırılması yoluyla işlenmiştir. Bu temel kitaplara dayanarak öncelikle Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin standart dilleri karşılaştırılmıştır. Türkiye Türkçesi için esas aldığımız ses bilgisi çalışmalarının başında Volkan Coşkun’un *Türkçenin Ses Bilgisi* isimli kitabı gelmektedir. Bunun dışında, Günay Karaağaç’ın *Türkçenin Ses Bilgisi*, Necip Üçok’un *Genel Fonetik* ve Ömer Demircan’ın *Türkçenin Ses Dizimi* isimli ses bilgisi çalışmaları ile Muharrem Ergin’in *Türk Dili*, Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri*, Kaya Bilgegil’in *Türkçe Dilbilgisi*, Doğan Aksan’ın *Her Yönüyle Dil*, Nurettin Demir ve Emine Yılmaz’ın *Türk Dili El Kitabı*, Tufan Demir’in *Türkçenin Dilbilgisi*, Süer Eker’in *Çağdaş Türk Dili* ve Hanifi Vural ile Tuncay Böler’in *Ses ve Şekil Bilgisi* isimli çalışmalarının ses bilgisi bölümleri sıkça yararlandığımız kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Türkmen Türkçesinin ses özelliklerini tespit edebilmek için Muhammetgılı Hudayguliyev’in *Hä:zirki Zama:n Türkmen Dili - Fonetika*, Berdi Sarıyev ve Nurcan Güder’in hazırladığı *Türkmencenin Grameri I Fonetika: Ses Bilgisi*, Oskar Hanser’in

hazırladığı ve Zuhul Kargı Ölmez'in çevirdiği *Türkmençe El Kitabı* ve Sapar Kürenov'un *Türkmen Diliniñ Uzi:n ve Gı:sga Çekimlileri* isimli ses bilgisi kitapları ile Pigam Azimov'un *Hä:zirki Zaman Türkmen Dili* ve Mehmet Kara'nın *Türkmen Türkçesi Grameri* kitaplarının ses bilgisi bölümleri esas alınmıştır.

Ses bilgisini anlayabilmek ve açıklayabilmek için sadece standart dile bakmak her zaman yeterli olmamaktadır. Bu sebeple, çalışmamızı hazırlarken yeri geldikçe ağızlar bakma ve ağızlarla ilgili çalışmalardan da faydalanma ihtiyacı duyduk. Bunun için Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili olarak Ahmet B. Ercilasun'un *Kars İli Ağızları*, Efrasiyap Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları*, Mukim Sağır'ın *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, Cemil Gülseren'in *Malatya İli Ağızları*, Sadettin Özçelik'in *Urfa Merkez Ağzı*, Ahmet Günşen'in *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Zeynep Kormaz'ın *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* ile Güneybatı Anadolu Ağızları, Gürer Gülsevin'in *Uşak İli Ağızları*, Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Emin Kalay'ın *Edirne İli Ağızları*, Selâhattin Olcay'ın *Doğu Trakya Yerli Ağzı* ve Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları* isimli çalışmalarını esas aldık. Türkmen Türkçesiyle ilgili olarak Nartıyev'in *Türkmen Dialektologiyasınıñ Esa:sları* isimli kitabı başta olmak üzere Maviyev'in *Türkmen Diliniñ Arabaçı Dialekti* ile Çommadov'un *Kerki Topar Dialektleri* isimli kitaplarından; S. Arazkuliyev, S. Ataniyazov, R. Berdiyev ve R. Saparova'nın hazırladığı *Türkmen Diliniñ Gısgaça Dialektologik Sözlügi* isimli sözlükten ve Sevi Özışık'ın *Muğla İli Ağızlarının Türkmen Türkçesi Ağızlarıyla Karşılaştırılması* isimli yayımlanmamış doktora tezinden yararlandık. Türkmen Türkçesinin ağızlarıyla ilgili özellikle Türkmenistan'da basılmış daha pek çok kaynağı incelemek istedik; ancak, imkânlarımızın kısıtlı olması sebebiyle bu kaynakları temin etmemiz mümkün olmadı. Dolayısıyla, Türkmen Türkçesi ağızlarıyla ilgili daha ayrıntılı bir ses bilgisi incelemesi yapabilmek için elimizdeki kaynaklar yeterli bir sayıya ulaşmadı. Bu nedenle, çalışmamızı aslında hem Türkmen Türkçesi ağızlarına hem de Türkiye Türkçesi ağızlarına eşit derecede ağırlık vererek hazırlamak istememize rağmen Türkmen Türkçesi ağızlarıyla ilgili kısım oldukça sınırlı kaldı. Çalışmanın içeriğini ağırlıklı olarak Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızları oluşturmaktadır. Buna göre, çalışmada Türkmen Türkçesindeki ses bilgisel bir unsurun standart Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilmiş; bu unsurun standart dilde

bir karşılığının olmaması durumunda ise ağızlara bakılmıştır. Türkiye Türkçesindeki ses bilgisel bir unsurun Türkmen Türkçesinde olmaması durumunda ise o unsurun elimizdeki kaynakların bize tanıdığı imkân ölçüsünde Türkmen Türkçesi ağızlarındaki durumuna bakılmıştır.

Sözlük olarak Türkiye Türkçesi için Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkçe *Sözlük*'ten ve Türkmen Türkçesi için bu şivenin en kapsamlı sözlüğü olarak kabul gören Hamzayev'in hazırladığı *Türkmen Diliniň Sözlügi*'nden yararlandık. Bunun dışında, Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhale Ölmez ve Süer Eker'in hazırladığı *Türkmençe Türkçe Sözlük*, S. Atanüyazov'un hazırladığı *Türkmen Diliniň Söz Köki (Etimologik) Sözlügi* de esas aldığımız sözlükler arasında yerini aldı. Ayrıca, A. Meredov ve S. Ahallı'nın hazırladığı *Türkmen Klassıky Edebiya: tınıň Sözlügi* ile *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nden de yeri geldikçe yararlandık.

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. *Ünlüler, Ünsüzler, Ünlülerde Ses Olayları, Ünsüzlerde Ses Olayları* başlıklı bu bölümlerin her birinde ses bilgisel bir unsurun Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki durumu verilmiştir. Üçüncü aşamada ise konuyla ilgili bir değerlendirmeye gidilmiştir. Açıklamaların yapıldığı kısımların ardından yukarıda sözü edilen çalışmalardan aldığımız örnekler verilmiştir. Her bir örneğin yanında alındığı gramerin adı kısaltılmış olarak parantez içinde gösterilmiştir.

Ünlüler bölümünde -öncelikle, Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin ünlüleri- bu ünlülerin Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi gramerlerinde ne şekilde ele alındığı ve nasıl sınıflandırıldığı konuları hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda her iki şivenin ünlüleri ortak bir sınıflandırmaya tabi tutularak karşılaştırılmıştır. Daha sonra her bir ünlü ayrı ayrı ele alınarak işlenmiştir. Bunun için ilk olarak ele aldığımız ünlünün nitelikleri, boğumlanma biçimi, kelime içindeki kullanım oranı ve ses düzeni hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından, bu ünlülerin yazı dilinde gösterilmeyen; ancak, konuşma dilinde veya ağızlarda işitilebilen türleri üzerinde durulmuştur.

Ünlülerin yazı dilinde gösterilmeyen bu türlerini belirleyebilmek için yararlandığımız kaynaklardan birisi Uluslararası Fonetik Alfabe (The International

Fonetic Alphabet/ IPA) olmuştur. Uluslararası Fonetik Derneği (The International Phonetic Association) tarafından ilk olarak 1888 yılında Latin alfabesi temelinde geliştirilen ve değişik tarihlerde yapılan birçok düzenlemeden sonra son şeklini 2005'te alan bu alfabe, bilinen bütün dillerdeki her sesi gösterecek şekilde hazırlanmıştır. Hakkındaki birtakım eleştiri ve itirazlara rağmen, bu alfabe bugün uluslararası dil bilimi çevrelerince yaygın olarak kullanılmaktadır (Pekacar-Güner Dilek 2008). Konuşma dilindeki sesleri belirleyebilmek için bu alfabenin dışında esas aldığımız diğer bir çalışma ise 1997 yılında Ercilasun'un önerisiyle Türk Dil Kurumu tarafından kabul edilen alfabe olmuştur. Ayrıca, bu konuyla ilgili münferit olarak yapılmış diğer araştırmalar da bize yol göstermiştir. Bu araştırmalar içinde başta İbrahim Delice'nin çalışması (Delice 1995: 119-131) olmak üzere Ahmet B. Ercilasun'un (Ercilasun 1999: 43-48), Mukim Sağır'ın (Sağır 1995a: 377-390 ve Sağır 1995b: 391-449), Efrasiyap Gemalmaz'ın (Gemalmaz 2010: 81-94) hazırladığı çalışmalar da bu konuyla ilgili kaynaklarımız arasında yer almaktadır. İşte tüm bu araştırmalar sonucunda tespit edilmiş konuşma dilindeki seslerin Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesindeki durumunu belirlemek, çalışmamızda ağırlık verdiğimiz noktalardan biri olmuştur. Bu konuda konuşma diline özgü bir sesin önce Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediği araştırılmıştır. Bunun için Türkmen Türkçesinin standart dili ve ağızlarıyla ilgili yukarıda belirttiğimiz kaynaklar taranmıştır. Daha sonra, söz konusu sesin Türkiye Türkçesindeki durumuna bakılmıştır. Bunun için de yukarıda Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili olarak belirtilen kaynaklar taranmıştır. Seslerin işaretlendirilmesi hususunda IPA'nın önerdiği işaretler yerine millî bir nitelik taşıması bakımından TDK'nin önerdiği işaretler kullanılmıştır. Bu noktada yalnızca uzun ünlülerin gösterilmesi konusunda TDK'nin önerdiği $\bar{}$ (örneğin: \bar{a}) işareti yerine IPA'nın önerdiği $:$ (örneğin $a:$) işareti tercih edilmiştir. Türkmen Türkçesi gramerlerinde uzun ünlülerin gösterilmesinde genellikle bu işaretin kullanılıyor olması ve bizim bu işaretin ikincil uzunlukları daha iyi ifade ettiğini düşünmemiz bu tercihimizde etkili oldu. Ele aldığımız sesin söz konusu alfabede işaretlendirilmemiş olması durumunda ise Delice'nin yukarıda belirttiğimiz çalışmasında önerdiği işaretleri kullandık.

Ünsüzler bölümünde takip ettiğimiz genel çizgi, *Ünlüler* bölümüyle aynıdır. Bu bölümde de öncelikle Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesindeki ünsüzler tanıtılmış; her iki şivenin dil bilgisi kitaplarında bu ünsüz seslerin nasıl ve ne şekilde ele alınıp işlendiği hakkında bilgi verilmiş ve ardından bu ünsüzler ortak bir sınıflandırmayla karşılaştırılmıştır. Daha sonra, her bir ünlü ayrı ayrı ele alınarak işlenmiş; böylece, her bir ünlünün boğumlanma biçimi, kelime içindeki kullanım oranı, ses düzeni ve yazı dilinde gösterilmeyen çeşitleri üzerinde durulmuştur.

Ünlülerde Ses Olayları ve *Ünsüzlerde Ses Olayları* bölümleri çalışmamızın ikinci yarısını oluşturmaktadır.

Ünlülerde Ses Olayları bölümünde ilk olarak ünlü değişimleri konusu ele alınmıştır. Bu konu kapsamında Türkçe sözcüklerdeki tarihî ses değişimleri, konuşma dilinde ortaya çıkan ses değişimleri ve alıntı sözcüklerdeki ses değişimleri üzerinde durulmuştur. Burada Türkçe sözcüklerde görülen tarihî ses değişimlerini belirlemek için Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerine bakılmış; Türkçenin bu dönemdeki ses özelliklerinin günümüz Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesine yansımalarının ne şekilde olduğu karşılaştırılmıştır. Bunun için Mehmet Kara'nın çalışmaları ile Sümeýra Harmanda'nın hazırladığı *Günümüz Türkmen Türkçesinin Kelime Hazinesi ile Eski Türkçenin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması* isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Atanüyazov'un hazırladığı *Türkmen Diliniñ Söz Köki (Etimologik) Sözlügi* isimli sözlük taranmıştır. Bu bölümdeki örnekler de ağırlıklı olarak bu kaynaklardan verilmiştir.

Aslında 18. yüzyıla kadar yazılı bir metnin olmayışı nedeniyle Türkmen Türkçesinin tarihî gelişiminin ne şekilde olduğunu takip etmek mümkün değildir. Kaldı ki, Oğuz lehçesinin kökeninin en eski Göktürk Türkçesine dayandığı şeklindeki genel kabulün yanı sıra, Göktürk Türkçesinin konuşulduğu dönemde Oğuz Türkçesinin de en eski biçimiyle zaten var olduğu ve bu nedenle Oğuz lehçesinin ayrı bir kolda gelişme gösterdiği şeklinde ileri sürülen yeni bir tezin doğruluk payını da göz önünde bulunduracak olursak Oğuz lehçesinin bu en eski dönemlerine ait elimizde yazılı bir metnin olmayışı nedeniyle böyle bir tarihî karşılaştırma yapmak her iki şive için de zor olmuştur. Buna rağmen, iki şive arasındaki bazı ses farklılıklarını açıklayabilmek için Türkçenin tarihî dönemlerine

değınme ihtiyacı duyduğumuzdan Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini ortak bir dönem olarak ele aldık. Göktürk ve Uygur Türkçesini Eski Türkçe; Karahanlı Türkçesini ise Orta Türkçe terimi altında ele alarak yeri geldikçe bu dönemlere değındık. Ayrıca, Türkmen Türkçesinde Kıpçak ve Çağatay Türkçesine özgü bazı unsurlara da rastlamak mümkün olduğundan yeri geldikçe bu dönemlere de değınmemiz gerekti.

Ünlülerde Ses Olayları başlığı altında bu ses olaylarının dışında *Ünlü Uyumu* konusu üzerinde duruldu. Böylece, *Artlık Önlük* ve *Düzlük Yuvarlaklık Uyumları* ele alınarak bu uyumların her iki şivedeki durumu üzerine bir karşılaştırma yapıldı. *Ünlü Düşmesi* ve *Ünlü Türemesi* başlıkları altında ünlü düşmesi ve türemesinin bu iki şivede ne şekilde meydana geldiği de bu bölümde işlediğimiz diğer konular arasında yer aldı.

Ünsüzlerde Ses Olayları bölümünde *Ünlülerde Ses Olayları* bölümünde olduğu gibi öncelikle ses değişimleri ele alındı. Burada da aynı şekilde Türkçe sözcüklerdeki ses değişimleri yeri geldikçe tarihî lehçelerden de yararlanılarak açıklandı. Konuşma dilindeki ses değişimlerine ve alıntı sözcüklerdeki ses değişimlerine değındıldı. *Ünsüz Benzeşmesi* başlığı altında Türkmen Türkçesinde çoğunlukla konuşma dilinde görülüp zaman zaman yazı diline de yansımış olan ilerleyici ve gerileyici tam benzeşmeler ile yarım benzeşmeler üzerinde duruldu. Bu ünsüz benzeşmelerinin Türkiye Türkçesinde karşılıklarının olup olmadığı ağız çalışmalarından yararlanılarak araştırıldı. *Ünsüz aykırılışması* ve *ünsüz uyumu* açısından bu iki şivenin özellikleri karşılaştırıldı. *Ünsüz Düşmesi* ve *Ünsüz Türemesi* başlıkları işlenirken yine zaman zaman tarihî şivelere de yararlanmak gerekti. Bunun dışında, *Ünsüz Tekleşmesi*, *Ünsüz İkizleşmesi* ve *Yer Değiştirme* başlıkları altında bu ses olaylarının her iki şivemizde ne şekilde görüldüğü üzerine bir karşılaştırma yapıldı.

Son olarak, Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin ses özellikleri üzerine genel bir değerlendirmenin yapıldığı *Sonuç ve Değerlendirme* bölümüne yer verildi. Bu bölümde çalışmamızın sonuçları maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bu kısmı hazırlarken her iki şivenin ortak veya farklı ses özelliklerini daha öz ve net bir şekilde ortaya koyabilmek adına yalnızca en önemli ve en karakteristik olduğunu düşündüğümüz unsurlar üzerinde durulmuştur. Bunun dışında, söz gelimi bazı

düzensiz ses değişimleri gibi bizi araştırmamızın amacıyla uyumlu belli bir sonuca götürmeyen unsurlar bu kısma dâhil edilmemiştir.

Türkmen Türkçesinin Ses Bilgisi Terimleri bölümünde çalışmamızda geçen Türkmen Türkçesine özgü ses bilgisi terimleri ile bu terimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Bir terimin Türkiye Türkçesinde tam bir karşılığının bulunmaması durumunda ise o terimle ilgili eserlerde geçen açıklamalar Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Kaynakça bölümünde ise çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız kaynaklara yer verilmiştir.

ÜNLÜLER

Ünlüler tek başlarına okunabilen, hece oluşturabilen ve aynı zamanda ünsüzlerin de okunmasını sağlayan seslerdir.

Ünlülerin oluşumu sırasında ses yolu açıktır. Ciğerlerden gelen hava akımı bir engele takılmadan ses tellerine kadar gelir. Ses geçidi yalnızca burada kapanır ve bu sırada ses telleri titreşerek seda meydana getirir. Bundan sonra ağız boşluğuna gönderilen ses burada çene, dil ve ağzın aldığı şekle göre biçimlenir. Ünlülerin boğumlanması sırasında çarpma, patlama ve sızma gibi fiziksel olaylar söz konusu değildir. Belli bir engele takılmadan oluşan ünlüleri istenen uzunlukta söylemek mümkündür (Eker 2009; Demir 2006; Demir-Yılmaz 2003; Aksan 2007; Üçok 2007; Vural-Böler 2011; Karaağaç 2010).

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLER

Türkçe ünlü sayısı bakımından zengin bir dildir. Yazı dilinde gösterilen sekiz tane ünlü vardır. Bunlar *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*'dür. Bunların dışında yazı dilinde bulunmayan ancak konuşma dilinde ve ağızlarda kullanılan ünlüler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı temel ünlülerin aralarındaki ses basamaklarında oluşmuş ara seslerdir. *e* ile *i* arasındaki kapalı *é*, bu tür ünlülerin en yaygın olanıdır. Bunun dışında yazı dilinde gösterilmemekle birlikte uzun ünlüler de Türkçede önemli bir yer tutmaktadır. Türkçede hemen hemen her ünlünün uzun şekline rastlanmaktadır (Coşkun 2008: 41). Bu uzunlukların bir kısmı Türkçenin çok eski zamanlarından beri varlık gösteren ve çeşitli anlam farklılıklarına sebebiyet veren birincil uzun ünlülerdir; ki, bu tür ünlülerin örnekleri günümüz Türkiye Türkçesinde oldukça sınırlıdır. Bir kısım uzun ünlüler ise ses olayları sonucu ya da vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerdir. Bu tür uzunlukların örnekleri ise bir hayli fazladır. Ayrıca, bazı alıntı sözcüklerde de çeşitli uzunluklara rastlamak mümkündür.

2. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLER

Türkmen Türkçesinde dokuz tane ünlü -Türkmen Türkçesindeki ifadesiyle *çekimli*- bulunmaktadır. Bunlar *a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleridir. Bunlar arasında *e*

den daha geniş ve açık bir ses olan *ä* ünlüsü, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bulunmamakla birlikte bazı Anadolu ağızlarında varlık göstermektedir. Türkmen Türkçesinde bunların dışında bir de uzun ünlüler bulunmaktadır. Türkmen Türkçesini diğer lehçe ve şivelerden ayıran en önemli özelliklerden biri olarak kabul edebileceğimiz uzun ünlüler, genellikle anlam değişikliğine neden olmaktadır. Yazı dilinde gösterilmeyen uzun ünlülerle birlikte düşünüldüğünde Türkmen Türkçesinde kaç tane ünlü olduğu hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlar arasında üç görüş ön plana çıkmaktadır.

a) N. A. Baskakov, A. Annanurov ve S. Kürenov'un üzerinde fikir birliğine vardığı birinci görüşe göre Türkmen Türkçesinde on sekiz tane vardır. Bunlardan dokuz tanesi *a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü* kısa ünlüleridir. Bu ünlülerin her birinin bir de uzun şekilleri vardır. Bunlar da *a:, e:, ä:, i:, ı:, o:, u:, ü:* sesleridir.

b) Ata Annanurov'un öne sürdüğü ikinci görüşe göre on yedi ünlü vardır. Annanurov bu görüşünde *ä* sesini tek başına bir ünlü olarak kabul etmemektedir.

c) A. P. Poseluyevskiy ise Türkmen Türkçesindeki ünlü sayısını on beş olarak kabul etmiştir. Poseluyevskiy *a, ı, i, o, ö, u, ü* kısa ünlüleri ile *a:, i:, ı:, o:, u:, ü:* uzun ünlülerini ve *e, ä* seslerini kabul etmiş; *e:, ä:* seslerini ise ayrı bir ünlü olarak ele almamıştır (Sarıyev- Güder 1998: 6).

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLERİ İNCELEME YÖNTEMİ

Çene, dil ve dudakların hareketleri doğrultusunda biçimlenen ünlüler, incelenirken bu organların boğumlanmadaki rolleri göz önünde bulundurularak incelenir ve bu organların kullanımı ve aldığı şekle göre sınıflandırılır. Ayrıca, ünlülerin oluşmasında harcanan süre de ayırıcı bir unsur olduğundan ünlülerin süre bakımından gösterdiği özellikler de yapılan sınıflandırmalara dâhil edilmektedir. Buna göre, Türkiye Türkçesinde ünlüler, boğumlanma biçimleri ile boğumlanma süreleri göz önünde bulundurularak ilk etapta ağzın açıklığı, dilin bölümleri, dudakların durumu ve uzunluk-kısalık bakımlarından olmak üzere dört temel başlık altında ele alınmaktadır. Daha sonra ağzın hareketlerine göre geniş ve dar ünlüler, dilin hareketlerine göre ön ve art ünlüler, dudakların hareketlerine göre yuvarlak ve düz ünlüler ve süreye göre kısa ve uzun ünlüler olarak incelenmektedir.

1. Ağzın Açıklığı Bakımından Ünlüler

1.1. Geniş Ünlüler

1.2. Dar Ünlüler

2. Dilin Bölümleri Bakımından Ünlüler

2.1. Ön Ünlüler

2.2. Art Ünlüler

3. Dudakların Durumu Bakımından Ünlüler

3.1. Yuvarlak Ünlüler

3.2. Düz Ünlüler

4. Uzunluk Kısalık Bakımından Ünlüler

4.1. Kısa Ünlüler

4.2. Uzun Ünlüler

4. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLERİ İNCELEME YÖNTEMİ

Türkmen Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri uzun ünlülere sahip olmasıdır. Dolayısıyla, Türkmen Türkçesinde bir ünlünün uzun ya da kısa olması o ünlünün en ayırt edici özelliğini teşkil eder. Bu durum Türkmen Türkçesinde ünlülerin sınıflandırılması konusundaki gramer anlayışına da yansımıştır. Buna göre Türkmen Türkçesinde ünlüler ilk olarak *mukda:r* ve *hi:l* yani nicelik ve niteliklerine göre iki kısımda incelenir. Nicelikleriyle ilgili kısım ünlülerin telaffuz süresiyle - diğer bir ifadeyle, uzun veya kısa oluşlarıyla- ilgilidir. Niteliklerine göre incelenme biçimi ise Türkiye Türkçesindeki ünlüleri incelemede takip edilen genel çizgiye benzemektedir. Bu noktada yalnızca geniş ve dar ünlüleri sınıflandırma konusunda bir fark göze çarpar. Türkiye Türkçesinde bu ünlülerin boğumlanmasında çenenin rolü göz önünde bulundurulurken Türkmen Türkçesinde dilin rolü temel alınmıştır. Bu bakış açısına göre de Türkiye Türkçesinde ayrı bir başlık altında incelenen söz konusu ünlüler, Türkmen Türkçesinde dilin hareketleriyle oluşan diğer ünlülerle birlikte ele alınmaktadır.

1. Çekimlilerin Mukdar Ta:ydan Bö:lünüşi (Nicelikleri Bakımından Ünlüler)

1.1. Kı:sga Çekimliler (Kısa Ünlüler)

1.2. Uzu:n Çekimliler (Uzun Ünlüler)

2. Çekimlilerin Hi:line Görä: Bö:lünüşi (Niteliklerine Göre Ünlüler)

2.1. Diliñ Hareketine Görä: (Dilin Hareketlerine Göre Ünlüler)

2.1.1. Yogi:n Çekimliler (Kalın Ünlüler)

2.1.2. İ:nçe Çekimliler (İnce Ünlüler)

2.1.3. Gi:ñ Çekimliler (Geniş Ünlüler)

2.1.4. Da:r Çekimliler (Dar Ünlüler)

2.2. Do:dakların Hareketine Görä: (Dudakların Hareketine Göre Ünlüler)

2.2.1. Do:daklanya:n Çekimliler (Yuvarlak Ünlüler)

2.2.2. Do:daklanmaya:n Çekimliler (Düz Ünlüler) (Sarıyev-Güder 1998: 19)

5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNLÜLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SINIFLANDIRILMASI

5.1. Boğumlanma Biçimi Bakımından Ünlüler

5.1.1. Ağız Açıklığı Bakımından Ünlüler

Boğumlanma sırasında alt damak ile üst damak ya birbirine yaklaşır ya da birbirinden uzaklaşır. İki damağın arasında oluşan bu mesafenin oranına göre ünlüler ikiye ayrılırlar.

5.1.1.1. Geniş Ünlüler

Alt damak ile üst damak arasındaki mesafe fazla olduğunda başka bir ifadeyle ağız genişçe açıldığında ortaya çıkan ünlülerdir. Türkiye Türkçesindeki geniş ünlüler *a*, *e*, *o*, *ö* ünlüleridir. Türkmen Türkçesinde ise *a*, *e*, *o*, *ö* ünlüleri ile Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bulunmayan *ä* ünlüsü geniş ünlüler grubunu oluşturur.

5.1.1.2. Dar Ünlüler

Bu ünlülerin oluşumu sırasında alt damakla üst damak arasındaki mesafe azdır ve ağız belli belirsiz açılır. Türkiye Türkçesindeki dar ünlülerle Türkmen Türkçesindeki dar ünlüler aynıdır. Bunlar *ı, i, u, ü* ünlüleridir.

Dar ve geniş ünlülerin boğumlanması sırasında ağız her zaman tam açık ya da tam kapalı bir şekil almaz. Boğumlanan sese göre bazen yarı açık ya da yarı kapalı olabilir. Sınıflandırmalarda izlenen genel çizgi ara sesi tam açık ya da tam kapalı seslere yakınlık derecesine göre sınıflandırmak şeklinde olsa da aşağıdaki gibi ara sesleri ayrıca göz önünde bulundurarak yapılan sınıflandırmalar da mevcuttur.

- a) Dar ünlüler (kapalı)
- b) Yarı dar ünlüler (yarı kapalı)
- c) Yarı geniş ünlüler (yarı açık)
- d) Geniş ünlüler (açık)

5.1.2. Dilin Bölümleri Bakımından Ünlüler

Dilin hareketleri sonucu seslerin bir kısmı ağız boşluğunun arka tarafında oluşurken bir kısmı da ön tarafında oluşur. Oluştukları noktaya göre de ünlüler iki kısma ayrılır:

5.1.2.1. Ön Damak Ünlüleri

Bu ünlülerin oluşumu sırasında dilin ön bölümü kabarır ve ön damakla arasındaki mesafe azalır. Böylece ünlülerin bir kısmı ağzın ön tarafında oluşur. Bu tür ünlülere ön damak ünlüsü ya da kısaca ön ünlü denilmektedir. Türkiye Türkçesindeki ön ünlüler *e, i, ö* ve *ü* ünlüleridir. Türkmen Türkçesinde ise bu ünlülerin dışında bir de *ä* ünlüsü bulunmaktadır.

5.1.2.2. Art Damak Ünlüleri

Art ünlülerin oluşumu sırasında ise dilin arka tarafı kabarır ve yumuşak damakla dil arasındaki mesafe daralır. Bu şekilde ağzın arka tarafında oluşan ünlülere ise art

damak ünlüleri ya da kısaca art ünlüler denilmektedir. Bunlar *a, ı, o, u* ünlülerdir. Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de aynıdır.

Dilin en gerisinde *u* ünlüsü, en önünde ise *i* ünlüsü oluşmaktadır (Eker 2009: 239). Oluşum noktasının dilin bu en ön ve en arka kısımlarına yakınlık derecesine göre şöyle bir sınıflandırma da yapılmaktadır (Coşkun 2008: 41-42):

- a) Ön ünlüler
- b) Orta ünlüler
- c) Art ünlüler

5.1.3. Dudakların Aldığı Şekil Bakımından Ünlüler

Bazı ünlülerin boğumlanması sırasında dudak düz bir şekil alırken, bazılarının boğumlanması sırasında ise yuvarlak bir şekil alır. Ünlüler dudakların bu durumuna göre iki gruba ayrılır:

5.1.3.1. Düz Ünlüler

Bu ünlülerin oluşumu sırasında dudaklar düzleşir. Türkiye Türkçesindeki düz ünlüler *a, e, ı, i* ünlüleridir. Türkmen Türkçesinde ise farklı olarak bu ünlülerin yanında *ä* ünlüsü bulunmaktadır.

5.1.3.2. Yuvarlak Ünlüler

Bu ünlülerin oluşumunda ise dudaklar yuvarlaklaşır. *o, ö, u, ü* ünlülerinden oluşan yuvarlak ünlülerin durumu her iki şivede de aynıdır.

5.2. Boğumlanma Süresi Bakımından Ünlüler

5.2.1. Kısa Ünlüler

Ortalama bir süre içerisinde boğumlanan ünlülerdir. Buraya kadar sözünü ettiğimiz *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleri ile *ä* ünlüsü kısa ünlülerdir.

5.2.2. Uzun Ünlüler

Ortalamanın üzerinde bir süre içinde boğumlanan ünlülerdir. Birincil ve ikincil olmak üzere iki türlü uzun ünlü bulunmaktadır.

5.2.2.1. Birincil Uzun Ünlüler

Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana Türkçe döneminden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğudur (Korkmaz 2007: 27). Birincil ünlüler bugün kimi lehçe veya şivelerde sistemli bir şekilde korunmaktadır. Kimi lehçe ve şivelerde ise bu ünlüler ya geride hiçbir iz bırakmadan bütünüyle normal süreli ünlüler hâline dönüşmüş ya da yanlarındaki ünlü ve ünsüzler üzerinde ikizleşme, ünlü genişlemesi, türeme ve tonlulaşma gibi çeşitli etkiler bırakarak kaybolmuştur (Buran 2006: 3).

Bu çalışma kapsamında ele aldığımız Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesini bu noktada karşılaştırdığımızda iki şive arasındaki en önemli farklardan biri ortaya çıkmaktadır. Ana Türkçede birincil ünlü uzunluklarını en çok ve en iyi şekilde korumuş olan dil Türkmencedir (Tekin 1975: 80). Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çok azı birincil uzun ünlülerin devamı niteliğindedir.

Türkmen Türkçesinde ünlüler, kısa ya da uzun olarak telaffuz edilir. Ünlülerin bu şekildeki farklı telaffuzları anlamı da etkilemektedir. Örneğin *gal-ga:l*, *baş-ba:ş*, *om-o:m*, *öm-ö:m*, *mum-mu:m*, *um-u:m*, *gır-gı:r* sözcüklerindeki ünlüler uzun telaffuz edildiğinde başka bir anlam, kısa telaffuz edildiğinde başka bir anlam ortaya çıkar. Hatta bir sözcükteki uzun bir sesin kısa telaffuz edilmesi durumunda anlam değişmiyor olsa bile söz konusu telaffuz biçimi Türkmen Türkçesi için doğru bir seslendiriliş olarak kabul edilemez. Örneğin *ba:zarın*, *da:yısı*, *kolho:zda*, *i:şleyä:r* sözcüklerindeki uzun ünlülerin kısa telaffuz edilmesi anlamı etkilemez, ancak; böyle bir telaffuz şekli dilcilerce doğru kabul edilmez (Azimov 1960: 13-14).

Türkmen Türkçesinde bünyesinde birincil uzunluk bulunduran sözcükler üç grup altında ele alınmaktadır (Kara 2005:11):

a) İlk gruptakilerin kısa ünlülü şekli fiil; uzun ünlülü şekli isimdir. Yaygın bir şekilde bunların örneklerine rastlamak mümkündür:

<i>aç-</i> (<i>açmak</i>)	<i>a:ç</i> (<i>aç</i>)
<i>ak-</i> (<i>akmak</i>)	<i>a:k</i> (<i>ak, beyaz</i>)
<i>bar-</i> (<i>gitmek</i>)	<i>ba:r</i> (<i>var</i>)
<i>gap-</i> (<i>kapmak</i>)	<i>ga:p</i> (<i>kap</i>)
<i>öç-</i> (<i>sönmek</i>)	<i>ö:ç</i> (<i>oç</i>)
<i>öl-</i> (<i>ölmek</i>)	<i>ö:l</i> (<i>ıslak, nemli</i>)
<i>sol-</i> (<i>solmak</i>)	<i>so:l</i> (<i>sol</i>)
<i>yan-</i> (<i>yanmak</i>)	<i>ya:n</i> (<i>yan</i>)

<i>yaz-</i> (yazmak)	<i>ya:z</i> (ilk bahar)
<i>yol-</i> (yolmak)	<i>yo:l</i> (yol)

b) Bu gruptakilerin kısa ünlü şekli de uzun ünlü şekli de isimdir. Örnekleri ilk gruptakilere göre daha azdır:

<i>at</i> (at)	<i>a:t</i> (ad, isim)
<i>baş</i> (baş)	<i>ba:ş</i> (çıban)
<i>daş</i> (daş)	<i>da:ş</i> (taş)
<i>gor</i> (bir çeşit ayran)	<i>go:r</i> (kor)
<i>ot</i> (ot)	<i>o:t</i> (ateş)
<i>dul</i> (dul)	<i>du:l</i> (şerefli yer, güzel köşe)

c) Bu gruptakilerin ise kısa ünlü şekli de uzun ünlü şekli de fiildir. Bunların örnekleri sınırlıdır:

<i>gal-</i> (kalkmak)	<i>ga:l-</i> (kalkmak)
<i>gay-</i> (yavru beklemek)	<i>ga:y-</i> (uçmak, hızlıca kaymak)
<i>yaz-</i> (yazmak, yaymak)	<i>ya:z-</i> (sapmak)

Türkmen Türkçesindeki birincil uzunluklar şu şekilde de ele alınmaktadır (Sarıyev-Güder 1998: 89-92):

- Yazılışları aynı olan kelimeler
- Yazılışında eşi olmayan kelimeler
- i:*, *ı:* uzun ünlüleri ile ilgili örnekler
- ü:* ünlüsü ile ilgili örnekler
- u:* ünlüsü ile ilgili örnekler

Birinci grubu oluşturan örneklerde söz konusu ünlülerin kısa ya da uzun okunuşlarına göre anlam değişir. Aşağıda bu gruba ait örnekler verilmiştir (Sarıyev-Güder 1998: 89):

<i>ak-</i> (akmak)	<i>a:k-</i> (beyaz)
<i>al-</i> (almak)	<i>a:l-</i> (renk, hile)
<i>at/ at-</i> (at/ atmak)	<i>a:t</i> (isim)
<i>bar-</i> (varmak, gitmek)	<i>ba:r-</i> (var)
<i>bil-</i> (bilmek, öğrenmek)	<i>bi:l-</i> (bel)
<i>biz</i> (biz, şahıs zamiri)	<i>bi:z</i> (delme aleti, bez)
<i>daş</i> (uzak)	<i>da:ş/ da:ş-</i> (taş/ taşmak)
<i>gap-</i> (kapmak, tutmak)	<i>ga:p-</i> (kap)
<i>gir-</i> (kırmak, yok etmek)	<i>gi:r-</i> (kırmak, yok etmek)
<i>gız-</i> (kızmak, öfkelenmek)	<i>gi:z-</i> (kız)

öç- (sözmek, susmak)	ö:ç- (isim, öc)
öl- (ölmek)	ö:l- (ıslak, sulu)
ot (bitki)	o:t (ateş)
saç (saç)	sa:ç (saç)
sır (sır)	si:r- (silmek, tıraş olmak)
tay (at yavrusu)	ta:y (yer, yön; kaymak; eş)
tut- (tutmak)	tu:t- (dut)
uç- (uçmak)	u:ç- (uç)
yan- (yanmak)	ya:n- (yön, taraf)
yol- (yolmak, koparmak)	yo:l- (yol)

İkinci grubu oluşturan örneklerdeki uzun ünlülerin kısa okunuşu yeni bir kelimeyi karşılamaz ve anlamı değiştirmez. Aşağıda bu tür sözcüklerin örnekleri verilmiştir (Sarıyev-Güder 1998: 89):

adam (-)	a:dam (adam)
dız (-)	dı:z (diz)
duz (-)	du:z (tuz)
gavun (-)	ga:vun (kavun)
gürü (-)	gu:rı (kuru)
ıs (-)	ı:s (koku)
iz (-)	ı:z (iz)
mıs (-)	mi:s (bakır)
san (-)	sa:n (sayı)
tam (-)	ta:m (dam)

ı: ve **i:** birincil uzun ünlüleri telaffuz edilirken ünlü sonunda **y** ünsüzü ile birlikte söylenir: *iymek*, *diymek*, *gıymak* gibi. Ancak, söyleyişteki bu **y** ünsüzü yazıda gösterilmez. **ü:** uzun ünlüsü de telaffuz edilirken sonunda **y** ünsüzü ile birlikte söylenir: *düyş*, *süyci* gibi. Buradaki **y** ünsüzü ise yazıda gösterilir. **u:** birincil uzun ünlüsü için de benzer bir durum söz konusudur. Bu ünsüz de **v** ünsüzü ile birlikte seslendirilir: *suv* (*su*), *guv* (*kuğu*), *arzu* (*istek*) gibi. Buradaki **v** ünsüzü de yazıda gösterilmemektedir (Sarıyev-Güder 1998: 91-92).

Türkiye Türkçesindeki uzun ünlülerin çok azı birincil uzun ünlülerin devamıdır ve mevcut örneklerdeki uzunluklar Türkmen Türkçesindeki gibi sistemli olmayıp Anadolu'nun tamamında değil yalnızca belli bölgelerinde görülmektedir. Birincil uzunlukların en çok tespit edildiği yerlerin başında Batı Anadolu gelmektedir. Bunun dışında Karadeniz'de özellikle batı kesimlerinde ve Orta Anadolu'da birincil uzun ünlüler görülmektedir. Ayrıca, Azeri şivesine yakın Kars Terekeme ağzında olduğu gibi Anadolu'ya göç ve farklı sebeplerle gelen Türk boylarının ağızlarında da birincil

uzunluklara rastlamak mümkündür. Doğu Anadolu’da özellikle Van, Muş, Bitlis ağızlarında ise birincil uzun ünlü tespit edilememiştir (Erdem 2008: 553).

Birincil uzun ünlülerin Anadolu ağızlarındaki örneklerini ilk olarak Zeynep Korkmaz Güneybatı Anadolu’da yaptığı derlemeler sırasında tespit etmiştir (Korkmaz 2005: 123-127; Korkmaz 1994a: 32). Korkmaz Kütahya, Uşak, Dinar, Çivril, Denizli ve Tavas bölgelerinin ağızlarından derlediği malzemelere dayanarak 50 sözcükten oluşan bir liste hazırlamış; ancak, vurgu ve yakıştırma gibi unsurların etkisiyle ortaya çıkmış olabileceği şüphesi ile bu listedeki uzunlukların her biri asli uzunluk olarak kabul görmemiştir. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* isimli çalışmasıyla konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alan Talat Tekin ise Korkmaz’ın listesindeki sözcüklerden en fazla 17’sinde birincil uzun ünlü bulunabileceğini ifade ederek bu sözcükleri Yakutça, Türkmençe ve Özbekçedeki karşılıklarıyla birlikte vermiştir (Tekin 1995: 32, 61-62). Aşağıda bu listedeki sözcükler Türkmen Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte yer almaktadır (Tekin 1995: 61-62):

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Türkmen Türkçesi</i>
be:ş	be:ş
bö:l-	bö:l-
bu:	bu:
de:-	diy-
dö:n-	dö:n-
e:r-	-
ga:l-	ga:l-
ga:n-dır	ga:n-
gı:z	gı:z
o:l	o:l
o:n	o:n
so:r-	so:ra-
ve:r-	-
vu:r-	-
yi:-	iy-
yo:k	yo:k

Bunların haricinde Osman Nedim Tuna İçel, Silifke ve Akçakoca bölgelerinin ağızlarında; Tuncer Gülensoy Kütahya ve yöresi ağızlarında; M. Emin Eren Zonguldak, Bartın, Karabük ağızlarında; Efrasiyap Gemalmaz Erzurum ağızında; Ahmet Bican Ercilasun Kars ağızında; Brendemoen Trabzon ve yöresi ağızında; Faruk Yıldırım Çukurova ağızında; Yavuz Şenyiğit Afyon ve yöresi ağızlarında; Emine Atmaca Antalya ve yöresi ağızlarında; Sibel Karadağ Muğla ili Dalaman ağızında;

Selami Karatekin Niğde ili Elmalı kasabası ve yöresi ağızlarında; Nuri Karasakaloğlu Aydın Merkez ağızında; Canan İleri Eskişehir Türkmen ağızlarında; Hikmet Koraş Karaman ve yöresi ağızlarında; Abdullah Elgün Kayseri Akkışla ve yöresi ağızında; Mustafa Ekinci Yeşilhisar ve yöresi ağızlarında, Feridun Tekin Karaman ve yöresi ağızlarında; Veli Savaş Yelok Sivas Divriği merkez ilçe ağızında birincil uzun ünlü tespit etmiştir (Erdem 2008: 506-511). Son olarak Mehmet Dursun Erdem bu çalışmalardan yola çıkarak Anadolu ağızlarında uzun ünlü taşıyan sözcüklerin indeksini hazırlamıştır. Yüzden fazla kelimedenden oluşan bu indeksteki sözcüklere Türkmen Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte aşağıda listelenmiştir (Erdem 2008):

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>Türkmen Türkçesi</i>
a:ç (aç) <i>Burdur, Trabzon, Keban, Baskil, Ağın</i>	a:ç
a:çlık (açlık) <i>Bolu ve yöresi</i>	a:çlık
a:d (ad, isim) <i>Trabzon / Çebni, Çukurova, Sivas / Divriği</i>	a:t
a:l (almak) <i>Zonguldak, Bartın, Silifke, Afyon, Kayseri, Muğla</i>	al-
a:ra (ara, arasında) <i>Trabzon/Çepni</i>	a:ra
a:rka: (arka) <i>Silifke/İncekum</i>	a:rt
a:ş (aş, çorba) <i>Afyon ve yöresi</i>	a:ş
a:ş- (aşmak) <i>Uşak, Trabzon / Of / Çaykara, Çukurova</i>	a:ş-
a:yık- (ayılmak) <i>Çukurova yöresi</i>	a:yıl-
a:yıl- (ayılmak) <i>Kars yöresi</i>	a:yıl-
a:z (az) <i>Trabzon / Of / Çaykara, Afyon</i>	a:z
be:ş (beş) <i>Güneybatı Anadolu, Karaman, Antalya</i>	bä:ş
be:z (bez) <i>Sivas /Divriği</i>	me:z
bi:r (bir, sayı) <i>Trabzon / Çepni / Of, Karaman</i>	bi:r
bo:ş (boş) <i>Trabzon /Çepni, Bartın ve yöresi</i>	-
bo:z- (bozmak) <i>Batı Anadolu</i>	bu:z-
bo:z (buz) <i>Akçakoca yöresi</i>	bu:z
bö:cek (böcek) <i>Ankara / Nallıhan / Ayaş</i>	bö:çek

bö:lme (bölme) <i>Batı Anadolu</i>	bö:l-, bö:lek
bu: (bu) <i>Batı Anadolu, Silifke, Afyon, Karaman</i>	bu:
ça:dir (çadır) <i>Kars / Terekeme</i>	ça:dir
da:d- (tatmak) <i>Sivas, Kars / Terekeme</i>	ta:t-
da:l (dal) <i>Kars / Terekeme, Afşar</i>	ta:l
da:ş (taş) <i>Keban, Baskil, Ağın, Çukurova, Afyon</i>	da:ş
da:şı- / ta:şı- (taşımak) <i>Kars, Çukurova, Karaman</i>	da:ş
da:yı (dayı) <i>Ordu, Karaman, Kars/Terekeme</i>	da:yı
de:- (demek) <i>Zonguldak, Bartın, Kayseri, Muğla, Kütahya, Afyon, Sivas, Trab., Ordu, Antep, Maraş, Malatya, Kars</i>	diy-
de:li (deli) <i>Kars ili Terekeme</i>	de:li
di:- (demek) <i>Zonguldak, Bartın ve yöresi</i>	diy-
di:nle- (dinlemek) <i>Kars, Sivas, Kahramanmaraş, Malatya</i>	dı:n-
do:n (don, elbise) <i>Sivas / Divriği</i>	do:n
dö:n- (dönmek) <i>Trabzon / Çebni, Batı Anadolu</i>	dö:n-
dö:rt (dört) <i>Trabzon / Çebni, Kütahya, Çukurova</i>	dö:rt
e:d- (etmek, düzenlemek) <i>Trabzon/Çepni</i>	-
e:l (el, il, memleket) <i>Kars, Silifke, Ordu</i>	i:l
e:r- (ermek, yetişmek) <i>Batı Anadolu</i>	-
ga:l- (kalmak) <i>Uşak, Denizli, Afyon, Antalya, Silifke, Kars</i>	ga:l-
ga:lk- (kalkmak) <i>Bartın ve yöresi</i>	ga:l-
ga:n (kan) <i>Kars / Terekeme</i>	ga:n
ga:n- (kanmak) <i>Batı Anadolu</i>	ga:n-
ga:ndır- (kandırmak) <i>Batı Anadolu</i>	ga:ndır-
ga:rı (karı, kadın) <i>K/Terekeme, Manisa, Keban, Baskil, Ağın, Trab.</i>	garrı
ga:z- (kazmak) <i>Bartın ve yöresi, Çukurova</i>	ga:z-
ge:ç- / ge:ş- (geçmek) <i>Gaziantep, Giresun, Sivas, Antalya</i>	gi:ç-
ge:dig (gedik) <i>Kars / Terekeme</i>	ge:dik

ge:t (gitmek) Malatya, Elazığ, Tunceli, Maraş, Antep, Kars, Sivas, Yozgat, Ordu, Giresun, Trabzon	-
gi:z (kız) Zonguldak, Bartın, Manisa, Denizli, Çukurova, Antep	gi:z
go:yun (koyun) Silifke/İncekum, Kars Terekeme ağzı	-
gü:n (gün) Kayseri ve Batı Anadolu	-
i:ş (iş) Trabzon / Çepni	i:ş
ka:dun (kadın) Trabzon / Of / Çaykara, Çukurova	-
ka:r- (karmak, karıştırmak) Trabzon / Of / Çaykara	ga:r-
o:ba (oba) Kayseri / Akkışla ve yöresi	o:ba
o:cak (ocak) Trabzon / Çepni	o:cak
o:dun (odun) Trabzon/Çepni/Çaykara/Of	o:dun
o:l- (olmak) Afyon, Denizli, Muğla, Kayseri	bo:l-
o:n (on, sayı) Batı Anadolu, Afyon, Trabzon / Çepni	o:n
ö:r- (örmek) Trabzon / Çepni / Of/Çaykara	ö:r-
sa:rı (sarı renk) Kars, Silifke	sa:rı
so:r- (sormak) Batı Anadolu, Afyon, Antalya	so:ra-
su: (su) Karaman	su:v
sü:t (süt) Çukurova	sü:yt
ta:nı- Trabzon, Silifke	-
ta:y (tay, eş) Kars yöresi	-
u:n (un) Trabzon / Çepni / Of / Çaykara	u:n
u:yku (uyku) Kayseri / Akkışla	-
u:z (uz) Sivas / Divriği	u:z
ü:nne- (seslemek, çağırarak) Antalya yöresi	ü:yn
va:r (var) Batı Anadolu, Silifke, Sivas	ba:r
ve:r (vermek) Niğde, Kütahya, Uşak, Afyon, Kayseri, Muğla	be:r-
vu:r- (vurmak) Sivas / Divriği, Batı Anadolu	ur-
ya:d (yad, yabancı) Gaziantep, Samsun ve yöresi	ya:t
ya:n (yan, taraf)	ya:n

<i>Kars, Trabzon / Çepni</i>	
ya:r- (<i>yarmak</i>) <i>Burdur</i>	ya:r-
ya:ra (<i>yara</i>) <i>Kayseri, Kaman ve yöresi</i>	-
ya:rım (<i>yarım</i>) <i>Akçakoca, Silifke</i>	ya:rın
ya:rın (<i>yarın</i>) <i>Samsun, Maraş, Trab. / Çepni, Çukurova, Niğde, Kayseri</i>	
ya:ş (<i>yaş</i>) <i>Kars, Trabzon / Of / Çaykara</i>	ya:ş
ya:z (<i>yanılmak; açmak, yaymak</i>)	ya:z
ya:z (<i>yaz, mevsim</i>) <i>Trabzon / Of / Çaykara, Karaman, Sivas</i>	ya:z
ye:- (<i>yemek</i>) <i>Balıkesir, Manisa, Denizli, Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Eskişehir, Tokat, Ordu, Giresun, Trab, Malatya, Antep</i>	i:-, iy-
yı:han (<i>yıkanmak</i>) <i>Nevşehir ve yöresi</i>	yuv-
yı:ka (<i>yıkamak</i>) <i>Zonguldak, Bartın, Kayseri, Afyon, Kütahya, Aydın, Eskişehir, Bolu Kars, Ordu, Trabzon, Çukurova</i>	yuv-
yo:k / yo:h (<i>yok</i>) <i>Yozgat, Kayş., Sivas, Tokat, Ordu, Gırsn., Trab, Maraş, Antep, Erz, Malatya, Bartın, Nevşehir, Niğde, Silifke, Antalya, Karaman, Afyon</i>	yo:k
yo:l (<i>yol</i>) <i>Kars, Afyon</i>	yo:l
yu:- (<i>yıkamak</i>) <i>Burdur, Konya, Gaziantep</i>	yuv-
yü:rük (<i>seri, çabuk ve sağlam yürüyüşlü</i>) <i>Sivas ve yöresi</i>	-
yü:z (<i>yüz sayısı</i>) <i>Sivas / Divriği, Trabzon / Of / Çaykara</i>	yüz

5.2.2.2. İkincil Uzun Ünlüler

Asli olmayan uzun ünlülerdir. Ünsüz düşmesi, hece kaynaşması gibi ses olayları ile eklemeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

5.2.2.2.1. Kök ve Gövdelerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

Kök ve gövdelerde görülen ikincil uzun ünlüler genellikle bir ünsüzün düşmesi sonucu meydana gelen ses olayına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

g Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde ğ ile ön ve art damak g'lerinin düşmesine bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır:

bugurçı > **bu:rçı** (TDE, 62)
uğursuz > **u:rsız** (TUGÇ, 33)

yugur > *yu:r* (TUGÇ, 33)

Türkiye Türkçesinde ğ düşmeye meyillidir ve ağızlarda ğ ile ön ve art damak g'lerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerin örnekleri sıkça görülmektedir:

ağlaş- > *a:laş-* (NYA, 38)
ağzına > *a:zına* (NYA, 38)
bağ > *ba:* (NYA, 38)
değil > *de:l* (EYA, 28)
değnek > *de:nek* (KYA, 24)
doğru > *do:ri* (RİA, 45)
düğme > *dü:me* (EYA, 28)
düğün > *dü:n* (UİA, 17)
iğnelenmeye > *i:neleme:* (EİA, 17)
kağrı > *ğa:mı* (KYA, 24)
oğlu > *o:li* (RİA, 45)
öğretmen > *o:retmen* (Kır.YA, 24)
sağ > *sa:* (NYA, 38)
sığdır- > *sı:dır-* (UİA, 17)
uğramadı > *u:ramadı* (EİA, 17)
yağlı > *ya:lı* (EİA, 17)
yağmur > *ya:mur* (RİA, 45)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi ğ ile ön ve art damak g'lerinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamak mümkündür.

h Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde *h* ünsüzü düşmekte ve buna bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır:

bahana > *ma:na* (*bahane*) (TUGÇ, 33)
bahası > *ba:sı* (*pahası*) (TUGÇ, 33)
möhlet > *mö:let* (*mühlet*) (TUGÇ, 33)
möhüm > *mö:m* (*mühim*) (TUGÇ, 33)
sähelçe > *sä:lçe* (*az, kısa süre*) (TUGÇ, 33)
säher > *sä:r* (*seher, tan vakti*) (TUGÇ, 33)
söhbet > *sö:bet* (*sohbet, karşılıklı konuşma*) (TUGÇ, 33)
şäher > *şä:r* (*şehir*) (TUGÇ, 33)
şöhle > *şö:le* (*şule, ışık, ışın*) (TUGÇ, 33)
töhmet > *dö:met* (*iftira, haksız yere suçlama*) (TUGÇ, 33)
zäher > *zä:r* (*zehir*) (TUGÇ, 33)
zähmet > *zä:met* (*zahmet*) (TUGÇ, 33)

Türkiye Türkçesi ağızlarında da *h* ünsüzünün düşmesi ikincil uzunlukların ortaya çıkmasında etkili olmuştur:

ana**h**tar > anata:r (KYA 24)
 bo**h**ça > bo:ça (EİA, 16)
 i**h**tiyaç > i:tiyaç (RİA, 45)
 i**h**tiyarladı > i:tiyarladı (EİA, 16)
 ka**h**ramanlık > ka:ramanlık (RİA, 45)
 ne**h**rinden > ne:rinden (EİA, 16)
 padiş**h**ın > padişa:n (MİA 46)
 sil**h** > sila: (Kır.YA, 25)
 ş**h**irli > şe:rli (UİA, 17)
 ş**h**riye > şe:riye (KYA 24)
 ta**h**ta > ta:ta (KYA 24)
 to**h**um > to:um (UİA, 17)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında *h* ünsüzünün düşmesi sonucu ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır.

I Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde *alın* > a:n (TDE, 62) örneğinde olduğu gibi sözcük kök ve gövdelerinde *l* ünsüzünün düşmesi sonucu ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türkmen Türkçesinde daha çok *l* sesi ile biten ve belirsiz gelecek zaman ekini alan fiillerde bu sesin düştüğü ve ikincil uzunlukların oluştuğu görülür. Bu şekilde oluşan uzunluklar *Eklerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler* bölümünde ele alınacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise sözcük kök ve gövdelerinde *l* ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerin örneklerine rastlamak mümkündür:

kalfa > ğa:fa (KYA, 24)
 ol**l**sun > o:sun (RİA, 45)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde *l* ünsüzünün düşmesi sonucu oluşan ikincil uzun ünlülerin örneklerine rastlanmakla birlikte bu ünsüze bağlı olarak ortaya çıkan uzun ünlüler çoğunlukla ve özellikle ekleşme sırasında meydana gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ise sözcük kök ve

gövdelerinde söz içinde veya söz sonunda *l* ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

n / ñ Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde *n* ve *ñ*'nin düşmesi de ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır:

añrı > *a:rı* (*geri, arka taraf*) (TUGÇ, 33)
neneñsi > *ne:ñsi* (*ne, nasıl*) (TDE, 62)

Aynı şekilde, Türkiye Türkçesi ağızlarında da *n* ve *ñ* ünsüzlerinin düşmesine bağlı olarak ikincil uzun ünlüler meydana gelmektedir:

insan > *i:san* (EİA, 17)
soñra > *so:ra* (Kır.YA Ağzı, 25)
yañlış > *ya:nış* (EYA Ağzı, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi *n* ve *ñ* ünsüzlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamak mümkündür.

r Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde *r* ünsüzü ile biten ve *-ar / -er* belirsiz gelecek zaman ekini alan fiillerde söz konusu sesin düşmesine bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır. Bu durum *Eklerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler* başlığı altında ele alınacaktır.

Türkiye Türkçesinde ise sözcük kök ve gövdelerinde *r* ünsüzünün düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere rastlamak mümkündür:

biber > *bibe:* (KYA, 24)
dört > *dö:t* (KYA, 24)
duvarlı > *duva:lı* (EİA, 16)
erkek > *e:kek* (KYA, 24)
mezarlık > *meza:lık* (EİA, 16)
sonra > *so:na* (MİA, 46)
tarlaya > *ta:leye* (EİA, 16)
yirmi > *yi:mi* (Kır.YA, 25)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde *r* ünsüzünün düşmesi sonucu görülen ikincil uzunluklar daha çok ekleşme sırasında ortaya çıkmaktadır. Türkiye

Türkçesinde ise sözcük kök ve gövdelerinde *r* ünsüzünün düşmesine bağlı olarak oluşan ikincil uzunluklara ağızlarda rastlamak mümkündür.

v Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde *v* ünsüzünün düşmesine bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır:

tovlam > **tu:**la:m (*burma sonucu oluşan burgu*) (TUGÇ, 33)

Aynı şekilde, Türkiye Türkçesi ağızlarında da *v* ünsüzünün düşmesi ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır:

kovdular > **ğo:**dular (Kır.YA, 25)
ovmak > **u:**maç (EİA, 17)
sevme > **se:**mese (KYA, 25)
tövbe > **tö:**be (EİA, 17)

Yukarıda da görüldüğü gibi sözcük kök ve gövdelerinde *v* ünsüzünün düşmesi gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

y Ünsüzünün Düşmesi Sonucu Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde sözcük kök ve gövdelerinde *y* ünsüzünün düşmesi sonucu ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır:

diyil- > **dî:**l- (*denilmek*) (TDE, 62)
köyñek > **kö:**nek (*gömlek*) (TDE, 62)
öyke > **ö:**ke (*kırgınlık, öfke*) (TDE, 62)

Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde, *y* ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil uzunluklara rastlamak mümkündür:

aşşe > **a:**şe (Kır.YA, 25)
bayram > **ba:**ram (RİA, 45)
böyle > **bo:**le (RİA, 45)
eylesin > **e:**lesin (EİA, 17)
neyse > **ne:**se (KYA, 24)
öyle > **ö:**le (EİA, 17)
peynir > **pe:**nir (KYA, 24)
söyle-> **sö:**le- (NYA, 38)
teyze > **de:**ze (Kır.YA, 25)

Yukarıda da görüldüğü gibi gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında *v* ünsüzünün düşmesine bağlı olarak ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır.

5.2.2.2.2. Eklerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde eklerde görülen ikincil uzun ünlüleri temelde dört gruba ayırarak incelemek mümkündür (Buran 2006):

Bunlardan ilki sürekli ve düzenli olarak uzun söylenen ünlülerdir. Bu ünlüler, sürekli ve düzenli olarak uzun söylendiğinden asli uzunluk olarak da değerlendirilmektedir; Türkçede asli uzunluklar genellikle kelimelerin ilk hecesinde bulunduğundan vurgu ve söyleyişten kaynaklanan ikincil uzunluklar olarak da değerlendirilmektedir. Üzerinde kesin bir fikir birliği bulunmayan bu tür uzun ünlüleri bünyesinde bulunduran ekler Türkmen Türkçesinde oldukça yaygındır, Türkiye Türkçesinde ise hiç görülmemektedir.

İkinci grup ise ekleşme sırasında ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerdir. Bazı ekler, kısa ünlüyle biten bir sözcüğe eklendiğinde herhangi bir ses olayının meydana gelmemesine rağmen eklendiği sözcüğün ünlüsünü uzatmaktadır. Türkmen Türkçesinde oldukça sık görülen bu durum Türkiye Türkçesinde yalnızca birkaç ağızda görülür.

Eklerde ikincil uzun ünlülerin görüldüğü bir diğer grup ise ünlü karşılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkanlardır. Ünlüyle biten bir sözcüğün ünlüyle başlayan bir ek alması durumunda meydana gelen bu tür uzunluklar, Türkmen Türkçesinde sıkça görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise böyle bir durumda genellikle araya bağlayıcı *y* ünsüzü girmekle birlikte kimi ağızlarda ikincil uzun ünlülerin ortaya çıktığı da görülür.

Ünlü düşmesi, hece kaynaşması gibi ses olayları da eklerde ikincil uzunlukların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Türkiye Türkçesinde eklerde görülen ikincil uzunluklar genellikle bu sebebe bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Aşağıda Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde uzun ünlülerin görüldüğü ekler karşılaştırmalı olarak bu dört kural çerçevesinde ele alınmıştır:

1. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir kelimeye yaklaşma hâli eki *-a / -e* getirildiğinde kelime sonundaki ünlü uzar. Türkiye Türkçesinde böyle bir durumda ikincil bir uzunluk meydana gelmemekte, bunun yerine araya bağlayıcı *y* ünsüzü girmektedir. Söz gelimi yaklaşma hâli eki alan *arpa* kelimesi Türkmen Türkçesinde *arpa:* şeklinde söylenirken Türkiye Türkçesinde *arpaya* şeklinde söylenir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında yaklaşma hâli eki alan kelimelerde araştırmacılar tarafından hece kaynaşması sonucu ortaya çıktığı şeklinde açıklanan birtakım ikincil uzunluklar görülmektedir; ki, bu uzunlukların örnekleri Türkmen Türkçesindekilerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu noktada söz konusu uzunlukların bağlayıcı *y* ünsüzünün erimesiyle meydana gelen bir hece kaynaşması sonucunda mı yoksa Türkmen Türkçesindeki gibi bağlayıcı ünsüz olmaksızın ünlünün doğrudan uzaması sonucunda mı oluştuğu sorusu akla gelmektedir. Bu soru üzerinde kesin bir kanaate varmak her ne kadar güç olsa da örnekler, Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ağızları arasında bu noktadaki yakınlığı ve benzerliği ortaya koymaktadır.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

- ata:* < ata-a (*ataya, babaya*) (TGF, 49)
- buka:* < buki-a (*sığınağa*) (HZTF, 97)
- düyä:* < düye-e (*deveye*) (TGF, 49)
- gapa:* < gapı-a (*kapıya*) (TEK, 21)
- gaza:* < gaza-a (*kazıya*) (HZTD, 14)
- köçä:* < köçe-e (*sokağa*) (HZTF, 97)
- ni:rä:* < ni.re-e (*nereye*) (TEK, 21)
- palta:* < palta-a (*baltaya*) (HZTF, 97)
- päkä:* < päki-e (*sakala*) (HZTD, 14)
- sürä:* < süri-e (*sürüye*) (TGF, 49)
- ternä:* terne-e (*olgunlaşmamış küçük kavuna*) (HZTD, 14)
- tilkä:* < tilki-e (*tilkiye*) (HZTF, 97)
- turba:* < turba-a (*bacaya*) (HZTD, 14)

Türkiye Türkçesi ağızlarından örnekler:

- bura:* < bura-y-a (EYA 28)
- gezme:* < gezme-y-e (KİA, 57)
- isteme:* < isteme-y-e (EYA, 28)
- kırma:* < kırma-y-a (EİA, 19)
- ora:* < ora-y-a (MİA, 47)

2. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir sözcüğe getirilen belirtme hâli ekinde ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır. Burada herhangi bir ses olayının

meydana gelmemesine rağmen söz konusu ekin eklendiği sözcüğün ünlüsünü uzattığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda belirtme hâli ekinde hece kaynaşmasına bağlı olarak ikincil uzunluklar meydana gelmektedir.

Türkmen Türkçesinde belirtme hâli ekinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

gapı:ni < gapı-nı (*kapıyı*) (HZTF, 97)
 gazı:ni < gazı-nı (*kazıyı*) (HZTD, 14)
 guzi:ni < guzi-nı (*kuzunu*) (TGF, 49)
 päki:ni < päki-ni (*sakalı*) (HZTD, 14)
 terne:ni < terne-ni (*olgunlaşmamış küçük kavunu*) (HZTD, 14)
 turba:ni < yurba-nı (*bacayı*) (HZTD, 14)
 ülkü:ni < ülke-ni (*ülkeyi*) (TTG, 12))

Türkiye Türkçesinde belirtme hâli ekinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

başı:< baş-ı-n-ı (UMA 17)
 bayra:ni < bayrak(ğ)-ı-n-ı (Kır.YA, 23)
 bezi: < bezi-y-i (NYA, 37)
 ekma:ni < etmek(ğ)-im-i (MİA, 47)
 eli:< el-i-n-i (UMA, 17)
 eti:< et-i-n-i (UMA, 17)
 kapı:< kapı-y-ı (UMA, 17)
 kuşa:ni < kuşak(ğ)-ı (KİA, 56)
 kütü:ni < kütük(ğ)-ü (EİA, 19)
 saç:na < saçak(ğ)-ı-n-a (RİA, 44)
 yema:ni < yemek(ğ)-i (MİA, 47)

3. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir kelimeye ilgi hâli eki getirildiğinde kelime sonundaki ünlü uzar. Burada da herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın söz konusu ekin eklendiği sözcüğün ünlüsünü uzattığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında da ilgi hâli ekinde birtakım ikincil uzunluklar görülür; ancak, bu uzunluklar hece kaynaşmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Türkmen Türkçesinde ilgi hâli ekinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

depe:niñ < depe-niñ (*tepenin*) (HZTF, 97)
 gapı:niñ < gapı-niñ (*kapının*) (TGF, 49)
 gara:niñ < garı-nın (*yaşlı adamın, yaşlının*) (TEK, 21)
 gazı:niñ < gazı-niñ (*kazının*) (HZTD, 14)
 gölä:niñ < gölä-niñ (*dananın*) (TGF, 49)
 gutı:niñ < gutı-niñ (*kutunun*) (HZTF, 97)

päki:niñ < päki-niñ (*sakalının*) (HZTD, 14)
 terne:niñ < terne-niñ (*olgunlaşmamış küçük kavunun*) (HZTD, 14)
 turba:niñ < turba-niñ (*bacanın*) (HZTD, 14)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

baş:ı:n < baş-ı-nın (KİA, 56)
 birbir:ı:n < birbiri-nin (KİA, 56)

4. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir kelimeye eski bir vasıta hâli eki olan *-n* eki getirildiğinde kelime sonundaki ünlü uzar. Bu ek de herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın eklendiği sözcüğün son ünlüsünü uzatmaktadır. Bu durumun örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde vasıta hâli ekinin kullanımından dolayı görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

ikindî:n < ikindi-n (*ikindi vakti*) (TUGÇ, 38)
 öylâ:n < öyle-n (*öğleyin*) (TUGÇ, 39)

Türkiye Türkçesinde vasıta hâli ekinde görülen ikincil uzunluklara aşağıda örnek verilmiştir:

seyisle:ñ < seyis-le (KYA, 23)

5. Türkmen Türkçesinde bulunma hâli ekinden sonra *-kı / -ki* aitlik ekinin gelmesi durumunda bulunma ekinin ünlüsü uzamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda *-daki / -deki* (< *-da-ki*) ekinde *k* sesinin erimesiyle oluşan hece kaynaşması sonucunda ikincil uzunluklar meydana gelmektedir.

Türkmen Türkçesine ait örnekler aşağıda verilmiştir:

atada:kı < ata-da-kı (*babadaki*) (TUGÇ, 39)
 ba:ğda:kı < ba:ğ-da-kı (*bağdaki*) (TEK, 21)
 boynunda:kı < boynun-da-kı (*boynundaki*) (TUGÇ, 39)
 çemçedâ:ki < çemçe-de-ki (*kaşıktaki*) (TUGÇ, 39)
 çöldâ:ki < çöl-de-ki (*çöldeki*) (TUGÇ, 39)
 eldâ:ki < el-de-ki (*eldeki*) (TUGÇ, 39)
 hovlusınna:kı < hovlu-sı-n-da-kı (HZTF, 99)
 meyda:nna:kı < meyda:n-da-kı (*meydandaki*) (HZTF, 99)
 şäherdâ:ki < şäher-de-ki (*şehirdeki*) (HZTF, 99)

Türkiye Türkçesine ait örnekler aşağıda verilmiştir:

altında:< altın-da-ki (NYA, 37)

keseda: < kese-de-ki (NYA, 37)

6. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir kelimeye teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden biri getirildiğinde herhangi bir ses olayının meydana gelmemesine rağmen kelime sonundaki ünlü uzar. Türkiye Türkçesinde böyle bir durum görülmemektedir. Bununla birlikte bazı ağızlarda ikinci çokluk şahıs iyelik eki *-nız / -niz*'de *n* sesinin erimesiyle oluşan hece kaynaşması sonucunda *ı* ve *i* ünlülerinin uzadığı görülür; ancak, dediğimiz gibi iyelik eklerinde her iki şivede de görülen bu uzunlukların meydana geliş sebebi birbirinden farklıdır.

Türkmen Türkçesinde iyelik eklerinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

İsimlerde:

alma:m < alma-m (*elmam*) (TEK, 21)
ata:m < ata-m (*babam*) (TEK, 21)
göle:n̄ < göle-n̄ (*danam*) (HZTD, 14)
göle:n̄iz < göle-n̄iz (*danamız*) (HZTD, 14)
yabı:m < yabı-ım (*atım*) (HZTD, 14)
yabı:mız < yabı-mız (*atımız*) (HZTD, 14)

İşaret zamirlerinde:

munı:m < munı-m (*bunum*) (TEK, 21)
onı:mız < onı-mız (*onumuz*) (TEK, 21)
şonı:n̄ < şonı-n̄ (*şunun*) (TEK, 21)

Mastar eklerinde:

alma:m < al-ma-m (*almam*) (TEK, 21)

Sayılarda:

altı:n̄ < altı - n̄ (*altın*) (TGF, 48)
bä:şı:n̄iz < bä:ş-ıñiz (*beşiniz*) (TUGÇ, 40)
yedi:miz < yedi-miz (*yedimiz*) (TEK, 21)

Türkiye Türkçesinde iyelik eklerinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

adamları:zı < adam-lar-ımız-ı (MİA, 47)
dini:zi < din-iniz-i (KİA, 56)

Türkiye Türkçesi ağızlarında benzer bir durum ikinci çokluk şahıs ekinde de görülmektedir. İkinci çokluk şahıs eki *-nız/ -niz*'de *n* sesinin erimesiyle oluşan hece kaynaşması sonucunda *ı* ve *i* ünlülerinin uzadığı görülür:

bulurs**a**:z < bulursanız (MİA, 47)

7. Türkmen Türkçesinde *a* ve *e* ünlüleriyle biten fiil köklerinin sonuna geniş zaman -Türkmen gramerlerindeki ifadesiyle belirsiz gelecek zaman- *-ar / -er* getirildiğinde fiil kökünün sonunda bulunan söz konusu ünlülerde uzama görülür. İki ünlünün yan yana gelmesinden kaynaklanan bu uzunluk Türkiye Türkçesinde görülmemektedir; ancak, Türkiye Türkçesinin ağızlarında geniş zaman çekimlerinde *r* sesinin düşmesine bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, her iki şivede de aynı ekte farklı şekillerde meydana gelmiş ikincil uzunluklar görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde geniş zaman çekimlerinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

baş**la**:r < başla-ar (*başlar*) (HZTF, 98)
 diş**ü**:r < dişe-er (*biler*) (TUGÇ, 41)
 gayt**al**a:r < gaytala-ar (*tekrarlar*) (TUGÇ, 41)
 gepl**ü**:r < geple-er (*konusur*) (TTG, 11)
 işl**ä**:riz < işle-er-iz (*çalışırız*) (HZTD, 15)
 oka:rsiñ < oka-ar-siñ (*okursun*) (HZTD, 15)
 oyn**a**:r < oyna-ar (*oynar*) (HZTF, 98)
 ölç**ü**:r < ölçle-er (*ölçer*) (HZTF, 98)
 yasa:r < yasa-ar (*yapar*) (TUGÇ, 41)

Türkiye Türkçesinde geniş zaman çekimlerinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

baş**la**: < başla-r (Kır.YA, 25)
 gal**ı**:mış < kal-ır-mış (KİA, 55)
 gâç**ü**:sâ < geç-er-se (GBAA, 12)
 gid**ü**:sin < gid-er-sin (GBAA, 12)
 isda**ü**:sân < iste-r-sen (GBAA, 12)
 iste:seniz < iste-r-se-niz (EİA, 16)
 ol**u**:sa < ol-ur-sa (EYA, 28)
 ölüver**i**:se < ölüver-ir-se (GBAA, 12)
 söyle:se < söyle-r-se (EYA, 28)
 yap**a**:lar < yap-ar-lar (EİA, 16)
 yata:mış < yat-ar-mış (EİA, 16)

8. Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman eki *-ya:r / -yä:r*'in ünlüsü sürekli ve düzenli olarak uzun söylenmektedir. Herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın ortaya çıkan bu uzunluk, asli bir uzunluk olarak değerlendirilebileceği gibi söyleyiş ve vurgunun etkisiyle ortaya çıkmış ikincil bir uzunluk olarak da kabul edilebilir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında da şimdiki zaman ekinde ünlü uzunluklarına rastlanmaktadır; ancak, bu uzunlukların ortaya çıkış nedeni Türkmen Türkçesinden çok farklıdır. Hece kaynaşması, ünlü düşmesi gibi bir ses olayına bağlı olarak ortaya çıkan bu uzunlukların ikincil uzunluk olduğu da bellidir.

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ekinin kullanımı sonucunda görülen uzun ünlülerin örnekleri aşağıda verilmiştir:

alya:r < al-ya:r (*alıyor*) (TUGÇ, 37)
barya:r < bar-ya:r (*varıyor*) (TUGÇ, 37)
begenyü:r < begen-yä:r (*beğeniyor*) (HZTF, 100)
çapya:r < çap-ya:r (*koşuyor*) (HZTF, 100)
düzyä:r < düz-yä:r (*diziyor*) (TUGÇ, 37)
gelyä:r < gel-yä:r (*geliyor*) (TUGÇ, 37)
oynaya:r < oyna-ya:r (*oynuyor*) (HZTD, 15)
ösyä:r < ös-yä:r (*büyüyor*) (HZTF, 100)
süryä:r < sür-yä:r (*sürüyor*) (HZTD, 15)

Türkiye Türkçesinin ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzun ünlülerin örnekleri aşağıda verilmiştir:

ağlı:r < ağla(i)-yor (EİA, 56)
ari: < ara(i)-yor (UMA, 17)
bekli:ler < bekle(i)-yor-lar (NYA, 37)
bilî:sen < bil-(i)yor-sun (UMA, 17)
deyi:sen < de(i)-yor-sun (UMA, 17)
geli:di < gel-(i)-yor-du (UMA, 17)
istî:rse < iste(i)-yor-sa (EİA, 56)
konuşü:m < konuş-(u)yor-um (EİA, 18)
oluyu: < ol-(u)yor (MİA, 47)
taki:lar < tak-(i)yor-lar (EİA, 18)
veri:ler < ver-(i)yor-lar (UMA, 17)

9. Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten bir fiile *-ası / -esi* istek eki getirildiğinde söz konusu ekin ünlüsü uzar. Bu ekte görülen ikincil uzunluklar, iki ünlünün yan yana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu durumun örnekleri görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ası / -esi* istek ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

çöplä:si < çöple-esi (*toplayasım*) (HZTF, 100)
 geplä:si < geple-esi (*konuşası*) (TTG, 14)
 oka:sı < oka-ası (*okuyası*) (HZTF, 99)
 oyna:sı < oyna-ası (*oynayası*) (HZTF, 98)
 yörä:si < yöre-esi (*yürüyesi*) (TTG, 14)

10. Türkmen Türkçesinde *a* ve *e* ünlüleriyle biten fiillere teklik birinci, çokluk birinci ve ikinci çokluk emir eki getirildiğinde ünlü uzaması meydana gelir (Kara 2007: 240). Söz konusu uzunluk iki ünlünün karşılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *-ayım / -eyim* birinci teklik şahıs emir kipinde *y* sesinin erimesiyle ortaya çıkan hece kaynaşması sonucu ikincil uzunluklar ortaya çıkmaktadır.

Türkmen Türkçesinde emir kipinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

daşa:lı:ñ < daşa-alıñ (*taşıyalım*) (TLG, 240)
 düşlä:li:ñ < düşle-eliñ (*ara verelim*) (TLG, 240)
 eyelä:ñ < eyele-iñ (*sahip olun*) (TLG, 240)
 i:dä:yin < i:de-eyiñ (*arayayım*) (TLG, 240)
 tana:yin < tana-iñ (*tanıyın*) (TLG, 240)

Türkiye Türkçesinde emir kipinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

bi:m < bil-eyim (Kır.YA, 24)
 geçire:m < geçir-eyim (KİA, 56)
 veri:m < ver-eyim (KİA, 56)
 yi:m < ye(i)-y-eyim (KİA, 56)

11. Türkmen Türkçesinde *-ra:k / -rä:k* üstünlük eki de ünlüsü sürekli ve düzenli olarak uzun söylenen eklerden biridir. Bünyesinde bu tür uzunluk bulunduran diğer eklerde olduğu gibi bu ekte de söz konusu uzun ünlünün asli bir uzunluk mu yoksa vurguya dayalı ikincil bir uzunluk mu olduğu hakkında bir kanaate varmak zordur. Türkiye Türkçesindeki *-ra:k / rä:k* üstünlük ekinde bu tür bir uzunluk görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ra:k / -rä:k* üstünlük ekinde görülen uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

a:matlı**a:k** < a:matlı-ra:k (*daha iyi, daha uygun*) (TUGÇ, 37)
 galıñ**a:k** < galıñ-ra:k (*daha kalın*) (HZTF, 100)
 gi:cr**ä:k** < gi:c-rä:k (*daha geç*) (HZTF, 100)
 goñur**a:k** < goñur-ra:k (*daha esmer*) (HZTF, 100)
 gövşül**ä:k** < gövşül-rä:k (*daha eski*) (HZTF, 100)
 güyçlür**ä:k** < güyçlü-rek (*daha güçlü*) (TUGÇ, 37)
 tizr**ä:k** < tiz-rä:k (*daha çabuk, daha hızlı*) (HZTF, 100)
 ulur**a:k** < ulı-rak (*daha büyük*) (TUGÇ, 37)
 yakın**a:k** < yakın-ra:k (*daha yakın*) (HZTF, 100)

12. Türkmen Türkçesinde ünlüsü sürekli ve düzenli olarak uzun söylenen bir diğer ek de *-va:ç / -vä:ç* fiilden isim yapma ekidir. Belli bir sebebe bağlı olmaksızın uzun söylenen bu ünlü, asli bir uzunluk olarak değerlendirilebileceği gibi vurgunun etkisiyle ortaya çıkmış ikincil bir uzunluk olarak da kabul edilebilir. Söz konusu ek, Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-va:ç / -vä:ç* fiilden isim yapma ekinin kullanımı sonucunda görülen uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

asav**a:ç** < as-ava:ç (*askı*) (TTG, 87)
 çizav**a:ç** < çiz-ava:ç (*çetvel*) (TTG, 87)
 gapcav**a:ç** < gapca-va:ç (*mandal*) (HZTF, 101)
 germev**a:ç** < germe-va:ç (*kiriş basamak*) (HZTF, 101)
 oynav**a:ç** < oyna-va:ç (*oyuncak*) (HZTF, 101)
 pırlav**a:ç** < pırla-va:ç (HZTF, 101)
 tutav**a:ç** < tut-ava:ç (*kulp, sap*) (TTG, 14)
 yelpev**ä:ç** < yelpe-vä:ç (*yelpaze*) (HZTF, 101)

13. *-mak / -mek* isim-fiil ekinden sonra yaklaşma hâli eki geldiğinde söz konusu ekin ünlüsü uzar. Söz konusu uzunluk herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın meydana gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ise yaklaşma hâli eki alan *-mak / -mek* isim fiil ekinde *k (> ğ)* sesinin erimesine bağlı olarak ikincil uzunluklar ortaya çıkar.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

alma:ğ**a** < al-mak(ğ)-a (*almaya*) (HZTD, 16)
 berm**ä:ğ**e < ber-mek(ğ)-e (*vermeye*) (TUGÇ, 40)
 bilm**ä:ğ**e < bil-mek(ğ)-e (*bilmeye*) (HZTD, 16)
 bilme:ge < bil-mek(ğ)-e (*bilmeye*) (HZTF, 97)
 durm**a:ga** < dur-mak(ğ)-a (*durmaya*) (HZTF, 97)
 gezm**ä:ge** < gez-mek(ğ)-e (*gezmeye*) (HZTF, 97)
 gezm**ä:ğ**e < gez-mek(ğ)-e (*gezmeye*) (TUGÇ, 40)
 oturma:ga < otur-mak(ğ)-a (*oturmaya*) (HZTF, 97)
 oynama:ğ**a** < oyna-mak(ğ)-a (*oynamaya*) (TUGÇ, 40)
 sa:nama:ğ**a** < sana-mak(ğ)-a (*saymaya*) (TUGÇ, 40)
 yazma:ğ**a** < yaz-mak(ğ)-a (*yazmaya*) (TUGÇ, 40)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

gezme: < gez-me-ye (EİA, 19 - KİA, 57)

isteme: < iste-me-ye (EYA, 28)

kırma: < kır-ma-ya (EİA, 19)

14. Türkmen Türkçesinde *-ya:n / -yâ:n* sıfat-fiil ekinin ünlüsü her zaman uzun söylenmektedir. Bu ekteki söz konusu uzunluğun varlığı belli bir sebeple açıklanamamakla birlikte ya asli uzunluk ya da vurgunun tesiriyle meydana gelmiş bir ikincil uzunluk olma ihtimali burada da ön plana çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ekin karşılığı olan *-an / -en* ekinde böyle bir uzunluk görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ya:n / -yâ:n* sıfat-fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

çekilyâ:n < çekil-yâ:n (*çekilen*) (HZTF, 97)

göryâ:n < gör-yâ:n (*gören*) (TUGÇ, 38)

okaya:n < oka-ya:n (*okuyan*) (HZTD, 16)

oynaya:n < oyna-ya:n (*oynayan*) (HZTD, 16)

ökdeleyâ:n < ökdele-yâ:n (*ustalaşan*) (HZTF, 97)

sa:ralya:n < saral-ya:n (*sararan*) (HZTF, 100)

sayraya:n < sayra-ya:n (*hoş öten*) (TUGÇ, 38)

urya:n < ur-ya:n (*vuran*) (TUGÇ, 38)

15. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir fiil köküne *-an / -en* sıfat-fiil eki getirildiğinde iki ünlünün yan yana gelmesinden kaynaklanan ikincil uzunluklar ortaya çıkar. Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu ekin kullanımından kaynaklanan ikincil uzunlukların örneklerine rastlamak mümkündür.

Türkmen Türkçesinde *-an / -en* sıfat-fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

a:ñla:n < a:ñla-an (*anlayan*) (TUGÇ, 41)

dişlä:n < dişle-en (*bileyen*) (TUGÇ, 41)

doka:n < doka-an (*dokuyan*) (TEK, 22)

gura:n < gura-an (*kuruyan*) (HZTF, 98)

güllä:n < gülle-en (*çiçekleyen*) (HZTF, 98)

kepä:n < kepe-en (*kuruyan*) (TUGÇ, 41)

oka:n < oka-an (*okuyan*) (TUGÇ, 41)

öllä:n < ölle-en (*ıslatan*) (HZTF, 98)

Türkiye Türkçesinde *-an / -en* sıfat-fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

ölme:nner < ölme-y-en-ler (EYA, 28)

16. Türkmen Türkçesinde ünlüsü sürekli ve düzenli olarak uzun söylenen eklerden birisi de *-ma:n / -mä:n* zarf-fiil ekidir. Bu ekteki uzunluğun varlığını da belli bir sebebe dayanarak açıklamak mümkün değildir. Söz konusu uzunluk asli olabileceği gibi vurgunun etkisiyle ortaya çıkmış bir uzunluk da olabilir. Ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *-madan/ -meden* ekinde böyle bir uzunluk görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ma:n / -mä:n* zarf fiil ekinde görülen uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

alma:n < al-ma:n (*almadan*) (TUGÇ, 42)
 aytma:n < ayt-ma:n (*söylemeden*) (HZTF, 100)
 bermä:n < ber-mä:n (*vermeden*) (TEK, 23)
 bildirmä:n < bildir-mä:n (*bildirmeden*) (HZTD, 16)
 bolma:n < bol-ma:n (*olmadan, olmayarak*) (TEK, 23)
 çolaşma:n < çolaş-ma:n (*dolaşmadan*) (TUGÇ, 42)
 geçmä:n < geç-mä:n (*geçmeden*) (HZTF, 100)
 gelmä:n < gel-mä:n (*gelmeden*) (TUGÇ, 42)
 hovlukma:n < hovluk-ma:n (*acele etmeden*) (TUGÇ, 42)
 oturma:n < otur-ma:n (*oturmadan*) (HZTF, 100)
 üytgemä:n < üytge-mä:n (*değişmeden*) (TUGÇ, 42)
 yazma:n < yaz-ma:n (*yazmadan*) (HZTD, 16)

17. Türkmen Türkçesinde *-ka: / -kä:* zarf-fiil ekinin ünlüsünün de belli bir sebebe bağlı olmaksızın düzenli ve sürekli olarak uzun söylendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ekteki uzun ünlünün de asli bir uzunluk mu yoksa vurgudan kaynaklanan ikincil bir uzunluk mu olduğunu söylemek zordur. Ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *-kan / -ken* ekinde böyle bir uzunluk görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ka: / -kä:* zarf fiil ekinin kullanımını sonucunda görülen uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

ba:rka: < ba:r-ka (*varken*) (TTG, 13)
 mekdepdekä: < mekdepde-kä: (*mektepteyken*) (TEK, 23)
 kiçikä: < kiçi-kä: (*küçükken*) (HZTF, 100)
 ya:şka: < ya:ş-ka (*gençken*) (HZTF, 100)

18. Türkmen Türkçesinde kısa ünlüyle biten bir fiil köküne *-ıp / -ip* zarf-fiil eki getirildiğinde kök sonundaki ünlü uzar. Söz konusu uzunluk iki ünlünün yan yana gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde böyle bir durumda

araya bağlayıcı ünsüz girmekle birlikte bazı ağızlarda ikincil uzunlukların ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde *-ıp / -ip* zarf-fiil ekinde görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

alda:p < alda-ıp (*aldatıp*) (TUGÇ, 41)
 barla:p < barla-ıp (*yoklayıp*) (HZTD, 16)
 belläp < belle-ıp (işaret koyarak) (TEK, 21)
 du:zla:p < duzla-ıp (*tuzlayıp*) (HZTF, 98)
 ga:pla:p < ga:pla-ıp (*kaplayıp, sarıp*) (TUGÇ, 41)
 gözlä:p < gözle-ıp (*arayıp*) (HZTF, 98)
 işlä:p < işle-ıp (*çalışıp*) (HZTD, 16)
 oka:p < oka-ıp (*okuyup*) (TUGÇ, 41)
 ya:tlä:p < yatla-ıp (*hatırlayıp*) (HZTF, 98)

Türkiye Türkçesinde *-ıp / -ip* zarf-fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

tırtıkla:p < tırtıkla-y-ıp (KYA, 23)
 üyü:p < uyu-y-ıp (GBAA, 15)
 yi:p < ye(i)-y-ıp (EİA, 18)

19. Türkmen Türkçesinde *-ağada / -äğede* zarf-fiil ekinin ilk ünlüsü herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın uzun söylenir. Söz konusu ek Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde *-a:ğada / -ä:ğede* zarf-fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

ekä:ğede < ek-ä:ğede (*eker ekmez*) (HZTF, 100)
 gelä:ğede < gel-ä:ğede (*gelir gelmez*) (TTG, 13)
 tuta:ğada < tut-a:ğada (*tutar tutmaz*) (HZTF, 100)
 yaza:ğada < yaz-a:ğada (*yazar yazmaz*) (TTG, 13)
 yüzä:ğede < yüz-ä:ğede (*yüzer yüzmez*) (HZTF, 98)

20. Türkmen Türkçesinde *-lar / -ler* çokluk ekine bağlı olarak ortaya çıkan ikincil bir uzunluğa rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda *-lar / -ler* çokluk ekinde *r* sesinin erimesiyle meydana gelen hece kaynaşması sonucunda *a* ve *e* ünlülerinin uzadığı görülür.

Türkiye Türkçesinde *-lar / -ler* çokluk ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

erkekle:n < erkek-ler-in (UİA, 17)

evladla:m < evlad-lar-ım (KYA, 23)
 ikile: < iki-ler (EİA, 16)
 işle:m < iş-ler-im (EİA, 18)
 komşuşa: < komşu-lar (EİA, 16)

21. Türkmen Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki olan *-lar / -ler*'in kullanımından kaynaklanan ikincil bir uzunluğun örnekleri tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise üçüncü çokluk şahıs eki olan *-lar / -ler*'de *r* sesinin düşmesine bağlı olarak ikinci uzunluklar meydana gelir.

Türkiye Türkçesinde çokluk eki olan *-lar / -ler* ile üçüncü çokluk şahıs eki olan *-lar / -ler* eklerinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

demişle: < demiş-ler (EİA, 16)
 gömmüşle: < gömmüş-ler (EİA, 16)
 yaptıla: < yaptılar (EİA, 16)

22. Türkmen Türkçesinde *-dik / -dik* sıfat fiil ekinin kullanımından kaynaklanan bir uzunluğa rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *-dik / -dik* sıfat fiil ekinin son sesinin erimesiyle meydana gelen hece kaynaşması sonucunda ekin ünlüsü uzamaktadır.

Türkiye Türkçesinde *-dik / -dik* sıfat fiil ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

aldı:n < al-dık(ğ)-ım (EİA, 18)
 aldı:n < al-dık(ğ)-ım (EİA, 18)
 dedi:m < de-dik(ğ)-im (EİA, 18)
 etdi:mizi < et-dik(ğ)-imiz-i (KİA, 57)
 istedi:n < iste-dik(ğ)-in (EİA, 18)
 oldu:m < ol-duk(ğ)-um (EİA, 18)

23. Türkmen Türkçesinde *-lık / -lik* isimden isim yapma ekinin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *-lık / -lik* isimden isim yapma ekinde *k > g / ğ* erimesiyle meydana gelen hece kaynaşması sonucunda ekin ünlüsü uzar.

Türkiye Türkçesinde *-lık / -lik* isimden isim yapma ekinin kullanımı sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

birli:ne < bir-lik(ğ)-i-n-e (EİA, 19)
 birli:z < bir-lik(ğ)-iz (UİA, 17)

toklu:na < tok-luk(ğ)-u-n-a (EİA, 19)

24. Türkmen Türkçesinde *-acak / -ecek* gelecek zaman ekine bağlı olarak ortaya çıkan ikincil bir uzunluğa rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *-acak / -ecek* gelecek zaman ekinde *k / ğ* erimesiyle ortaya çıkan hece kaynaşması sonucunda ikincil uzunluklar meydana gelir.

Türkiye Türkçesinde *-acak / -ecek* gelecek zaman ekinin kullanımını sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

alca:z < al-acak(ğ)-ız (EİA, 18)
 aşçe:sen < aç-acak(ğ)-san (KYA, 24)
 bulamıyaca:h < bulama-y-acak(ğ)-ız (KİA, 56)
 gağca:n < kalk-acak-sın (KYA, 24)
 gideca:m < gid-ecek(ğ)-im (Kır.YA, 24)
 gidece:z < gid-ecek(ğ)-iz (EİA, 18)
 içece:z < iç-ecek(ğ)-iz (EİA, 18)
 na:paca:m < nap-acak(ğ)-ım (NYA, 37)
 verece:ñ < ver-ecek-sin (MİA, 47)

25. Türkmen Türkçesinde *-cağaz* isimden isim yapma ekinin kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *-cağız / -ceğiz* isimden isim yapma ekinde *ğ* sesinin erimesiyle oluşan hece kaynaşması sonucunda ikincil uzunluklar meydana gelir.

Türkiye Türkçesinde *-cağız / -ceğiz* isimden isim yapma ekinin kullanımını sonucunda görülen ikincil uzunlukların örnekleri aşağıda verilmiştir:

başca:zına < baş-cağız-ı-n-a (EİA,18)
 evce:zleni < ev-ceğiz-ler-i-n-i (EİA,18)
 gısça:zım < kız-cağız-ım (EİA,18)
 şunca:z < şun-cağız (Kır.YA, 24)

6. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNLÜLERİN KARŞILAŞTIRMALI NİTELİKLERİ, SES DÜZENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

6.1. /a/ Ünlüsü

Kısa, düz ve geniş bir art damak ünlüsüdür. Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi için metin içinde

kullanım oranı yaklaşık olarak % 16'lık bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de kelimelerin değişik yerlerinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *a:gıl, a:yılık, ağaç, alma, altı, altın, aralık, arı, ayak, ayaz* vb.

Söz içinde: *ba:cak, başarcañ, darak, darı, gaçak, gırpak, otag, palçık, sakgıç, yalan* vb.

Söz sonunda: *arpa, ata, ba:ba, damca, gara, orta, saka, tasma, yaka, yama* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *ağaç, açık, ada, adak, adım, ağırlık, ağlamak, ak, akarsu, aksak* vb.

Söz içinde: *balık, çatal, dağ, gırtlak, hanım, kaldırım, ocak, saç, saçak, sıcak* vb.

Söz sonunda: *ada, ana, araba, baba, dalga, gaga, oba, oda, tabanca, yufka* vb.

6.1.1. /a/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.1.1.1. /á/ (İnce a)

a ile *e* arasında bir sestir. Dilin hafifçe geriye çekilmesi ve ön kısmının hafifçe kabarmasıyla meydana gelir. Oluşum noktası ağız içinde normal *a* ünlüsüne göre daha öndedir.

Türkmen Türkçesinde bu sesin varlığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Anadolu ağızlarında sık rastlanan bir ses olup Kars (Ercilasun 2002), Rize (Günay 2003), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir. Ayrıca Urfa (Özçelik 1997) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında da bu sese rastlamak mümkündür:

alıvereceğim > *álivecañ* (KYA, 20)
 aziz > *áziz*< (KÍA, 51)
 beğenmedi > *báñmedi* (NYA, 31)
 bilmeyecek > *bilmicák* (KYA, 20)
 doğrar > *doğrár*< (KÍA, 51)
 dükkan > *düggán* (GBAA, 8)
 eğleşsin > *áleşsiñ* (NYA, 31)
 gelecek misin > *gelecák mın* (KYA, 20)

hayvan > háyvan< (RÍA, 40)
 hep > háp< (KÍA, 51)
 ne > ná (KÍA, 51)
 yayladan > yeyladán< (KÍA, 51)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça karşımıza çıkmaktadır.

6.1.1.2. /â/ (Kapalı a)

a ile *ı* arasında bir sestir. Yarı açık, düz ve orta damaklıdır. Boğumlanma biçimi çene özellikleri açısından *a*'ya daha yakındır. Yanındaki ünlüler üzerinde daraltma etkisi gösteren ünsüzlerle, kendinden önceki ya da sonraki hecelerin dar ünlüleri bu ünlünün meydana gelmesinde etkili olmuştur.

Türkmen Türkçesinde bu sese işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise bu sesin örnekleri Kütahya (Gülensoy 1988), Uşak (Gülsevin 2002) ve diğer Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) illerinin ağızları ile Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000), Erzurum (Gemalmaz 1995), Kars (Ercilasun 2002), Rize (Günay 2003), Erzincan (Sağır 1995c), Malatya (Gülseren 2000) yörelerinin ağızlarında görülmektedir:

arabaya > arabâya (NYA, 29)
 araya > arâya (MÍA, 43)
 evlenen > evlânan (Er.ÍA, 73)
 hani > hanâ (KYA, 19)
 kınaya > gınâya (MÍA, 43)
 paraya > parâya (Kır.YA, 17)
 portakal > portâkal (RÍA, 41)
 saracak > sarâcak (Uşak, 13)
 varmış > vâır ımış (GBAA, 9)
 yemeğe ala koyar > yeme: alâğor (KYA, 19)
 yıkayan > yihâyan (Kır.YA, 17)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir şekilde görülmektedir.

6.1.1.3. /â/ (Yuvarlak a)

a ünlüsünün *a* ile *o* arasındaki boğumlanma basamağında meydana gelen yuvarlak bir türüdür.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Rize (Günay 2003), Erzurum (Gemalmaz 1995), Kars (Ercilasun 2002), Kırşehir (Günşen 2000), Malatya (Gülseren 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) illerinin ağızlarında görülmektedir:

ayırıyor > ayırıyâ (Kır.YA, 19)
 baba > bubâ (GBAA, 9)
 babam > bâbam (Kır.YA, 19)
 döndü > dândi (RİA, 42)
 gitmiyor > gitmeyâ (KYA, 20)
 olur > âlur (KYA, 20)
 oluyor > oluyâ (MİA, 42)
 onun > ânuñ (KYA, 20)
 sonra > sorâ (GBAA, 9)
 soruyor > sarıyâ (Kır.YA, 19)
 tavşanı > tâfşani (RİA, 42)
 yoksulluk > yâhsıllıh (MİA, 42)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örneklerine rastlamadığımız bu sesle ilgili Türkiye Türkçesi ağızlarından pek çok örnek sıralamak mümkündür.

6.1.1.4. /a:/ (Uzun a)

Uzun, düz, geniş ve art damaklı bir sestir. Dil ardının iyice geriye çekilerek alt çene ile birlikte aşağı inmesi ve ağız boşluğunun yavaş yavaş genişleyip kapanmasıyla oluşur (Hudayguliev 1992: 43). Boğumlanma noktası normal süreli *a* ünlüsüne göre biraz daha geride ve aşağıdadır.

Türkmen Türkçesinin uzun ünlülerinden bir tanesi *a:*'dir. Söz başında ve söz ortasında görülen uzun *a* basit sözcüklerin yalnızca ilk hecesinde yer alabilir. Birleşik sözcüklerde ise o sözcüğü meydana getiren sözcüklerin her birinin ilk hecesinde bulunabilir (Hudayguliev 1992: 43):

a:gı (ağlama, ağlayış) (HZTF, 43)
a:gıl (ağıl, mandıra) (HZTF, 43)
a:r (alır, alacak) (TEK, 27)
a:y (ay) (HZTF, 43)
da:ğ (dağ) (TEK, 27)
da:r (dar) (HZTF, 43)

da:ş (*taş*) (TEK, 27)
ga:lmak (*kalmak*) (HZTF, 43)
ga:p (*kap*) (HZTF, 43)
ga:r (*kar*) (HZTF, 43)
ga:ş (*kaş*) (TEK, 27)
ga:yına:ga (*büyük kayın birader*) (HZTF, 43)
iññeba:gcık (*toplu iğne*) (HZTF, 43)
kella:gırı (*baş ağrısı*) (HZTF, 398)

Türkiye Türkçesinde ise başta Güneybatı Anadolu ağızları (Korkmaz 1994a) olmak üzere Anadolu'nun değişik yerlerinde bu sesin örnekleri görülebilir. Bu örneklerdeki uzun ünlülerin çoğunluğu ses olaylarına, vurgu ve tonlamaya bağlı olarak meydana gelmekle birlikte bir kısmı da Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşımaktadır:

a:d (*ad, isim*) (ABUÜ, 512)
da:d- (*tatmak*) (ABUÜ, 514)
da:l (*dal*) (ABUÜ, 515)
da:şı- (*taşımak*) (ABUÜ, 515)
da:yı (*dayı*) (ABUÜ, 516)
ga:lk (*kalkmak*) (ABUÜ, 516)
ga:n (*kan*) (ABUÜ, 516)
ka:r- (*karmak, karıştırmak*) (ABUÜ, 518)
sa:rı (*sarı, renk*) (ABUÜ, 518)
ta:nı- (*tanımak*) (ABUÜ, 518)
ya:d (*yad, yabancı*) (ABUÜ, 518)

Yukarıda sözü edilen durumun dışında, uzun *a* sesi alıntı sözcüklerde de görülmektedir. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde uzun *a* sözcüklerin değişik yerlerinde görülebilir. Bu tür sözcükler Türkmen Türkçesinde alındığı dildeki biçimiyle benimsenmiştir (Hudayguliev 1992: 43). Rusça sözcüklerde de *a* ünlüsünün uzadığı görülmektedir (Hanser 2003: 27):

a:dam (*insan*) Ar. (HZTF, 43)
a:şık (*aşık*) Ar. (HZTF, 43)
ansa:mbl (*topluluk*) Rus. (TEK, 27)
bela: (*bela*) Ar. (HZTF, 43)
ca:n (*can*) Far. (HZTF, 43)
derya: (*ırmak, nehir*) Far. (HZTF, 43)
dessa:n (*destan*) Far. (HZTF, 43)
ha:sıl (*ürün, mahsul*) Ar. (HZTF, 43)
hasa:p (*hesap*) Ar. (HZTF, 43)
ka:nu:n (*kanun*) Ar. (HZTF, 43)
ova:z (*ses, seda*) Far. (HZTF, 43)
pınha:n (*gizli, saklı*) Far. (HZTF, 43)
sähra: (*sahra, bozkır*) Ar. (HZTF, 43)

sövd**a**: (*alışveriş*) Ar. (HZTF, 43)
 ş**a**:t (*mutlu, sevinçli*) Far. (HZTF, 43)
 tam**a**: (*umut, istek*) Ar. (HZTF, 43)
 tilla: (*altın*) Far. (HZTF, 43)

Türkiye Türkçesinde standart dilde görülen uzun *a*'lar ağırlıklı olarak alıntı sözcüklerde bulunmaktadır:

bestek**a**:r (TFS, 135)
 derg**a**:h (TFS, 135)
 g**a**:h (TFS, 135)
 heng**a**:me (TFS, 135)
 k**a**:r (TFS, 135)
 k**a**:se (TFS, 135)
 yeg**a**:ne (TFS, 136)

Bazı alıntı sözcüklerde ise aslında uzun olan *a*'lar kısalmıştır. Uzun *a*'ların kısaldığı bu tür sözcüklere her iki şivede de rastlamak mümkündür. Özellikle üç heceden oluşan bazı Arapça ve Farsça sözcüklerde orta hece ünlüsünün düşmesine bağlı olarak uzun ünlünün kısaldığı görülmektedir (Akçataş 2007: 19).

Türkmen Türkçesinden örnekler:

ba:ğ**çe** Far. > bak**ca** (*bahçe*) (TUGÇ, 48)
 bah**a**:r Far. > bah**ar** (*bahar*) (TUGÇ, 48)
 ciha:**n** Far. > caha**n** (*cihan*) (TUGÇ, 48)
 çola:**k** Far. > çolak (*ayağı kesilmiş, kırık veya sakat*) (TUGÇ, 48)
 çu:ba:**n** Far. > çopa**n** (*çoban*) (TUGÇ, 48)
 sera:**y** Far. > sar**ay** (*saray*) (TUGÇ, 48)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

a:hiret Ar. > ah**ret** (STÜ, 19)
 a:teş Far. > ateş (TFS, 136)
 a:yine Far. > a**yna** (STÜ, 19)
 ç**a**:re Far. > ç**are** (TFS, 136)
 dery**a**: Far. > dery**a** (TFS, 136)
 enda:**m** Far. > end**am** (TFS, 136)
 sa:hife Ar. > sa**yfa** (STÜ, 19)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinin karakteristik özelliklerinden birini oluşturan uzun ünlülerden bir tanesi de uzun *a*'dır. Türkmen Türkçesinde Türkçe sözcüklerde asli olarak görülebilen bu ses, Türkiye Türkçesinde ise çoğunlukla ses olayları sırasında ortaya çıkan ikincil uzunlukların bir örneği olarak karşımıza çıkmakla birlikte ağızlarda bazı sözcüklerde asli bir ses olarak da tespit

edilmiştir. Anadolu ağızlarında tespit edilen bu uzun *a*'ların da tıpkı Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında, her iki şivede de alıntı sözcüklerde görülen uzun *a*'lar mevcuttur. Bu sözcüklerdeki uzun *a*'ların bir kısmı kısalırken bir kısmı da korunmuştur.

6.1.1.5. /á:/ (Uzun İnce a)

a ile *e* arasındaki ince *a* sesinin normalden daha uzun sürede boğumlanan biçimidir.

Türkmen Türkçesinde bu sesin varlığına işaret eden bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Nevşehir (Korkmaz 1994b) ve Kırşehir (Günşen 2000) ağızlarında görülmektedir:

değilim > dá:lim (Kır.YA, 23)
 değirmen > dá:rmen (Kır.YA, 23)
 sabaha kadar > zabá:dar (NYA, 37)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri tespit edilemeyen ince *a* sesinin uzun biçimine de rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda ince *a*'nın uzun telaffuz edilen örneklerine rastlamak mümkündür.

6.1.1.6. /ǎ/ (Kısa a)

a ünlüsünün normalden daha kısa bir süre içinde boğumlanmasıyla ortaya çıkan sestir. Geniş ünlülerin kısalma oranı diğer ünlülere göre daha azdır (Korkmaz 1994b: 40). Dolayısıyla, Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız bu sesin Türkiye Türkçesindeki örnekleri de fazla değildir:

kalabalık > galǎbalık (KYA, 28)
 kaynana > gaynǎna (Kır.YA, 27)
 tarafa > tarafǎ (GBAA, 24)
 vardır > vǎdır< (KYA, 28)
 yaparlar > yaparlǎ (KYA, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen bu sesin Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda karşımıza çıkan örnekleri sınırlıdır.

6.1.1.7. /a_o/ (Bulanık a)

Yanlarındaki seslerin ya da konuşan kimselerin konuşma özelliklerine bağlı etkiler altında oluşmuş ve boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş bulanık bir sestir (Korkmaz 1994b: 29).

Türkmen Türkçesinde kaynaklarda bu sesle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise seyrek görülen ve çoğunlukla söz sonunda bulunan bu sesin örnekleri Nevşehir (Korkmaz 1994b) ile Kırşehir (Günşen 2000) ağızlarında görülmektedir:

bağırarak > ba:ra_orah (Kır.YA, 18)
 burda > burda_o (NYA, 29)
 Konya'ya > gonya_oya (Kır.YA, 18)
 paralarımı > para_olarımı (NYA, 29)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen bu sesin Türkiye Türkçesi ağızlarında da karşımıza çıkan örnekleri fazla değildir.

6.2. /e/ Ünlüsü

Kısa, düz, geniş bir ön damak ünlüsüdür. Metin içerisinde kullanım oranı Türkiye Türkçesinde yaklaşık olarak % 14'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Gerek Türkmen gerekse Türkiye Türkçesinde örneklerine sıkça rastlanan bu ünlü sözcüklerin değişik yerlerinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *egin, elek, ellik, eñek, erik, eşik, etek, eyer, eyirmek, ezici* vb.

Söz içinde: *be:z, deri, gelecek, geñeşmek, kepek, kesik, segsen, sekiz, ters, yelcik* vb.

Söz sonunda: *çemçe, çeme, dere, ene, gâ:be, gece, içege, övre, özge*

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *ekin, ekmek, eksik, ekşi, el, elma, erik, eşit, evcil, ezgi* vs.

Söz içinde: *deniz, eşek, gevrek, keklik, kerpiç, teker, üvey, vergi, yedek, yemek* vb.

Söz sonunda: *anne, çevre, çizme, dede, denge, dere, kekeme, pire, teke, teneke* vb.

6.2.1. /e/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.2.1.1. /ä/ (Açık e)

a ünlüsünün *a* ile *e* arasında boğumlanmış biçimidir. Boğumlanma noktası *e*'ye göre daha geride olup *a*'ya yakın bir sestir.

Bu ünlünün örneklerine Türkmen Türkçesinde rastlamak mümkündür. Türkçe sözcüklerin ilk hecesinde bulunan ses, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde ise *h* sesinden önce yer almaktadır (Hudayguliev 1992: 43). Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan bu ses Türkmen Türkçesi yazı dilinde *ä* işaretiyle gösterilmiştir:

Türkçe sözcüklerde:

- äber-* (bir şeyi birine vermek, alıp vermek) (HZTF, 42)
- äkel-* (getirmek, alıp gelmek) (HZTF, 42)
- äkit-* (götürmek) (TEK, 27)
- äver-* (getirmek) (TEK, 27)

Alıntı sözcüklerde:

- ähmiyet* (ehemiyet) (HZTF, 42)
- ähhtimal* (ihtimal) (HZTF, 42)
- mähhelle* (kalabalık) (HZTF, 42)
- mähhriban* (iyilik) (HZTF, 42)
- pähhim* (düşünce akıl) (HZTF, 42)
- sähher* (seher) (HZTF, 42)
- sähhra* (sahra) (HZTF, 42)
- şähher* (şehir) (TEK, 27)
- zähher* (zehir) (TEK, 27)

Türkiye Türkçesinde ise bu sesin örnekleri Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a: 29) ağızlarında sıkça görülür. Bunun dışında, Erzurum (Gemalmaz 1995), Kars (Ercilasun 2002) yörelerinin ağızlarında da söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür.

- ben > *bän* (Er.İA, 75)
- değil > *değäl* (KİA, 53)
- diyeyim > *deyäm* (GBAA 6)
- eve > *äve* (Er.İA, 75)
- fazla > *fazlä* (Er.İA, 75)
- gelenleri > *gälännäri* (GBAA 6)
- göreceğimiz geldi > *görcämiz gedi* (GBAA 6)
- hoş geldin > hoş *gädiñ* (GBAA 6)

ne diyeyim > nā dey^üm (GBAA 6)
 sefa geldin > s^üfa: gediñ (GBAA 6)
 teyzesini > ^üyzesini (Er.İA, 75)
 tüfek ile > t^üf^ünen (KİA, 53)
 yemeği > yem^üği (KİA, 53)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde bulunan ve yazı dilinde de gösterilen *ä* sesi, Türkiye Türkçesinde ise standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.2.1.2. /è/ (Kapalı e)

e ile *i* arasında ön, düz ve yarı kapalı bir sestir. Dil sırtının *i*'ye nazaran biraz daha geride kabarması ile oluşur.

Türkmen Türkçesinde görülen bu ses, Kiril alfabesinde *ə* ve *e* işaretleriyle gösterilmiştir. *ə* kelime başındaki kapalı *e*'yi simgelerken, *e* iç seslerdeki kapalı *e*'yi simgelemiştir. Bunlardan söz başındaki kapalı *e* sesi *y* türemesiyle birlikte okunmaktaydı. Bugün Türkmen Latin alfabesinde gösterilmeyen söz konusu ses, konuşma dilindeki varlığını korumaktadır (Semedli 2008: 525):

*è*ken (*iken*) (TLÉ, 527)
*è*kiz (*ikiz*) (TLÉ, 527)
*è*şek (*eşek*) (TLÉ, 527)
èt- (*etmek*) (TLÉ, 527)
gèl (*gel*) (TLÉ, 527)
hèr (*her*) (TLÉ, 527)
islèk (*istek*) (TLÉ, 527)
mèn (*ben*) (TLÉ, 527)
nèçe (*nice*) (TLÉ, 527)
sèn (*sen*) (TLÉ, 527)
tèlbè (*deli, tilbe*) (TLÉ, 527)
yèdi (*yedi*) (TLÉ, 527)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses yazı dilinde gösterilmemekle birlikte Anadolu ağızlarında yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Rize (Günay 2003), Erzincan (Sağır 1995c), Erzurum (Gemalmaz 1995), Kars (Ercilasun 2002), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ve Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızları gibi birçok ağızda bu ünlünün örneklerine rastlamak mümkündür:

de- > *dè-* (RİA, 41)
 dev > *dèv* (KİA, 51)

elli > *ė*lli (Er.İA, 76)
 emretmek > *ė*mret- (Er.İA, 76)
 engin > *ė*ngiñ (NYA, 34)
 erkenden > *ė*rkenden (NYA, 34)
 ev > *ė*v (Er.İA, 76)
 gece > *gė*ce (Kır.YA, 20)
 gene > *ginė* (KYA, 20)
 gir > *gė*t (EYA, 21)
 gittin > *gė*tdin (KİA, 51)
 in > *ė*n (EYA, 21)
 inmek > *ė*n- (NYA, 34)
 işte > *işte* (KYA, 20)
 öyle > *ė*yle< (EYA, 21)
 vermek > *vė*r- (NYA, 34)
 yaşından > yaşınd*ė*n (GBAA, 6)
 yaylaya > yayl*ė*ya (RİA, 41)
 yedi > *yė*di (NYA, 34)
 yerleşmiş > *yė*rleşmiş (Kır.YA, 20)

Türk dilinin yazılı dönemlerinden beri açık *e* ve *i* ile beraber takip edilebilen kapalı *e*, bugüne kadar çeşitli tartışmalara konu olmuş bir sestir. Bu tartışmaların bir kısmı kapalı *e*'nin varlığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan da söz konusu sesle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler doğrultusunda Türkiye Türkolojisi ile Sovyet Türkolojisinin kapalı *e*'yi ele alış ve yorumlayış biçimlerinde birtakım farklar ortaya çıkmıştır. Buna göre, Türkiye Türkolojisinde bu konu kapalı *e* ve *i* açısından ele alınmış ve bu sesin kapalı *e* mi yoksa *i* mi olduğu tartışılmıştır. Sovyet Türkolojisinde ise açık *e* ile kapalı *e* sesleri üzerinden yola çıkılarak açık *e*'nin İran asıllı olduğu ve bu sesin Türk lehçelerine İrani dillerin etkisiyle girdiği, Ana Türk dilinde bir tane *e* sesinin olduğu, bu *e* sesinin de kapalı olduğu ileri sürülmüştür (Semedli 2008: 522).

6.2.1.3. /e!/ (Yarı Kapalı e)

a ile *e* arasındaki boğumlanma noktasında bulunan, kapanma etkisine uğramış, fakat henüz tam olarak kapanmamış bir yarı kapalı *e* türüdür. (Korkmaz 1994b: 6).

Türkmen Türkçesinde bu sesin varlığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında seyrek bir şekilde görülür:

çamaşır > çame!şir (GBAA, 6)
vakayı > va:kke!yi (GBAA, 6)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda sınırlı sayıda örnekle karşımıza çıkmaktadır.

6.2.1.4. /e'/ (Çok Kapalı e)

ı, i, u, ü ünlülerinin *e'*'ye yakın söyleniş biçimidir (Gemalmaz 1995: 76).

İncelediğimiz Türkmen Türkçesi kaynaklarında bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise bu sesin örneklerine Erzurum (Gemalmaz 1995) ağzında yaygın bir şekilde rastlamak mümkündür:

bizimdir > bizemde'ır (Er.İA, 76)
büyüdü > böye'de Er.İA, 76)
ekinin > ekine'n (Er.İA, 76)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda belirgin bir şekilde bulunmaktadır.

6.2.1.5. /ê/ (Yuvarlak e)

e > *ö* değişiminin ara basamağını temsil eden yuvarlaklaşmış bir *e* ünlüsüdür (Korkmaz 1994b: 30).

Bu ses hakkında Türkmen Türkçesi ile ilgili incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002) ve Erzincan (Sağır 1995c), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında görülmektedir:

beller > bêller (Kır.YA, 20)
devir > dêvür (EYA, 21)
devler > dêvlet (Kır.YA, 20)
devlet > devlêt (RİA, 42)
diye > diyê (NYA, 30)
evet > evêt (EYA, 21)

evin > *ėvun* (RĪA, 42)
 muhacir > *mėhecir* (KĪA, 52)
 öğle > *ėvle* (KĪA, 52)
 sefer > *sėfer* (Kır.YA, 20)
 sevgi > *sėvgü* (MĪA, 43)
 şoför > *şöfėr* (MĪA, 43)
 yevmiye > *yėvmiye* (RĪA, 42)
 yürüdüm > *yėridüm* (MĪA, 43)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça karşımıza çıkmaktadır.

6.2.1.6. /e:/ (Uzun e)

e ünlüsünün normalden daha uzun bir süre içinde boğumlanmasıyla oluşmuş biçimdir.

Bu ses, kullanım alanı oldukça sınırlı olmakla birlikte Türkmen Türkçesinde görülmektedir (Hudayguliev 1992: 48):

be:r (*verir*) (TEK, 27)
ge:r (*gelir*) (TEK, 27)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlüler çoğunlukla ikincil olmakla birlikte ağızlarda tespit edilen bir kısım örneklerin Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıdığı düşünülmektedir:

be:ş (*beş*) (ABUÜ, 523)
be:z (*bez*) (ABUÜ, 523)
de:li (*deli*) (ABUÜ, 523)
e:d- (*etmek*) (ABUÜ, 523)
e:l (*el, il, memleket*) (ABUÜ, 523)
ge:ç- / *ge:ş-* (*geç-*) (ABUÜ, 523)
ge:dig (*gedik*) (ABUÜ, 523)
ge:t (*git*) (ABUÜ, 523)
ne: (*ne*) (ABUÜ, 523)
ve:r (*ver*) (ABUÜ, 524)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında sınırlı sayıda örnekle karşımıza çıkan uzun *e*, Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olarak bazı sözcüklerde tespit edilmiştir.

6.2.1.7. /ä:/ (Uzun Açık e)

Açık *e* sesinin normalden daha uzun bir süre içinde boğumlanmasıyla oluşmuş, düz, geniş ve ön damaklı bir sestir.

Bu ses Türkmen Türkçesinde basit sözcüklerin ilk hecesinde olmak şartıyla söz başında ve söz ortasında görülmektedir (Hudayguliev 1992: 48):

bä:ri (*beri*) (HZTF, 48)
bä:ş (*beş*) (HZTF, 48)
çä:re (*çare*) (HZTF, 48)
ä:dik (*çizme*) (HZTF, 48)
ä:dim (*adım*) (HZTF, 48)
ä:k (*ek*) (HZTF, 48)
ä:lem (*alrm*) (TEK, 27)
ä:n (*alt çene kemiği*) (HZTF, 48)
ä:v- (*acele etmek*) (HZTF, 48)
gä:dik (*gedik, delik*) (HZTF, 48)
günä: (*günah*) (TEK, 27)
nä:me (*ne*) (TEK, 27)
sä:gin- (*beklemek*) (HZTF, 48)

Türkiye Türkçesinde ise Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında söz konusu sesin örneklerine rastlanmaktadır:

lira > *lirä:* (GBAA, 24)
gelsin > *gä:sin* (GBAA, 24)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinin karakteristik bir özelliği olarak kabul edilen uzun ünlülerden biri olan uzun *ä*, Türkmen Türkçesinde yaygın bir şekilde karşımıza çıkarken Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda sınırlı sayıda örnekle kendini göstermektedir.

6.2.1.8. /ě/ (Kısa e)

e ünlüsünün normalden daha kısa bir süre içinde boğumlanmış biçimidir. Geniş ünlülerin kısalma oranı diğer ünlülere göre daha azdır (Korkmaz 1994b: 40). Dolayısıyla, Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız bu sesin Türkiye Türkçesindeki örnekleri de fazla değildir:

söker iken > *sökėkene* (Kır.YA, 28)
tencereye > *tencerėye* (Kır.YA, 28)
verdik > *vėdik* (KYA, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu sesin Türkiye Türkçesinde ise kullanım alanı oldukça sınırlıdır.

6.3. /ı/ Ünlüsü

Kısa, düz ve dar bir art damak ünlüsüdür. Türkçede vurgusu az olan bir ünlüdür. Bu nedenle kolaylıkla düşebilir ya da yerini *i* ünlüsüne bırakabilir. Bu ses değişiminde *y* ünsüzünün yanında *ç* ve *ş* inceltici ünsüzlerinin de etkisi görülür. Türkiye Türkçesinde metin içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 6.5'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Söz konusu ünlünün her iki şivede de kelimelerin değişik yerlerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *ı:z, ı:zki, ıkcım, ınam, ınanç, ısgın, ısnışık, ıssı, ışgın, ızısüre* vb.

Söz içinde: *bıçgı, çıbık, çıkalga, dıkın, gı:şık, gıyık, kınlık, sığır, yıkık, yıldız* vb.

Söz sonunda: *altı, arı, bogı, burgı, do:lı, goñşı, gorkı, ha:lı, obalı, ulı* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *ıkınma, ılıca, ılık, ısı, ısırma, ıslak, ıslık, ışık, ışıltı* vb.

Söz içinde: *bıçak, bıyık, çıban, kırbaç, kış, gıcırta, sakız, tırnak, tırtıl, yıkamak, yılan* vb.

Söz sonunda: *abartı, acı, aşağı, çatı, gıcırta, halı, sıvı, sızı, yazı, yukarı* vb.

6.3.1. /ı/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.3.1.1. /ı/ (İnce ı)

Orta damağın *i*'ye daha yakın bir bölgesinde boğumlanan ve *ı* ile *i* arasındaki ses basamağında bulunan incelmış bir *ı*, ya da kalınlaşmış bir *i*'dir.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun 2002), Rize (Günay 2003), Malatya (Gülseren 2000), Erzincan (Sağır 1995c), Kırşehir (Günşen 2000), Nevşehir (Kormaz

1994b), Kütahya (Gülensoy 1988) ağızları ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

ağız tadı ile > ağız dad^ınan (NYA, 32)
 alayım > al^ım (NYA, 32)
 atayım > at^ım (GBAA, 7)
 ayıp > ay^ıp (EYA, 22)
 babasıyla > babas^ıynen (KİA, 53)
 bağlıyor > bağ^ılır (KİA, 53)
 bayrağımı > bayra^ını (Kır.YA, 21)
 bilirim > b^ılurum (RİA, 40)
 ciğeri > ciğar^ı (KİA, 53)
 cirit > c^ırid (Kır.YA, 21)
 oluyordu > ol^ıydı (EYA, 22)
 vurdum > vurd^ım (EYA, 22)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda pek çok örnekle karşımıza çıkmaktadır.

6.3.1.2. /i/ (Yuvarlak ı)

ı ile *u* arasında kalın, yarı yuvarlak ve dar bir nitelik gösteren bir sestir.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzurum (Gemalmaz 1995) ve Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

baktım > bakd^ım (RİA, 42)
 buralı > b^ıralı (Er.İA, 77)
 cumhur > c^ımhur (Er.İA, 77)
 gidelim > gidel^ım (RİA, 42)
 gittik > gitt^ık (RİA, 42)
 hastanenin > hastahanan^ın (RİA, 42)
 namusum > nam^ısım (KİA, 53)
 olmuş > ol^ımış (Er.İA, 77)
 soydular > soyd^ılar (EYA, 23)
 tabur > tab^ır (Er.İA, 77)
 vurmuşlar > vurm^ışlar (EYA, 23)
 yağmur > yağm^ır (Er.İA, 77)
 yıldız > yıld^ız (EYA, 23)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örneklerine rastlamadığımız bu sesle ilgili Türkiye Türkçesi ağızlarından çeşitli örnekler sıralamak mümkündür.

6.3.1.3. /ı:/ (Uzun ı)

Uzun, düz ve dar bir orta damak ünlüsüdür. Bu sesin oluşumu normal *ı* ünlüsünden farklıdır. Dil ucu öne doğru hareket ederek ön damağa iyice yaklaşır. Böylece *ı*: ünlüsü daha önde ve daha yukarıda meydana gelir (Hudayguliev 1992: 45).

Söz konusu ses, Türkmen Türkçesinin uzun ünlülerinden birini oluşturmaktadır. Türkmen Türkçesinde *ıy* şeklinde *y* ünsüzü ile birlikte telaffuz edilen *ı*: bu özelliği nedeniyle yarı diftonglu bir ünlü olarak kabul edilmektedir (Hudayguliev 1992: 45):

- dı*:nç (*tatıl*) (HZTF, 46)
- dı*:z (*diz*) (TEK, 29)
- gı*:şık (*eğri*) (HZTF, 46)
- ı*:k (rüzgarın yönü) (HZTF, 45)
- ı*:kmanda (*aylak*) (HZTF, 45)
- ı*:ncalmak (*ağrısı dinmek*) (HZTF, 45)
- ı*:s (*koku*) (HZTF, 45)
- ı*:şgamak (*koklamak*) (TEK, 29)
- ı*:z (*iz*) (HZTF, 45)
- mı*:mık (*yumuşak*) (HZTF, 46)

Türkiye Türkçesinde ise diğer uzun ünlüler gibi uzun *ı* da çoğunlukla ikincil olarak ortaya çıkmakla birlikte ağızlarda tespit edilen bazı örneklerde Türkmen Türkçesinde olduğu gibi asli bir nitelik göstermektedir:

- gı*:z (*kız*) (ABUÜ, 524)
- yı*:han- (*yıkanmak*) (ABUÜ, 524)
- yı*:ka- (*yıkamak*) (ABUÜ, 524)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinin karakteristik bir özelliği olarak kabul edilen uzun ünlülerden biri olan uzun *ı*, Türkiye Türkçesi ağızlarında da kendini göstermektedir.

6.3.1.4. /ĩ/ (Kısa ı)

Normalden daha kısa sürede boğumlanan kısa *ı* sesidir.

Bu sesin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kısalma olayı çoğunlukla *ı, i, u, ü* gibi az sesli dayanıksız dar ünlülerde kendini göstermektedir (Korkmaz 1994b: 40). Bundan dolayı, söz konusu sesin örnekleri Türkiye Türkçesinde Kırşehir (Günşen, 2000), Erzincan (Sağır, 1995), Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a), Rize (Günay, 2003), Kars (Ercilasun, 2002), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kütahya (Gülensoy 1998), Erzurum (Gemalmaz, 1995) ağızları gibi birçok ağızda görülmektedir:

aradan > arıdan (GBAA, 24)
 ayağı > ayağı (EYA, 30)
 bakayım > bahım (EİA, 82)
 başına > başına (KYA, 28)
 bırakırlar > pırakurle (RİA, 46)
 oraya > orıya (KİA, 60)
 varırım > varırım (NYA, 41)
 vasıta > va:sıta (Kır.YA, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda pek çok örnekle karşımıza çıkmaktadır.

6.4. /i/ Ünlüsü

Kısa, düz ve dar bir ön damak ünlüsüdür. Metin içindeki kullanım oranı Türkiye Türkçesinde % 16 civarındadır (Gemalmaz 1995a: 49-51). Her iki şivede de sözcüklerin değişik yerlerinde örneklerine rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *i:rgin, i:şli, içege, içişlik, ikibir, ilçi, ildeş, ilik, irikmek, itnişik* vb.

Söz içinde: *di:ş, di:va:r, diyiş, kesik, kiçi, pişik, ti:z, tirsek, yigrenci, yirik* vb.

Söz sonunda: *dövçi, i:ri, ini, ö:ri, öli, ölügsi, süri, süyni, süytçi, törpi* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *içerik, içten, iğne, ilgi, ilkel, ilmek, inci, inek, is, iyelik, istek* vb.

Söz içinde: *çiçek, çimen, dil, erik, geyik, kemik, kilit, kirpik, ninni, sinek* vb.

Söz sonunda: *bekçi, çivi, deli, ezgi, gezi, hamsi, iki, keçi, kedi, tilki, yedi, yirmi* vb.

6.4.1. /i/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.4.1.1. /i/ (Yuvarlak i)

Yuvarlaklaşma eğilimi gösteren ve boğumlanma özelliği bakımından *ü* sesine yaklaşan bir *i* türüdür.

İncelediğimiz Türkmen Türkçesi kaynaklarında bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzincan (Sağır 1995c), Maltaya (Gülseren 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b) ile Kırşehir (Günşen 2000) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

bilmiyorum > *bilmüyüm* (MİA, 43)
 bizim > *bizum* (RİA, 42)
 bütçe > *bütçe* (Kır.YA, 21)
 dünyada > *düynede* (MİA, 43)
 filan > *fılan* (KİA, 53)
 ileriye > *ileriye* (NYA, 30)
 kendi > *gendî* (EYA, 23)
 koyun > *koyın* (RİA, 42)
 küçük > *küççfk* (EYA, 23)
 misafir > *mîsafir* (RİA, 42)
 oldu ki > *oldu kî* (KİA, 53)
 söktü > *sökdî* (EYA, 23)
 yüzüne > *yüzîne* (EYA, 23)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örneklerine rastlamadığımız bu sesle ilgili Türkiye Türkçesi ağızlarından pek çok örnek sıralamak mümkündür.

6.4.1.2. /i:/ (Uzun i)

Uzun, düz, dar ve ön damaklı bir sestir. Bu sesin oluşumu normal *i* ünlüsünden farklıdır. Dil ucu, öne doğru hareket ederek üst ön dişlerin dibine yaklaşır ve biraz da ön damağa doğru yükselir. Böylece *i:* sesi daha önde ve daha yukarıda meydana gelir (Hudayguliev 1992: 46).

Türkmen Türkçesinin uzun ünlülerinden biri de *i:*'dir. Birçok sözcükte birincil bir uzunluk olarak karşımıza çıkan bu ses söyleyişte *iy* şeklinde telaffuz edilerek diftonglu bir nitelik göstermektedir (Hudayguliev 1992: 46):

bi:l (*bel*) (HZTF, 46)
çi:g (*çiğ*) (HZTF, 46)
dî:ş (*diş*) (HZTF, 46)
ertî:r (*yarın, sabah*) (TEK, 29)
gî:ce (*gece*) (HZTF, 46)
gî:ç (*geç*) (HZTF, 46)
i:ge (*eğe*) (HZTF, 46)
i:k (*ağ*) (HZTF, 46)
i:l (*halk*) (TEK, 29)
i:nçe (*ince*) (HZTF, 46)
i:r (*erken*) (TEK, 29)
i:ri (*iri*) (HZTF, 46)
i:ş (*iş*) (HZTF, 46)
nî:re (*nere*) (HZTF, 46)
pi:l (*kürek, bel*) (HZTF, 46)
şi:r (*aslan*) (TEK, 29)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çoğu ikincil olma niteliğini taşımakla birlikte bir kısmı Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıyan birincil uzunluklar olarak tespit edilmiştir. Bunlardan biri de uzun *i*'dir. Aşağıda ikincil uzunluklar yerine bulunduğu sözcükte asli olarak bulunan birincil uzun *i*'lerin Anadolu ağızlarında tespit edilmiş bazı örnekleri verilmiştir:

bi:r (*bir*) (ABUÜ, 526)
dî: (*demek*) (ABUÜ, 526)
i:ş (*iş*) (ABUÜ, 526)
nî:re (*nere*) (ABUÜ, 526)
yi: (*yemek*) (ABUÜ, 526)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde birçok sözcükte asli bir uzunluk olarak karşımıza çıkan uzun *i*, Türkiye Türkçesi ağızlarında da aynı şekilde bazı sözcüklerde tespit edilmiştir.

6.4.1.3. /i/ (Kısa i)

Normalden daha kısa süre içerisinde boğumlanan *i* türüdür.

İncelediğimiz Türkmen Türkçesiyle ilgili kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) Nevşehir (Kormaz 1994b), Kütahya (Gülensoy 1988), Kırşehir (Günşen 2000) ve yöresi ağızları ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür.

benim > bänñm (GBAA, 24)
 deniyor > denŷyo (KYA, 28)
 gelir iken > gelŷkene (Kır.YA, 28)
 getiririz > getirŷrik (NYA, 41)
 nasıl > nasŷ (Kır.YA, 28)
 nasıl olsun > nasŷ ɔlsuñ (KYA, 28)
 radyo > iradŷyo Kır.YA, 28)
 üsteğmen > usteyŷmen (RİA, 46)
 yerine > yerŷne (Kır.YA, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda sıkça karşımıza çıkmaktadır.

6.4.1.4. /i/ (Kapalı i)

Kapalı *e* ünlüsüne yakın bir ses değeri taşımaktadır. *i*'den kapalı *e*'ye geçişte bir ara sestir.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Erzurum (Gemalmaz 1995b) ağızında rastlanmaktadır:

edesin > edesin (Er.İA, 78)
 gelir > gelir (Er.İA, 78)
 getiriyor > getirir (Er.İA, 78)
 verir > verir (Er.İA, 78)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda karşımıza çıkmaktadır.

6.4.1.5. /i'/ (Fazla Kapalı i)

Normalden daha kapalı ve vurgulu, *y* ünsüzüne yakın bir *i* sesidir.

Bu sesin Türkmen Türkçesindeki varlığı hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun 2002) ağızında şimdiki zaman çekiminde örnekleri sistemli bir şekilde görülmektedir (Ercilasun 2002: 53):

atıyor > *atı*'r (KİA, 53)
 gelmiyordu > *gelmi*'rdi (KİA, 53)
 gidiyorlar > *gidi*'ller (KİA, 53)
 gidiyorsun > *gidi*'rsin (KİA, 53)
 götürüyor > *götürü*'r (KİA, 53)
 konuşuyorum > *konuşu*'rim (KİA, 53)
 sesleniyor > *sesleni*'r (KİA, 53)
 yazıyor > *yazi*'r (KİA, 53)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda sistemli bir şekilde kendini göstermektedir.

6.5. /o/ Ünlüsü

Kısa, geniş ve yuvarlak bir art damak ünlüsüdür. Bu ünlünün metin içinde kullanım oranı Türkiye Türkçesi için yaklaşık olarak % 1.5'dir (Gemalmaz 1990: 49-51). Gerek Türkmen gerekse Türkiye Türkçesinde sözcüklerin kök, gövde veya çekimli şekillerinin yalnızca ilk hecesinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *o:balı, o:cak, o:dun, omuz, omzamak, otluk, otuz, ovuz, oyalık, ozan* vb.

Söz içinde: *bogu, do:lı, dovar, goçak, goñşı, gopuz, sovurmak, torba, yorgan, yovuz* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *orak, oran, ordu, orman, orta, ortak, ot, otağ, oturak, ova* vb.

Söz içinde: *boğa, boğaz, çokluk, çorak, domuz, doruk, korku, koru, koşu, kova*, vs.

Türkmen Türkçesinde ilk hecenin dışındaki hecelerde *o* ünlüsünün bulunmayışıyla ilgili kural söyleyişte değişebilmektedir. Bu durumda Türkmen Türkçesinde Türkçe sözcüklerin ilk hecesinde bulunan *o* ve *u*'lar sonraki hecelerdeki *a*'ları yuvarlaklaştırarak *o*'ya çevirmektedir: *bulak* > *bulok* (*pınar*), *doğan* > *doğon* (*kardeş*), *dolama* > *dolomo* (*sarma*), *gurak* > *gurok* (*kurak*).

Türkiye Türkçesinde bir kelimenin *-yor* şimdiki zaman ekini alması durumunda ilkten sonraki hecesinde *o* ünlüsünü barındırmış olur. *yorır* kelimesiyle yapılan eski

bir fiil öbeği kullanımının kalıntısı olan bu ek, Türkiye Türkçesi için ayrı bir istisna oluşturmaktadır. Aynı ek, Türkmen Türkçesinde *-ya:r / -yā:r* şeklinde olduğundan Türkmen Türkçesi için böyle bir istisna söz konusu değildir.

6.5.1. /o/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.5.1.1. /ó/ (İnce o)

o ile *ö* arasındaki ses basamağında bulunan, kalınlaşmış *ö*, yahut incelmış *o* sesidir. Ön damakta teşkil edilen yarı açık *ö* ünlüsünün boğumlanma noktasının orta damak sınırına kayması ile meydana gelir.

Türkmen Türkçesinde bu sesin varlığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sese Kırşehir (Günşen 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ve Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında seyrek olarak rastlanır:

böyle olur > böyl^our (KYA, 22)
 görümce > g^órümce (Kır.YA, 21)
 görüşmek > g^órüş- (GBAA, 8)
 güzel > g^ózel (Kır.YA, 21)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen sesin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki örnekleri de fazla değildir.

6.5.1.2. /ó/ (Kapalı o)

o ile *u* arası bir sestir. Yuvarlak, yarı geniş ve kalındır.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzincan (Sağır 1995c), Malatya (Gülseren 2000), Urfa (Özçelik 1997) Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000) ağızları ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında bu ünlüye rastlamak mümkündür:

bulamıyorum > bulamıy^orum (KİA, 53)
 gidiyorum > gedi^orum (KİA, 53)

gönderdi > **ğ**önderdi (KİA, 53)
 götür > **ğ**ötür (MİA, 44)
 istiyor > **ğ**istiy**ö** (GBAA, 10)
 köpük > **ğ**öpük (MİA, 44)
 kör > **ğ**ör (UMA, 15)
 körpe > **ğ**örpe (MİA, 44)
 oğlum > **ğ**öğlum (RİA, 41)
 olsun > **ğ**össuñ< (Kır.YA, 22)
 oradan > **ğ**ordan< (NYA, 30)
 öğreniyorsun > **ğ**öğreniyon (KİA, 53)
 öküzü > **ğ**öküzü (MİA, 44)
 salon > **ğ**al**ön** (EYA, 24)
 söyle > **ğ**öyle (RİA, 40)
 takunya > **ğ**ak**ön**ya (RİA, 41)
 vuruyor > **ğ**uruy**ör** (KİA, 53)
 yahu > **ğ**av**ö** (EYA, 24)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örneklerine kaynaklarda rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir.

6.5.1.3. /o:/ (Uzun o)

Uzun, yuvarlak ve geniş ve art damaklı bir sestir. Bu ünlünün oluşumu sırasında dudaklar iyice yuvarlaklaşarak öne doğru uzar; dil ise geriye doğru çekilir. Böylece uzun *o*, normal süreli *o* ünlüsüne göre biraz daha geride meydana gelir (Hudayguliev 1992: 47).

Türkmen Türkçesinde asli bir uzunluk olarak sözcüklerin ilk hecesinde karşımıza çıkan bu sesin kullanım alanı fazla geniş değildir:

bo:lsa (*fakat, bununla birlikte*) (TEK, 28)
do:lı (*dolu*) (HZTF, 44)
o:cak (*ocak*) (HZTF, 44)
o:dun (*odun*) (HZTF, 44)
o:dun (*odun*) (TEK, 28)
o:n (*on*) (TEK, 28)
o:t (*ot*) (HZTF, 44)
yo:k (*yok*) (HZTF, 44)
yo:l (*vol*) (TEK, 28)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çoğu ikincil olma niteliğini taşımakla birlikte bir kısmı Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıyan birincil uzunluklar olarak tespit edilmiştir. Bunlardan biri de uzun *o*'dur. Sözcüklerin yalnızca ilk

hecesinde bulunabilen bu sesin aşağıda Anadolu ağızlarında tespit edilmiş bazı örnekleri verilmiştir:

bo:ş (*boş*) (ABUÜ, 526)
bo:z (*buz*) (ABUÜ, 526)
go:yun (*koyun*) (ABUÜ, 527)
o:ba (*oba*) (ABUÜ, 527)
o:cak (*ocak*) (ABUÜ, 527)
o:dun (*odun*) (ABUÜ, 527)
o:n (*on*) (ABUÜ, 527)
yo:k / yo:h (*yok*) (ABUÜ, 527)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında sınırlı sayıda örnekle karşımıza çıkan uzun *o*, Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olarak bazı sözcüklerde tespit edilmiştir.

6.5.1.4. /õ/ (Kısa o)

o ünlüsünün normalden daha kısa sürede boğumlanan biçimidir.

Bu ses hakkında incelediğimiz Türkmen Türkçesi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Nevşehir (Kormaz 1994b) ve yöresi ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

dayıyor > dayıyõ (NYA, 41)
 giriyor > giriyõ (NYA, 41)
 o zaman > õ zaman (NYA, 41)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında ise çok geniş bir kullanım alanı bulamamıştır.

6.5.1.5. /o_o/ (Bulanık o)

Duruşunu kaybetmiş bulanık bir *o* türüdür.

Bu sesin Türkmen Türkçesinde bulunup bulunmadığı hakkına incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Nevşehir (Korkmaz 1994b) ve Kırşehir (Günşen 2000) ağızlarında şimdiki zaman çekiminde söz konusu sesin örneklerini görmek mümkündür:

alıyorlar > alıyo_ollar (NYA, 30)
 bilmiyorum > bilmiyo_om (NYA, 30)
 diyorlar > diyo_ollar (Kır.YA, 21)
 gidiyor > gidio_o (NYA, 30)
 giriyo > giriyo_o (Kır.YA, 21)
 olmuyor > olmiyo_o (NYA, 30)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri bulunamayan bulanık *o* sesi Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.6. /ö/ Ünlüsü

Kısa, yuvarlak ve geniş bir ön ünlüdür. Söz konusu ünlünün metin içindeki kullanım oranı Türkiye Türkçesi için % 1'dir (Gemalmaz 1990: 49-51). Bu ünlü de *o* ünlüsü gibi her iki şivede de Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecesinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *ö:rdek, ökünç, ölçermek, ölşük, ölügsi, ötünç, övre, övşün, öycük, özge* vb.

Söz içinde: *bö:ri, çöl, dörtlük, dövçi, dövünmek, dövür, gö:rmek, kö:l, kök, törpi* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *öbek, ödev, ödle, ödül, ödünç, öfke, öksürük, ölçü, övgü, öykü* vb.

Söz içinde: *böcek, çözüm, dört, döşeme, köpek, köprü, köpük, töre, tören* vb.

ö ünlüsünün kelime içindeki durumu hakkında yukarıda sözü edilen kural, Türkmen Türkçesinde söyleyişte değişiklik gösterebilmektedir. Türkmen Türkçesinde kelimelerin ilk hecesinde bulunan *ö* ve *ü* ler, sonraki hecelerdeki *e* leri söyleyişte yuvarlaklaştırıp *ö*'ye çevirmektedir: *börek* > *börök* (*börek*), *güneş* > *günöş* (*güneş*), *kömelek* > *kömölök* (*mantar*). Türkiye Türkçesi için böyle bir istisna söz konusu değildir.

6.6.1. /ö/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.6.1.1. /ö:/ (Uzun ö)

Uzun, yuvarlak, geniş ve ön damaklı bir sestir. Bu sesin boğumlanması sırasında dudaklar iyice yuvarlaklaşarak öne doğru uzar ve dil, alt çene ile birlikte biraz aşağı iner. Böylece, uzun ö, normal ö ünlüsüne göre biraz daha aşağıda ve önde meydana gelir (Hudayguliev 1992: 47).

Türkmen Türkçesinde söz başında ve söz ortasında görülen bu ses ilk hecenin dışındaki hecelerde bulunmaz (Hudayguliev 1992: 47):

- bö:ri (*böri*) (HZTF, 48)
- dö:ş (*döş*) (HZTF, 48)
- gö:n (*gön*) (HZTF, 48)
- gö:ncük (*göncük*) (HZTF, 48)
- kö:l (*köl*) (HZTF, 48)
- ö:ç (*öç*) (HZTF, 48)
- ö:l (*ıslak*) (TEK, 28)
- ö:nüm (*önüm*) (HZTF, 48)
- ö:ri (*öri*) (HZTF, 48)
- ö:z (*öz*) (HZTF, 48)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çoğu ikincil olma niteliğini taşımakla birlikte bir kısmı Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıyan birincil uzunluklar olarak tespit edilmiştir. Bunlardan biri de uzun ö'dür. Sözcüklerin yalnızca ilk hecesinde bulunabilen bu sesin aşağıda Anadolu ağızlarında tespit edilmiş bazı örnekleri verilmiştir:

- bö:cek (*böcek*) (ABUÜ, 529)
- bö:lme (*bölme*) (ABUÜ, 530)
- dö:n- (*dönmek*) (ABUÜ, 530)
- dö:rt (*dört*) (ABUÜ, 530)
- ö:r- (*örmek*) (ABUÜ, 531)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde bu şivenin karakteristik bir özelliği olan uzun ünlülerden biri olarak uzun ö sesinin birçok örneğini sıralamak mümkündür. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ünlü bazı ağızlarda Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olarak tespit edilmiştir.

6.6.1.2. /**ö**/ (Kısa ö)

ö ünlüsünün normalden daha kısa sürede boğumlanmış biçimidir. Türkmen Türkçesi kaynaklarında hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız bu ses, Türkiye Türkçesinde ise Kütahya (Gülensoy 1988) ağzında tespit edilmiştir.

tövbe > tövb**ö** (KYA, 28)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örneklerine kaynaklarda rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda oldukça sınırlı bir kullanım alanına sahiptir.

6.7. /**u**/ Ünlüsü

Kısa, yuvarlak, dar ve art damaklı bir sestir. Metin içindeki kullanım oranı Türkiye Türkçesi için yaklaşık olarak % 4'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Bu ünlü, Türkmen Türkçesinde sözcüklerin ilk, ikinci ve seyrek olarak da üçüncü hecesinde bulunabilir. İkinci hecede bulunmasında *v* ünsüzü etkilidir. Söz sonunda düzleşerek *ı*'ya döner: *u:ka* (*uyku*), *ulı* (*ulu*), *bukı* (*sığınak*) vb. Dolayısıyla, söz sonunda bu ünlüye rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise kelimelerin değişik yerlerinde bulunabilmektedir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *u:naş*, *ucız*, *uçar*, *uçucı*, *ugurdaş*, *ulı*, *um:ıt*, *utanç*, *uzak*, *uzalmak* vb.

Söz içinde: *bulaşık*, *bulut*, *duluk*, *duruz*, *gopuz*, *odun*, *omuz*, *ovuz*, *tussag*, *yuvaş* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *ucuz*, *uçurum*, *ufak*, *uğraşı*, *uğur*, *ulak*, *ulus*, *un*, *uşak*, *uyuz*, *uzay* vb.

Söz içinde: *buğday*, *burun*, *buzacağı*, *çukur*, *kuduz*, *kulak*, *kurtkuş*, *kutsal*, *tavuk*, vb.

Söz sonunda: *boru*, *buğu*, *doğru*, *doru*, *konu*, *kuğu*, *kuru*, *soru*, *su*, *sunu*, *tapu* vb.

6.7.1. /**u**/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.7.1.1. /**ú**/ (İnce u)

u ile *ü* arasında bir sestir.

Bu sesin Türkmen Türkçesindeki varlığı hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzincan (Sağır 1995c), Malatya (Gülseren 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000) ağızları ile Güneybatı Anadolu ve Doğu Trakya (DTYA) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

dedim > ded**ú**m (KÍA, 54)
 dünür > d**ú**ñur (NYA, 34)
 düz > d**ú**z (RÍA, 40)
 gülemem > g**ú**lemem (NYA, 34)
 gülleri > g**ú**lleri (Kır.YA, 22)
 gün > g**ú**n (GBAA, 7)
 gündüz > g**ú**ñüz (Kır.YA, 22)
 güneşe > g**ú**neşe (MÍA, 44)
 günlük > g**ú**ñnük (NYA, 34)
 güz > g**ú**z (GBAA, 7)
 güzlük > g**ú**zlük (GBAA, 7)
 kuvvetsiz > g**ú**vetsiz (Kır.YA, 22)
 küçükleri > g**ú**ççükleri (Kır.YA, 22)
 namuslu > namus**ú** (EYA, 25)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir şekilde görülmektedir.

6.7.1.2. /ú/ (Yarı Geniş u)

u ile *o* arasında bir sestir.

Türkmen Türkçesinde bu ses hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun 2002) Terekeme ağzında şimdiki zaman ekinde görülür (Ercilasun 2002: 54):

koyuyor > goym**ú**r (KÍA, 54)
 oluyor > ol**ú**r (KÍA, 54)
 oluyordu > ol**ú**rdu (KÍA, 54)
 oturuyor > otur**ú**r (KÍA, 54)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda karşımıza çıkmaktadır.

6.7.1.3. /u:/ (Uzun u)

Uzun, yuvarlak, dar ve art damaklı bir sestir. Bu sesin oluşumu sırasında dudaklar yuvarlaklaşarak öne doğru uzar ve ağız boşluğu yavaş yavaş daralır (Hudayguliev 1992: 44).

Türkmen Türkçesindeki uzun ünlülerden biri olan ve birçok sözcükte asli olarak bulunan uzun *u*, söyleyişte *uv* şeklinde *v* ünsüzü ile birlikte telaffuz edilerek diftonglu bir nitelik kazanmaktadır. Kullanım alanı oldukça dar olan uzun *u*, yalnızca söz başında ve söz ortasında görülmektedir. Basit sözcüklerin ilk hecesinde, birleşik sözcüklerin ise birinci veya ikinci sözcüklerinin ilk hecesinde bulunabilir (Hudayguliev 1992: 47):

bu:g (*bug*) (HZTF, 45)
bu:t (*but*) (HZTF, 45)
bu:z (*buz*) (HZTF, 45)
gu:guldamak (*guguldamak*) (HZTF, 45)
gu:rı (*gırı*) (HZTF, 45)
gu:rı (*kuru*) (TEK, 29)
u:c (*uç*) (HZTF, 45)
u:kı (*uykı*) (TEK, 29)
u:lturamak (*ulturamak*) (HZTF, 45)
u:n (*un*) (HZTF, 45)
u:n (*un*) (TEK, 29)
u:zuk (*uzuk*) (HZTF, 45)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çoğu ikincil olma niteliğini taşımakla birlikte bir kısmı Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıyan birincil uzunluklar olarak tespit edilmiştir. Bunlardan biri de uzun *u*'dur. Aşağıda ikincil uzunluklar yerine bulunduğu sözcükte asli olarak bulunan birincil uzun *u*'ların Anadolu ağızlarında tespit edilmiş bazı örnekleri verilmiştir:

u:n (*un*) (ABUÜ, 531)
u:yku (*uyku*) (ABUÜ, 532)
vu:r- (*vurmak*) (ABUÜ, 532)
yu:- (*yıkamak*) (ABUÜ, 532)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde uzun ünlülerden bir tanesi olarak karşımıza çıkan ve birçok sözcükte birincil olarak bulunan *ü*:, Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olarak bazı sözcüklerde tespit edilmiştir.

6.7.1.4. /ǔ/ (Kısa u)

u ünlüsünün normalden daha kısa bir süre içinde boğumlanmış biçimidir.

Bu ünlünün Türkmen Türkçesindeki varlığına işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzurum (Gemalmaz 1995), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kütahya (Gülensoy 1988) ve Kırşehir (Günşen 2000) ağızlarında örnekleri görülmektedir.

bırakıyorsunuz > bǔrahursez (EYA, 82)
 buçuk > bǔçuĥ (KİA, 60)
 buyuralım > buyǔralım (Kır.YA, 28)
 kapıma > kapiyǔme (RİA, 46)
 kurusu > gurǔsu (KYA, 28)
 oraya > orǔya (Kır.YA, 28)
 soracaġız > sorǔcaz (KYA, 28)
 vurur > vurǔr (NYA, 41)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise birçok ağızda karşımıza çıkmaktadır.

6.7.1.5. /u/ (Yarı Düz u)

u ile *i* arasında tam düzleşmemiş bir sestir (Ercilasun 2002: 54).

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun 2002) ağızında söz konusu sesi örnekleri seyrek olarak görülmektedir:

bunu > bunu (KİA, 54)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda nadiren karşımıza çıkmaktadır.

6.8. /ü/ Ünlüsü

Kısa, yuvarlak ve dar bir ön ünlüdür. Türkiye Türkçesi için metin içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 2.5'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51).

Türkmen Türkçesinde kelime içerisinde bulunduğu durumlar *u* ünlüsüyle benzerlik gösterir. Sözcüklerin yalnızca ilk ve ikinci hecesinde bulunabilen *ü* ünlüsü ikinci heceden sonra *v* ünsüzünün etkisiyle görülebilir. Söz sonunda düzleşerek *i*'ye döner: *bö:ri* (*kurt*), *dürli* (*türlü*), *ö:ri* (*mera, otluk*) vb. Dolayısıyla, söz sonunda bu ünlüye rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde ise her durumda görülebilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *üçburçluk, ülker, ülüş, ürkek, ürpüncek, üstaşır, ütük, üzük, üzümlük* vb.

Söz içinde: *bükük, günbatar, güneş, küze, öyük, pürküç, süpürge, yüzük* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *üç, ümük, ünlem, üretim, ürktmek, üst, üvey, üzerlik, üzüm, üzüntü* vb.

Söz içinde: *büyük, çürük, dünür, düş, kürek, kürk, süt, süzme, tünük, tütün, yürek* vb.

Söz sonunda: *dürtü, görgü, köprü, öykü, sürü, türkü, tütsü, ülkü, ütü, yüzüstü* vb.

6.8.1. /ü/ Ünlüsünün Çeşitleri

6.8.1.1. /ǔ/ (Kısa ü)

ü ünlüsünün normalden daha kısa bir süre içinde boğumlanmış biçimidir.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda söz konusu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Erzurum (Gemalmaz 1995) ve Kars (Ercilasun 2002) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

bütün > pǔtün (KİA, 60)
 büyükanne > böyǔgana (EİA, 82)
 düştü > tǔşdü (KİA, 60)
 düşünür > tǔşünür (KİA, 60)
 gücüm > gǔjüm (KİA, 60)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.8.1.2. /ü:/ (Uzun ü)

Uzun, yuvarlak, dar ve ön damaklı bir sestir. Oluşumu sırasında dudaklar ve dil ucu biraz öne doğru hareket eder ve ağız boşluğu yavaşça daralır (Hudayguliev 1992: 47).

Türkmen Türkçesinin uzun ünlülerinden biri de uzun *ü*'dür. Birçok sözcükte birincil bir uzunluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Söyleyişte *üy* şeklinde *y* ünsüzü ile telaffuz edilen ses diftong özelliği taşımaktadır (Hudayguliev 1992: 47):

- çü:* (*çüy*) (HZTF, 47)
- gü:*ç (*guyç*) (HZTF, 47)
- gü:*ç (*güç*, kuvvet) (TEK, 30)
- gü:*lmek (*gülmek*) (HZTF, 47)
- gü:*z (*güyz*) (HZTF, 47)
- gü:*z (*sonbahar*) (TEK, 30)
- sü:* (*süy*) (HZTF, 47)
- sü:*ci (*süyci*) (HZTF, 47)
- sü:*ri (*süyri*) (HZTF, 47)
- sü:*t (*süt*) (TEK, 30)
- tü:* (*tüy*) (HZTF, 47)
- tü:*nük (*tüynük*) (HZTF, 47)
- tü:*tmek (*tüytmek*) (HZTF, 47)
- ü:*n (*üyn*) (HZTF, 47)
- ü:*rmek (*üyrmek*) (HZTF, 47)
- ü:*şenmek (*üyşenmek*) (HZTF, 47)
- ü:*şmek (*üyşmek*) (HZTF, 47)
- ü:*tgemek (*üytgemek*) (HZTF, 47)

Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlüler çoğunlukla ses olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerdir. Bununla birlikte ağızlarda bazı sözcüklerde tespit edilen uzunlukların Türkmen Türkçesindeki gibi birincil olduğu ve bu örneklerdeki uzun ünlülerin Eski Türkçedeki uzun ünlülerin izlerini taşıdığı düşünülmektedir. Bu uzunluklardan bir tanesi de uzun *ü*'dür. Aşağıda uzun *ü*'nün ikincil örnekleri yerine bulunduğu sözcüklerde asli olarak bulunan birincil örnekleri verilmiştir:

- gü:*n (*gün*) (ABUÜ, 533)
- sü:*t (*süt*) (ABUÜ, 533)
- ü:*nne- (*seslemek*, *çağırarak*) (ABUÜ, 533)
- yü:*rük (*yürük*, *seri*, *çabuk* ve *sağlam yürüyüşlü*) (ABUÜ, 533)
- yü:*z (*yüz*) (ABUÜ, 533)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde uzun ünlülerden biri olarak karşımıza çıkan ve birçok sözcükte birincil olarak bulunan *u:*, Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda Eski Türkçedeki ünlü uzunluklarının bir devamı olarak bazı sözcüklerde tespit edilmiştir.

6.8.1.3. /**ü**/ (Yarı Düz ü)

ü ile *i* arasında bir sestir. Türkmen Türkçesindeki varlığı hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadığımız bu ses Türkiye Türkçesinde Erzincan (Sağır 1995c) ve yöresi ağızlarında görülmektedir:

günü > gün**ü** (EYA, 27)
kesin > kes**ün** (EYA, 27)
küçüklüğünü > küçüklüğ**ünü** (EYA, 27)
yetişirse > yetiş**ürse** (EYA, 27)

6.8.1.4. /**ü**!/ (Yarı Geniş ü)

ü ile *ö* arasında bir sestir.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sesin varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun 2002) ve Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında bu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

görürüm > gör**ü**!rem (KİA, 54)
hükümdar > hük**ü**!mdar (EYA, 27)
hürmet > h**ü**!rmet (EYA, 27)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda kendini göstermektedir.

6.8.1.5. /**ü**/ (Fazla Kalın ü)

u ile *ü* arasında, telaffuz edilen, *u*'ya yakın bir sestir.

Bu sesin Türkmen Türkçesindeki varlığı hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Erzincan (Sağır 1995c) ile Güneybatı Anadolu (GBAA) ağızlarında görülmektedir:

burda > b`ürda (EYA, 26)
 kuruyor > ğ`üriy (EYA, 26)
 mahkum > mehğ`üm (EYA, 26)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örneklerine rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.8.1.6. /ü/ (Bulanık ü)

Düzleşme eğilimi gösteren bulanık bir *ü* sesidir (Korkmaz 1994b: 30). Türkmen Türkçesinde hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadığımız bu ses, Türkiye Türkçesinde Nevşehir (Korkmaz 1994b) ağızında nadiren görülmektedir:

*ü*şde beşde (NYA, 30)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu sesin Türkiye Türkçesinde ise kullanım alanı oldukça sınırlıdır.

ÜNSÜZLER

Ünsüzler tek başlarına okunamayan, hece oluşturamayan ancak bir ünlüyle bir araya geldiklerinde varlık gösterebilen seslerdir.

Ünlülerin tersine ünsüzlerin oluşumu sırasında ses yolunda bir engellenme, bir kapanma veya bir daralma meydana gelir. Ses yolunda meydana gelen bu değişiklikler ciğerlerden gelen havayı biçimlendirir. Bu biçimlenme sonucu ünsüzler boğumlanarak belli bir nitelik kazanır (Eker 2009; Demir 2006; Demir-Yılmaz 2003; Aksan 2007; Üçok 2007; Vural-Böler 2011; Karaağaç 2010).

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLER

Türkiye Türkçesinde yazı dilinde 21 ünsüz bulunmaktadır. Bunlar *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünsüzleridir. Bunların dışında, *baña, saña, deñiz* gibi sözcüklerde görülen damak *n*'si, *yoñ, çoñ* gibi örneklerde görülen art damak *k* ünsüzünden gelişmiş hırıltılı *h*, nota adı olan *sol* sözcüğünü yön adı olan *sol* sözcüğünden ayıran ön damak *l*'si gibi konuşma dilinde ve ağızlarda görülen ünsüzler bulunmaktadır. Bugün yazı dilinde gösterilmeyen bu tür seslerin bir kısmı Türkçenin eski dönemlerinde ayrı bir ünsüz olarak kabul edilmekte ve yazı dilinde de gösterilmekteydi.

Türkiye Türkçesindeki söz konusu ünsüzlerin nitelikleri Türkmen Türkçesindekilerle de karşılaştırmalı olarak ileride ele alınacaktır. Bu arada, Türkçenin ses özelliklerini daha net bir şekilde ortaya koymaları bakımından yazı dilinde gösterilmeyen ünsüzler de Türkmen Türkçesinde karşılıklarının olup olmadığına bakılarak incelenmeye çalışılacaktır.

2. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLER

Türkmen Türkçesinin yazı dilinde de 21 tane ünsüz bulunmaktadır. Ancak, bu ünsüzler Türkiye Türkçesi yazı dilinde gösterilenlerle bire bir aynı değildir. Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde ve ağızlarda görülen damak *n*'sine Türkmen Türkçesinde yer verilmiştir. Türkiye Türkçesinde *ğ* işaretiyle gösterilen yumuşak *g* ise Türkmen Türkçesi yazı dilinde gösterilmemektedir. Bu iki farkın dışında

Türkmen Türkçesi yazı dilinde gösterilen ünsüzler Türkiye Türkçesindekilerle aynıdır.

Türkmen Türkçesinde de yazı dilinde gösterilmeyen çeşitli ünsüzler bulunmaktadır. Ön ve art damak *g* sesi; ön ve art damak *k* sesi; hırıltılı *h* sesi bu tür sesler arasındadır. Bu sesler de göz önünde bulundurulduğunda Türkmen Türkçesinde kaç ünsüz olduğu hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz (Hudayguliyev 1992: 50-51):

1. A. P. Poseluyevskiy'nin öne sürdüğü birinci görüşe göre Türkmen Türkçesinde 25 tane ünsüz bulunmaktadır. Poseluyevskiy bu görüşünde ön ve art damak *g*'leri ile yumuşak *g* seslerinin her birini ayrı bir ünsüz olarak kabul etmektedir. Gırtlak, art damak ve Rusçadan alıntı sözcüklerde geçen *h* seslerinin de her birini ayrı bir ünsüz olarak kabul eden Poseluyevskiy, ön ve art damak *k* seslerini ise tek bir ünsüz olarak ele almaktadır. *f* ünsüzünü ise listesinin dışında tutmaktadır.

2. G. Gulmanov ve H.A. Masakov'a göre 22 tane ünsüz vardır. Gulmanov art damak ve gırtlak *h*'lerini, Masakov ise art ünlülerle söz başında bulunan art damak *g*'sini ve art ünlülerle söz ortasında ve söz sonunda bulunan yumuşak *g*'yi ayrı ünsüzler şeklinde kabul ederek bu sayıya ulaşmaktadır.

3. H. Bağiyev'in görüşüne göre 23 tane ünsüz bulunmaktadır. Bağiyev, Masakov'un iki ayrı *g* vardır diyen görüşünü desteklemekte ve buna ilave olarak ön damak ünlülerinden sonra gelen ve söz sonunda bulunan yumuşak, dil ardı orta damak *g* sesini de ayrı bir ünsüz olarak kabul etmektedir.

4. A. Annanurov, P. Azimov, C. Amansariyev, G. Sariyev, T. Töçmıradov, M. Hudayguliyev, B. Hocayev'in fikir birliğine vardığı dördüncü görüşe göre 21 tane ünsüz bulunmaktadır. Bu görüşte yalnızca günümüz Türkmen Türkçesi yazı dilinde kullanılan ünsüzler kabul edilmektedir.

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLERİ İNCELEME YÖNTEMİ

Ünsüzler, boğumlanma sırasında ses tellerinin hareket edip etmemesine bağlı olarak temelde titreşimli ve titreşimsiz ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Tonsuz ünsüzler olarak da adlandırılan titreşimsiz ünsüzlerde ses telleri hareket etmez.

Titreşimli ünsüzlerde ise tıpkı ünlülerde olduğu gibi akciğerlerden gelen hava akımı ses tellerine çarpar ve bu esnada ses telleri titreşmeye başlar. Böylece, bütün ünlü ve titreşimli ünsüzler, seslerini ses tellerinden alır. Bu özellikleri dolayısıyla, titreşimli ünsüzler için tonlu ünsüzler ifadesi kullanıldığı gibi bütün ünlü ve tonlu ünsüzler için de tonlu sesler ifadesi kullanılmaktadır (Coşkun 2008: 61).

Akciğerlerden başlayan yolculuklarının yutağa kadar olan bölümünde hep aynı niteliğe -yani sadece tonluluk niteliğine- sahip olan tonlu ünsüzler, bundan sonraki aşamalarda küçük dilin sevk ettiği yolda başka birtakım daha nitelikler kazanır ve böylece farklılaşmaya başlar. Bu farklılaşmaya bağlı olarak da dört ayrı nitelik kazanır. Bu niteliklerden biri yutağa kadar olan bölümde kazanılırken diğer üçü de küçük dilin devreye girmesiyle ağız ve burun boşluğuyla diş eti, damak ve dudaklarda oluşur (Coşkun 2008: 61).

Türkiye Türkçesinde ünsüzler dört ana başlık altında sınıflandırılmaktadır:

1. Ton bakımından ünsüzler
2. Boğumlanma noktası bakımından ünsüzler
3. Hava yolu bakımından ünsüzler
4. Ses yolu bakımından ünsüzler

Ton bakımından ünsüzler, ses tellerinin titreşip titreşmemesi göz önünde bulundurularak tonlu ve tonsuz ünsüzler olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Ses tellerinin titreşmesine bağlı olarak oluşan ünsüzler tonlu ünsüzleri oluştururken ses tellerinin titreşmeyip çarpma ve sürtünmeye bağlı olarak oluşan ünsüzler de tonsuz ünsüzleri oluşturur.

Ünsüzler, boğumlanma noktası bakımından boğumlandıkları yerler göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Boğumlanmada etkili olan organlara göre dudak, diş eti, diş eti ardı, ön, orta ve art damak ünsüzleri ve gırtlak ünsüzü şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmektedir.

Hava yoluna göre yapılan sınıflandırmada hava akımının geçtiği yol esas alınmıştır. Hava akımı ağız yolundan geçiyorsa ağız ünsüzleri, burundan geçiyorsa burun ünsüzleri oluşmaktadır.

Ünsüzler, ses yolu bakımından incelendiğinde boğumlanma esnasında ses yolunda herhangi bir engelin oluşup oluşmadığına göre sınıflandırılmaktadır. Buna göre, eğer bir engel oluşuyor ve bu engel ses yolunu tamamıyla kapatıyorsa patlayıcı ünsüzler; bir engel oluşmuyor ancak ses yolundaki geçit daralıyorsa sızıcı ünsüzler; herhangi bir engel oluşmadığı gibi hava yolunda da bir daralma meydana gelmiyor ve hava ses yolundan rahatlıkla geçiyorsa akıcı ünsüzler meydana gelmektedir.

1. Ton Bakımından Ünsüzler

1.1. Tonlu Ünsüzler

1.2. Tonsuz Ünsüzler

2. Boğumlanma Noktası Bakımından Ünsüzler

2.1. Dudak Ünsüzleri

2.2. Diş Dudak Ünsüzleri

2.3. Diş Eti Ünsüzleri

2.4. Diş Eti Ardı Ünsüzleri

2.5. Ön, Orta ve Art Damak Ünsüzleri

2.6. Gırtlak Ünsüzleri

3. Hava Yolu Bakımından Ünsüzler

3.1. Ağız Ünsüzleri

3.2. Burun Ünsüzleri

4. Ses Yolu Bakımından Ünsüzler

4.1. Kapantılı Ses Yolunda Oluşanlar (Patlayıcılar)

4.2. Açık Ses Yolunda Oluşanlar

4.2.1. Dar Ses Yolunda Oluşanlar (Sızıcılar)

4.2.2. Geniş Ses Yolunda Oluşanlar (Akıcılar)

4. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLERİ İNCELEME YÖNTEMİ

Türkmen Türkçesinde ünsüzler beş farklı yönden ele alınmaktadır:

1. Ovaz perdeleriniñ hareket edip-etmezligi boyunca

(Ses tellerinin hareket edip etmemesine bağlı olarak)

2. Artikulya:siya:nıñ ornı boyunca

(Boğumlanma noktasına göre)

3. Hova akımı boyunca

(Hava yolu bakımından)

4. Galmagal bilen ovazıñ mınasebetine görä:

(Hava akımı ile seda akımının ilişkisine göre)

5. Artikulya:siya:nıñ hi:li boyunca

(Temas Derecesi bakımından)

Ovaz perdeleriniñ hareket edip-etmezligi boyunca -yani, ses tellerinin hareket edip etmemesine göre- incelenen birinci gruptaki ünsüzler, Türkiye Türkçesindeki ton bakımından incelenen ünsüzlerle aynı özellikleri gösterir. Bu gruptaki ünsüzler *açıklar* ve *dımıklar* olmak üzere ikiye ayrılır. Ses tellerinin titreşmesiyle *açıklar* (*tonlular*), ses tellerinin hareketsiz kalmasıyla da *dımıklar* (*tonsuzlar*) oluşmaktadır.

Artikulya:siya:nıñ ornı boyunca -yani, boğumlanma noktasına göre- ünsüzler *dil çekimsizleri* ve *do:dak çekimsizleri* -yani, dil ünsüzleri ve dudak ünsüzleri- olmak üzere iki temel başlık altında ele alınmaktadır. Dil çekimsizleri *dila:rdı*, *dil orta* ve *dil u:cı çekimsizleri* olmak üzere üç türdür. Bunlardan *dilardı çekimsizleri* *dila:rdı damak* (*gırtlak*), *dila:rdı ı:zki kentlevük* (*art damak*), *dila:rdı ortaki kentlevük* (*orta damak*) çekimsizleri; dil ucu çekimsizleri ise *dilu:cı a:lınki kentlevük* (*ön damak*), *dilu:cı di:ş düybi*, (*dil ucu diş dibi*), *dilu:cı di:şa:ra* (*dil ucu diş*) çekimsizleri şeklinde gruplara ayrılır. *Do:dak çekimsizleri* ise *goşado:dak* (*her iki dudağın teması ile*) ve *do:daga:ra* (*dudak ve dişlerin teması ile*) çekimsizleri olmak üzere iki türdür.

Hava yolu bakımından incelenen ünsüzler Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi ağız ve burun ünsüzleri olmak üzere ikiye ayrılır. Hava akımının ağız yolundan

geçmesiyle *ağız yo:llı çekimsizler*, burun yolundan geçmesiyle de *burun yo:llı çekimsizler* oluşmaktadır.

Galmagal bilen ovazıñ mınasebetine göre -yani hava akımı ile seda akımının ilişkisine göre- ünsüzler, gerek bakış açısı gerekse sınıflandırma açısından farklılık göstermekle birlikte Türkiye Türkçesindeki ses yoluna göre inceleme ve sınıflandırma yöntemine karşılık olarak düşünülebilir. Burada boğumlanma sırasında ses yolunda meydana gelen bir engelin veya daralmanın oluşturduğu patlama ile seda akımının miktar bakımından ilişkisi göz önünde tutulur. Buna göre, ses yolundaki engel veya daralma sonucu ortaya çıkan patlamanın seda akımına göre daha fazla olması ya da meydana gelen sesin sırf patlamadan ibaret olması durumunda *galmagalı çekimsizler* meydana gelmektedir (Hudayguliev 1992: 54). Bu gruba giren ünsüzler, Türkiye Türkçesindeki ses yolunun daralması sonucu oluşan sızıcı ünsüzler ile tamamıyla kapanması sonucu oluşan patlayıcı ünsüzleri kapsamaktadır. Patlamanın seda akımına göre daha az olması başka bir ifadeyle, seda akımının gürültüden ayrılmasıyla oluşan seslere ise *sonorlı çekimsizler* denilmektedir (Hudayguliev 1992: 55). Bu gruptaki ünsüzler ise Türkiye Türkçesindeki akıcı ünsüzlerle aynıdır.

Artikulya:siya:nıñ hi:li bakımından yapılan sınıflandırmanın hava akımı ile seda akımının ilişkisine göre yapılan sınıflandırmayla bir bakıma bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Bu sınıflandırmada ünsüzlerin boğumlanması sırasında patlamanın oluşma biçimi, konuşma organlarının hava akımının önünde oluşturduğu engel, havanın bu engelden geçiş ve dışarı çıkış niteliği gibi unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır (Hudayguliev 1992: 55). Buna göre, ünsüzler *değişikli çekimsizler*, *ışgalanlı çekimsizler* ve *titreyici çekimsizler* olarak üç ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Değişikli çekimsizler, ses organlarının oluşturduğu engelden hava akımının birden geçmesiyle oluşan *sa:p değişikli çekimsizler*, yavaşça geçmesiyle oluşan *çılşırımlı değişikler* ve *burun äheñli değişikler* olmak üzere üç türdür. Işgalanlı çekimsizler, sesi meydana getirmede etkin olan organların pasif durumdaki konuşma organlarına yavaşça yaklaşması sonucunda oluşan aralıktan hava akımının geçmesiyle meydana gelen sızıcı ünsüzlerdir. Bu ünsüzler *yası (geniş) ışgalañlı*, *tegelek (yuvarlak) ışgalañlı*, *orta iki ve orta ışgalañlı çekimsizler* şeklinde alt

başlıklara ayrılmaktadır. Bunlardan *yası*, *tegelek* ve *orta ışgalanlı çekimsizler* bir fokıslı (*bir çıkışlı*) iken orta iki ıřgalañlı çekimsizler iki fokıslıdır. *Deęsik* ve *ışgalanlı çekimsizler* havanın dışarı zorlamayla veya sürtünerek çıkmasına göre *zarplı (darbeli)* veya *süykeş (sürtünmeli)* bir nitelik kazanmaktadır. Dil ucunun üst diş etine değmesi ve bu sırada akciğerlerden gelen hava akımının dil ucunu titreştirmesi sonucunda ise titreyici çekimsiz meydana gelir.

1. Ovaz Perdeleriniñ Hereket Edip-Etmezligi Boyunça (*Ses Tellerinin Hereket Edip Etmemesine Göre*)

1.1. Açıklar

1.2. Dımıklar

2. Artikulya:siya:nıñ Ormı Boyunça (*Teřekkül Noktalarına Göre*)

2.1. Dil Çekimsizleri

2.1.1. Dila:rdı

2.1.1.1. Dila:rdı Damak

2.1.1.2. Dila:rdı I:zkı Kentlevük

2.1.1.3. Dila:rdı Ortakı Kentlevük

2.1.2. Dilorta

2.1.2.1. Dilorta Ortakı Kentlevük

2.1.3. Dil U:cı

2.1.3.1. Dil U:cı A:lnkı Kentlevük

2.1.3.2. Dil U:cı Di:ř Düybi

2.1.3.3. Dil U:cı Di:şa:ra

2.2. Do:dak Çekimsizleri

2.2.1. Goşado:dak

2.2.2. Do:daga:ra

3. Hava Akımı Boyunça (*Hava Yolu Bakımından*)

3.1. *Burun Yo:llı Çekimsizler*

3.2. *Agız Yo:llı Çekimsizler*

4. Galmagal Bilen Onazıñ Mınasebetine Görä (*Hava Akımı İle Seda Akımının İlişkisine Göre*)

4.1. *Galmagallılar*

4.2. *Sonorlılar*

5. Artikulyasiyanıñ Hili Boyunça (*Temas Derecesi Bakımından*)

5.1. *Değişik Çekimsizler*

5.1.1. *Sa:p Değişikler*

5.1.2. *Burun Äheñli Değişikler*

5.1.3. *Çılsırımlı Değişikler*

5.2. *Işgalañlı Çekimsizler*

5.2.1. *Yası Işgalañlılar*

5.2.2. *Tegelek Işgalañlılar*

5.2.3. *Orta İki Işgalañlılar*

5.2.4. *Orta Işgalañlılar*

5.3. *Titreyci* (Sarıyev-Güder 1998: 35-39; Hudayguliev 1992: 54-66)

5. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNSÜZLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SINIFLANDIRILMASI

5.1. Ton Bakımından Ünsüzler

Ses telleri bazı ünsüzlerin oluşumu sırasında titreşir; bazılarında ise titreşmez. Buna göre ünsüzler tonlu ve tonsuz ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır:

5.1.1. Tonlu Ünsüzler

Tonlu ünsüzlerde ses telleri titreşir ve bu ünsüzler seslerini ses tellerinden alırlar. Türkiye Türkçesinde tonlu ünsüzler *b, c, d, g* (ön, orta ve art damak *g*'leri), *j, l* (ince *l*, kalın *l*), *m, n, r, v, z, y*'dir (Coşkun 2008: 63). Türkmen Türkçesinde ise yapılan sınıflandırmada bu ünsüzlerin yanında bir de damak *n*'si verilmektedir (Hudayguliev 1992: 56).

5.1.2. Tonsuz Ünsüzler

Tonsuz ünsüzlerde ses telleri titreşmez ve bu ünsüzler seslerini çarpma ve sürtünmeden alırlar. Türkiye Türkçesinde tonsuz ünsüzler *ç, f, h, k* (ön, orta ve art damak *k*'leri), *p, s, ş, t*'dir (Coşkun 2008: 64). Türkmen Türkçesindeki tonsuz ünsüzler ise Türkiye Türkçesindekilerle aynıdır (Hudayguliev 1992: 56).

Türkiye Türkçesinde bazı tonlu ve tonsuz ünsüzler karşılıklıdır. *Taydaş çekimsizler* olarak adlandırılan karşılıklı ünsüzler Türkmen Türkçesinde de mevcuttur (Hudayguliev 1992: 56). Bu özellik doğrultusunda tonlu ve tonsuz ünsüzler her iki şivede de ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, *b-p, c-ç, d-t, g-k, v-f, z-ş, j-ş* ünsüzleri Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de karşılıklıdır. Bunların dışında kalan ünsüzler ise karşılıksız ünsüzleri oluşturur. Türkiye Türkçesinde bu ünsüzlerden *m, n, l, r, y* ünsüzleri tonsuz karşılığı olmayan ünsüzleri, *h* ünsüzü de tonlu karşılığı olmayan ünsüzleri oluşturur (Coşkun 2008: 64-65).

5.2. Boğumlanma Noktası Bakımından Ünsüzler

5.2.1. Dudak Ünsüzleri

Dudak ünsüzleri, Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de aynıdır. Bunlar *b, p* ve *m* ünsüzleridir (Coşkun 2008: 67; Hudayguliev 1992: 58-59). Bu ünsüzlerin oluşumu sırasında her iki dudak birbiriyle temas eder.

5.2.2. Diş Dudak Ünsüzleri

Diş dudak ünsüzleri, *f* ve *v*'dir. Her iki şivede de aynıdır (Coşkun 2008: 67; Hudayguliev 1992: 59). Bu ünsüzlerin oluşumu sırasında üst ön dişler ile alt dudak temas eder.

5.2.3. Diş Eti Ünsüzleri

Diş eti bölgesi, dişin diş etleriyle sarılı kök boynu -yani, orta bölümü-dür. Coşkun bu bölümde oluşan ünsüzleri *d, n, t, s, z, l* ve *r* olarak belirlemiştir (Coşkun 2008: 62). Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde birçok dil bilgisi kitabında söz konusu ünsüzlerle ilgili farklı sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir: Ergin 1998: 47'de *l* ve *r* için ön damak konsonantları, *d, n, t, s, z* için diş konsonantları; Banguoğlu 2004: 44'de *l, r, d, n, t, s*, ve *z*'nin yanında *c* ve *ç* için de diş sesdeşleri; Eker 2009: 244'de *l* ve *r* için ön damak ünsüzleri, *d, n, t, s, z* için diş ünsüzleri; Demir-Yılmaz 2003: 155'de *l* ve *r* için ön damak ünsüzleri, *d, n, t, s, z* için dil ucu-diş ünsüzleri; Yetiş-Yavuz-Birinci: 92'de *l* ve *r* için ön damak ünsüzleri, *d, n, t, s, z* için damak-diş ünsüzleri; Demir 2006: 38'de *l, r, d, n, t, s, z* için diş ünsüzleri; Karaağaç 2010: 36'da *l, d, t, n* için diş sesi, *r* için diş eti sesi; Bilgegil 2009: 285-286'da *d, t, s, z* için dişliler, *l* ve *r* için ünlekler; Vural-Böler 2011: 71'de *d, t, n, s, z, l* ve *r*'nin yanında *c, ç, j, ş* için diş ünsüzleri; Demircan 2009: 23'de *t, d* için dilucu-dişardı, *s, z, n, r, l* nin yanında *c* ve *ç* için dilucu-dişseti. Görüldüğü gibi, söz konusu ünsüzler için Türkiye Türkçesi gramerlerinde çok çeşitli sınıflandırmalara gidilmiştir. Bunlar içinde modern fonetik ve laboratuvar araştırmalarının kaynak gösterilmesi sebebiyle Coşkun'un yaptığı sınıflandırma burada esas alınmıştır. Türkmen Türkçesinde ise *l* ve *r* ünsüzlerinin dışarıda bırakıldığı sınıflandırmada diş eti ünsüzleri dil ucu diş dibi (*dil u:cı di:ş düybi*) ve dil ucu diş (*dilu:cı di:şa:ra*) ünsüzleri şeklinde iki kısımda incelenmektedir. Bunlardan *d, n, t* dil ucu diş dibi ünsüzleri grubuna; Türkmen Türkçesinde daima peltek söylenen ve dil ucunun birbirine iyice yakınlaşan dişler arasına girerek üst dişlere değmesi sonucu hava yolunda oluşturulan engele bağlı olarak meydana gelen *s* ve *z* ünsüzleri ise dil ucu ünsüzleri grubuna girmektedir (Hudayguliev 1992: 58).

5.2.4. Diş Eti Ardı Ünsüzleri

Diş eti ardı bölgesi diş etiyle ön damak arasında bulunan bölgedir. Bu bölgede meydana gelen ünsüzler ise *c, ç, j, ş* ünsüzleridir (Coşkun 2008: 71). Türkmen Türkçesinde aynı ünsüzler ön damak ünsüzleri (*dil u:cı a:lnkı kentlevük*) adı altında sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada söz konusu ünsüzlerin haricinde Türkiye

Türkçesindeki birçok dil bilgisi kitabında da ön damak ünsüzü olarak kabul edilen ancak Volkan Coşkun'un modern fonetik ve laboratuvar sonuçlarına dayanarak birer diş eti ardı ünsüzü olarak kabul ettiği (Coşkun 2008: 62) *l* ve *r* ünsüzleri de yer almaktadır (Sarıyev-Güder 1998: 19).

5.2.5. Ön, Orta ve Art Damak Ünsüzleri

Türkiye Türkçesinde ön damak ünsüzleri *y*, *k*, *g*'dir. Dil ortasının ön damağa yaklaşmasıyla oluşan bu ünsüzlerden *y*, *i* ünlüsüne yakın yarı ünlü bir nitelik göstermektedir. Ön damakta oluşan *k* ve *g* ünsüzleri ise ön ünlülerle birlikte kullanılır. Türkmen Türkçesinde söz konusu *k* ve *g* ünsüzleri ile sadece ön ünlülerle birlikte kullanılan *ğ* ünsüzü dil ardı orta damak (*dilardı ortakı kentlevük*) ünsüzleri olarak nitelendirilmekte ve bu ünsüzlerin oluşumu dil ardının orta damağın bittiği kısma yaklaşması veya değmesi sonucunda hava yolunun daralması veya kapanması ile meydana geldiği şeklinde açıklanmaktadır (Hudayguliev 1992: 58). *y* ünsüzü ise dil ortası orta damak (*dilorta ortakı kentlevük*) ünsüzü olarak nitelendirilmekte ve bu ünsüzün oluşumunun dil ortasının orta damak ile art damağın arasına değmesi sonucunda gerçekleştiği belirtilmektedir. Ayrıca, ince ünlülerle birlikte kullanılan damak *n*'sinin oluşumu da aynı şekilde açıklanmaktadır (Hudayguliev 1992: 58). Bu ünsüzlerin tasnifi her ne kadar Türkiye Türkçesindekinden farklı olsa da gerek işaret edilen bölgelerin ön damağa yakınlığı gerekse söz konusu ünsüzlerin ön ünlülerle birlikte kullanılıyor olması nedeniyle söz konusu ünsüzler, Türkiye Türkçesindeki ön damak ünsüzlerinin Türkmen Türkçesindeki karşılığı olarak düşünülebilir.

Dilin orta bölümünün orta damağa temas etmesiyle oluşan orta damak ünsüzleri Türkiye Türkçesinde *ı* ünlüsüyle birlikte kullanılan *k* ve *g* ünsüzleridir. Söz gelimi *kız* ve *gıda* sözcüklerinde geçen *k* ve *g* ünsüzleri orta damak ünsüzüdür (Coşkun 2008: 74). Türkmen Türkçesinde ise söz konusu *k* ve *g* ünsüzleri için herhangi bir tasnife rastlanmamaktadır. Dil ardı orta damak (*dilardı ortakı kentlevük*) başlığı altında ele alınan *k* ve *g* ünsüzleri burada sözü edilen *k* ve *g* ünsüzlerine değil; ön damak ünsüzü olan *k* ve *g* ünsüzlerine denktir.

Türkiye Türkçesinde art damak ünsüzleri dilin arkasının art damağa iyice temas etmesiyle meydana gelen ve *a*, *o* ve *u* art ünlüleriyle birlikte kullanılan *k* ve *g*

ünsüzleridir (Coşkun 2008: 74). Türkmen Türkçesine ise bu ünsüzlerin yanında sadece art ünlülerle birlikte kullanılan ğ ve ñ seslerinin de bu tasnife dâhil edildiği görülür. Ayrıca, *h* ünsüzünün bir çeşidi de art damak ünsüzleri arasında kabul edilmektedir (Hudayguliev 1992: 57). Söz konusu ses, aslı hırıltılı *h* olduğu hâlde Türkmen Türkçesinde *ha*'ya denk gelen *h* ile Arapçadaki *ha* ünsüzünü karşılayan *h*'yi temsil eder (Kara 2005: 21).

5.2.6. Gırtlak Ünsüzü

Akciğerlerden gelen hava akımının yarı açık ile açık arasında bir konumda olan ses tellerinin iç çeperlerine sürtünmesi sonucunda oluşan ünsüzdür. Türkiye Türkçesinde gırtlak ünsüzü *h*'dir. Türkmen Türkçesinde ise bu ünsüzün ince ve hırıltılı olan çeşidi gırtlak ünsüzü olarak kabul edilir (Hudayguliev 1992: 57). Buradaki *h* ünsüzü *güzel h*, *hırıltılı h* ve aslı “*ha*”lı olduğu hâlde Türkmen Türkçesinde inceliş *güzel he*'ye denk hâle gelen *h* ünsüzünü temsil etmektedir (Kara 2005: 21).

5.3. Hava Yolu Bakımından Ünsüzler

5.3.1. Ağız Ünsüzleri

Bu ünsüzlerin oluşumu sırasında hava akımı ağız yolundan geçer. Bu nedenle söz konusu ünsüzlere ağız ünsüzleri denilmiştir. Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de ağız ünsüzleri aynıdır. Bunlar *b, c, ç, d, f, g, h, j, l, k, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünsüzleridir (Coşkun 2008: 76; Hudayguliev 1992: 64).

5.3.2. Burun Ünsüzleri

Bu ünsüzlerin oluşumu sırasında küçük dil ağız yolunu kapatır ve hava akımı burun yoluna gönderilir. Böylece, hava akımı burun yolundan geçer. Türkiye Türkçesinde burun ünsüzleri *m* ve *n* ünsüzleridir (Coşkun 2008: 76). Türkmen Türkçesinde ise bu ünsüzlerin yanında damak *n*'si de verilmektedir (Hudayguliev 1992: 64).

5.4. Ses Yolu Bakımından Ünsüzler

5.4.1. Patlayıcı Ünsüzler

Bu ünsüzlerin oluşumu sırasında ses organları ses yolunu tamamıyla kapatır ve hava akımı bu kapantıyı bir patlama ile açar. Bu nedenle, bu ünsüzler patlayıcı ünsüzler olarak adlandırılmaktadır. Bu ünsüzler *b, c, ç, d, g, k, p, t* ünsüzleridir.

5.4.2. Sızıcı Ünsüzler

Bu ünsüzlerin boğumlanması sırasında hava yolundaki geçit daralır ve hava ses organları arasındaki yoldan sızarak geçer. Bu sebeple sızıcı ünsüzler olarak adlandırılan bu ünsüzler *f, h, j, s, ş, v, z* ünsüzleridir.

5.4.3. Akıcı Ünsüzler

Bu ünsüzlerin oluşumunda ise ses yolundaki geçit genişler ve hava ses organları arasındaki yoldan rahatlıkla geçer. Bu ünsüzler *l, m, n, r, y* ünsüzleridir.

6. TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ÜNSÜZLERİN KARŞILAŞTIRMALI NİTELİKLERİ, SES DÜZENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

6.1. /b/ Ünsüzü

Tonlu, patlayıcı bir dudak ve ağız ünsüzüdür. Bu ünsüzün oluşumu sırasında alt çene yardımıyla hareket edebilen alt dudak üst dudağa bitişir ve hava akımı dudakları bir patlama ile açar (Coşkun 2008: 67). Türkiye Türkçesi için söz konusu ünsüzün kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 4'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Bu ünsüz Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de söz başında ve söz ortasında bulunabilir; ancak, söz sonunda bulunamaz:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *ba:cak, başarcañ, bayır, bayrak, bıçğı, bogı, bö:ri, bulut, bükük* vb.

Söz içinde: *da:ban, ga:bak, ga:bık, gabarçık, gıbirdamak, i:bermek, o:balı, torba* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *bakır, balçık, balık, bekçi, bellek, bıyık, biçim, böcek, buyurmak, büyük* vs.

Söz içinde: *abartı, araba, baba, biber, çiban, çubuk, gübür, ibik, oba, tabanca* vs.

Söz sonunda *b* ünsüzünü barındıran sözcükler her iki şivede de yabancı kökenlidir. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde söz sonundaki *b* ünsüzünün tonsuz patlayıcı karşılığı olan *p* ünsüzüne dönüştüğü görülür. Söz gelimi her iki şivede de kullanılan *a:da:b* Ar. > *a:dap.*, *edeb* Ar. > *edep*, *bi:ta:b* Far. > *bi:ta:p* gibi sözcüklerde bu durumun örnekleri görülmektedir (Eker 2009: 257; Coşkun 2008: 93; Demir-Yılmaz 2003: 160; Sarıyev- Güder 1998: 40; Kara 2005: 46). Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde *drob* > *drop*, *ştab* > *ştap*, *prorab* > *prorap*, *gerb* > *gerp*, *mastap* > *masştab*, *dub* > *dup* gibi Rusçadan alıntı bazı sözcüklerde söz sonundaki *b* ünsüzünün söyleyişte *p*'ye döndüğü görülmektedir (Hudayguliev 1992: 86).

6.1.1. /b/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.1.1.1. /b/ (Yarı sızıcı b)

Patlayıcı *b* ünsüzünün sızıcılaşmasıyla ortaya çıkan bir sestir. Bu sesin çift dudak *v*'siyle aynı veya buna çok yakın bir ünsüz olduğu düşünülmektedir (Ercilasun 2002: 101).

Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde söz ortasında bulunan *b*'lerin *b̥*'ye çok yakın bir ses olan *w*'ye döndüğü görülmektedir¹.

Türkiye Türkçesinde ise Doğu Trakya (Olçay 1995), Kars (Ercilasun 2002), Rize (Günay 2003) ve Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

abu > a**bu** (ünl.) (EYA, 81)
 baba > ba**ba** (DTYA, 21)
 çoban > çob**an** (DTYA, 21)
 fabrika > fa**b**rika (RİA, 78)
 ne bileyim > ne **b**ilim (KİA, 102)

Yukarıda da görüldüğü gibi bu sesin Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri tespit edilememiştir. Bununla birlikte, bu sese çok yakın bir ses olan çift dudak

¹ bk. /w/ (Çift Dudak *v*'si)

v'sinin örnekleri mevcuttur. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri karşımıza çıkmaktadır.

6.1.1.2. /P/ Ünsüzü (Yarı Tonlu b)

P ünsüzünün patlamasını kaybetmiş olduğu için b'ye yakın duyulan bir türüdür. Patlamasız p ünsüzü olarak da adlandırılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda bu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Kırşehir (Günşen 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ile diğer Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir. Ayrıca, Erzincan (Sağır 1995c) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında da söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür.

abdest > a**P**dez (MÍA, 71)
 baklava > **P**akluva (MÍA, 71)
 bırakıp > bira:**P** (KYA, 244)
 cevap > cuva**P** (GBAA, 106)
 ikita**P** > kitap (GBAA, 115)
 pişirirler > **P**işiriller (Kır.YA, 53)
 sarp > sar**P** (EYA, 76)
 takipte > tağı**P**de (EYA, 76)
 tepsi > te**P**si (KYA, 48)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise birçok ağızda kendini göstermektedir.

6.2. /c/ Ünsüzü

Tonlu, patlayıcı bir diş eti ardı ve ağız ünsüzüdür. Diş etinin art bölgesiyle dilin ön kısmının birbirlerine iyice temas etmesi ve bunun sonucunda oluşan kapantıyı hava akımının bir patlama ile açmasıyla meydana gelir. Karışık bir ünsüz olan c ünsüzü, d ve j ünsüzlerinin karışımıyla oluşmuştur (Coşkun 2008: 72). Söz konusu ünsüzün kelime içindeki kullanım oranı Türkiye Türkçesi için yaklaşık olarak % 1'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Türkmen Türkçesinde c ünsüzünün söz başında bulunduğu örneklere rastlamak mümkündür. Bu örnekleri *caggıldamak*, *cakgıldeşmek*, *cırlatmak*, *cikciki* gibi bazı yansıma sözcükler ve Kıpçak lehçesinin etkisiyle y > c değişimine uğramış sözcükler oluşturur. Türkiye Türkçesinde ise söz

konusu ünsüz Türkçe sözcüklerde söz başında bulunmamaktadır. Söz başında *c*'nin bulunmayışıyla ilgili birkaç istisna sözcük vardır. Bunlar da *cırlak*, *cırtlak*, *cıvıltı*, *cızırtı*, *civciv*, *cız* gibi bazı yansıma sözcüklerdir. Bunun dışında, Türkçe sözcüklerde *c* ünsüzü söz sonunda bulunmamaktadır. Bu kural her iki şive için de geçerlidir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *ciğit*, *comruk*, *comrulamak*, *comurmak*, *contmak*, *contuk* vb.

Söz içinde: *ba:cak*, *bukca*, *damca*, *ezici*, *gi:ce*, *gucak*, *o:cak*, *öycük*, *tekce*, *ucız* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *bacak*, *bocalama*, *bucak*, *cüce*, *ılıca*, *koca*, *ocak*, *sıcak*, *ucuz*, *yüce* vs.

Alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *c* ünsüzü tonsuz patlayıcı karşılığı olan *ç* ünsüzüne dönüşür. Türkiye Türkçesinde kullanılan *ha:ric* > *hariç* Ar., *ila:c* > *ilâç* Ar. ve Türkmen Türkçesinde kullanılan *ila:c* > *ala:ç* Ar., *kec* > *keç* Far., *mevc* > *mövç* Ar. gibi sözcüklerde bu durumun örnekleri görülmektedir (Eker 2009: 257; Coşkun 2008: 93; Kara 2005: 47; Hudayguliev 1992: 76).

6.2.1. /c/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.2.1.1. /ç/ (Yarı Sızıcı c)

Sızıcılaşma yönündeki ünsüz değişmesinin ara merhalesi durumunda olan, yarı sızıcılaşmış *c* ile *j* arası bir sestir (Ercialasun 2002: 101).

Türkmen Türkçesinde söz konusu sese işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşılamamıştır.

Standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu sesin örneklerine Kars (Ercialasun 2002) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında rastlamak mümkündür:

mecbur > meçbur (MİA, 71)
öldürecekler > öldüreçehler (KİA, 101)
secde > seçde (MİA, 71)
söyleyeceğim > söyliyecem (KİA, 101)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örneklerine rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda bir kullanım alanına sahiptir.

6.2.1.2. /ć/ (c-z arası)

Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafif sızıcı olan bir sestir. *c* ünsüzünün boğumlanma noktasının diş eti bölgesine kayarak sızıcı ve tonlu *z* ünsüzünün niteliklerine yakın bir ses değeri kazanmasıyla oluşur.

Türkmen Türkçesinde bu sesle ilgili bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Rize (Günay 2003) ağzında görülmektedir.

böylece > boylećene (RĀA, 312)
 cephe > ćepe (RĀA, 313)
 kocakarı > koćukari (RĀA, 324)
 ufacık > ifaćuk (RĀA, 321)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda karşımıza çıkmaktadır.

6.3. /ç/ Ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı bir diş eti ardı ve ağız ünsüzüdür. *c* ünsüzünde olduğu gibi diş eti ardı bölgesiyle dilin ön kısmının birbirine iyice temas ederek oluşturdukları kapantıyı hava akımının bir patlama ile açması sonucunda meydana gelir. Bu ünsüz de karışık bir ünsüzdür ve *t* ile *ş* ünsüzlerinin karışımıyla oluşmuştur (Coşkun 2008: 72). Türkiye Türkçesi için söz konusu ünsüzün kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 2'dir (Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de sözcüklerin değişik yerlerinde *ç* ünsüzüne rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *çatık, ćeme, ćemen, çıbık, çıkalga, ćöllük, çukur* vb.

Söz içinde: *bıçgi, ćemće, dövći, gaçak, goçak, ilçi, kiçi, ölçermek, palçık, süytçi* vb.

Söz sonunda: *agaç, borç, gi:ć, göç-, kerpiç, inanç, ökünç, saç-, sakgiç, üç* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *çatal, çay, çekirdek, çekmece, çırpmak, çimen, çocuk, çöl, çubuk, çürümeç* vs.

Söz içinde: *buçuk, burçak, çiçek, geçit, içermek, kaçak, keçe, keçi, saçak, uçak* vs.

Söz sonunda: *aç, ağaç, araç, bakraç, çekiç, genç, kerpiç, kırlangıç, saç, solungaç* vs.

6.3.1. /ç/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.3.1.1. /ç/ (Yarı sızıcı ç)

ç ünsüzünün boğumlanma noktasının diş eti bölgesine kayması ve hafifçe sızıcılaşması sonucu oluşan sestir. *s* ünsüzüne yakın bir ses değeri olan bu ünsüz zaman zaman da *ş* ünsüzüne yaklaşır (Günay 2003: 75).

Bu sesin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) ağzında görülmektedir. Söz konusu sesin ç ile ş arasında sızıcılaşan biçimine Malatya (Gülseren 2000) ağzında da rastlanmaktadır:

ancak > hançak (RİA, 319)
 çare > çagre (RİA, 313)
 çilek > çile (RİA, 314)
 fiçi > fuçi (RİA, 317)
 gençler > geçler (MİA, 71)
 güçlü > güçlü (MİA, 71)
 hiç kimse > heç kimse (MİA, 71)
 kaçtı > kaçtı (MİA, 71)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda değişik örneklerle kendini göstermektedir.

6.3.1.2. /Ç/ (Yarı Tonlu ç)

ç ile *c* arasında boğumlanan bir sestir.

Türkmen Türkçesinde bu sesle ilgili bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Erzincan (Sağır 1995c) ve Malatya (Gülseren 2000) yöresi ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

atçı > atÇı (EYA, 76)
 hizmetçi > hizmetÇi (EYA, 76)
 küçük > güÇçük (MİA, 71)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda örneklerini vermiştir.

6.4. /d/ Ünsüzü

Tonlu, patlayıcı bir diş eti ve ağız ünsüzüdür. Bu ünsüzün boğumlanması sırasında dilin ucu hem diş etine hem de dişe değer; fakat, asıl boğumlanma diş etinde olur. Bundan dolayı da bir diş eti- dil ucu ünsüzü olarak kabul edilir (Coşkun 2008: 70). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 6'dır (Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de söz başında ve söz ortasında görülebilen *d* ünsüzü söz sonunda bulunmamaktadır:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *damca, darak, darı, dere, deri, dıkın, di:ş, di:va:r, diyiş, do:lı* vb.

Söz içinde: *ba:ldız, baldır, ildeş, o:dun, ö:rdek, yıldız* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *dağ, dalga, dede, demir, dışarı, dil, doğru, dönem, duygu, düş* vs.

Söz içinde: *ada, adak, güdük, oda, odak, odun, ödev, ödle, ödül, ödünç* vs.

Alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *d*'ler tonsuz patlayıcı karşılığı olan *t* ünsüzüne dönüşür. Türkiye Türkçesinde kullanılan *mura:d Ar. > murat, Ahmed Ar. > Ahmet*; Türkmen Türkçesinde kullanılan *ahd Ar. > äht, bed Far. > bet* gibi örneklerde bu sebepten kaynaklanan bir ünsüz değişimi görülmektedir.

6.4.1. /d/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.4.1.1. /d' / (Ön Boğumlu d)

Art ünlülerle birlikte kullanılan ön boğumlanmalı *d* ünsüzüdür (Günay 2003: 15).

Bu sesin Türkmen Türkçesinde bulunup bulunmadığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) ve Nevşehir (Korkmaz 1994b) ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

döverler > *d'*uğeller (NYA, 138)
 düğün > *d'*uğun (NYA, 148)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen bu sesin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım alanı da fazla geniş değildir.

6.5. /f/ Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı ve ağız yollu bir diş-dudak ünsüzüdür. Bu ünsüzün oluşumu sırasında alt çene sayesinde aşağı ve yukarı hareket edebilen alt dudak hareketsiz hâldeki üst ön kesici dişlere temas eder ve bu sırada akciğerlerden gelen hava akımı, boğumlanma yeri olan diş ile boğumlanma organı olan alt dudağın arasından sürtünerek geçer (Coşkun 2008: 68). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak %1'lik bir seviyededir. Bu ünsüz Türkçe sözcüklerde asli olarak bulunmamaktadır. *püfür püfür*, *üflemek*, *fısltı* gibi yansıma sözcüklerle *ufak*, *yufka*, *öfke* gibi bazı sözcüklerde ikincil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkmen Türkçesinde Yomut ağızında *p* sesinin *f*ye döndüğü görülür. Söz konusu ünsüz değişimi *telpək* > *telfək*, *tüpeň* > *tüfeň*, *depe* > *defe*, *sapak* > *safak*, *yüpek* > *yüfek* gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır (Sarıyev- Güder 1998: 41).

6.6. /g/ Ünsüzü

Tonlu, patlayıcı bir ağız ünsüzüdür. Kullanımına göre ön, orta veya art damak ünsüzü olabilir. Dilin ortasının ön damağa temas etmesiyle ön damak, dil ortasının orta damağa temas etmesiyle orta damak ve dil arkasının art damağa iyice temas etmesiyle de art damak ünsüzü olma niteliğini kazanır (Coşkun 2008: 73-74). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak %4'lük bir seviyededir. Söz başında ve ortasındaki örneklerine her iki şivede de rastlanmaktadır:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *gaçak*, *gara*, *gece*, *gelcek*, *geñeşmek*, *gı:şık*, *gırpak*, *gıyık*, *goñşi*, *gucak* vb.

Söz içinde: *bogi*, *burgı*, *egin*, *ısgın*, *içege*, *ölügsi*, *özge*, *sakgıç*, *yigrenci*, *yorgan* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *gece, gıcirtı, gırtlak, giriş, gizem, gocunmak, götürmek, gövde, gürültü* vs.

Söz içinde: *agulama, aygır, çingirak, gaga, gezegen, sargı, uygar, yenge, yengeç* vs.

Bu ünsüzün farklı bir türü olan ğ ünsüzü Türkiye Türkçesinde söz başında bulunamazken Türkmen Türkçesinde bazı ibarelerde söz başında görülebilir. *yetişen ğardaş (büyüyen kardeş), telim ğezek (birkaç defa bazen), baharın mü ğününnö (baharın bu gününde)* gibi örneklerde bu duruma rastlanmaktadır (Hanser 2003: 38).

6.6.1. /g/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.6.1.2. /g/ (Gırtlak g'si)

Tonlu, patlayıcı, gırtlakta boğumlanan bir g sesidir.

Türkmen Türkçesinde ise söz konusu sese işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşılamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Erzincan (Sağır 1995c), Malatya (Gülseren 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000) ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında bu sesin örnekleri görülmektedir:

hakiki > **hagıgı** (Kır.YA, 481)
 kabile > **gabile** (MİA, 72)
 kadar > **gadar** (GBAA, 58)
 kadın > **gadın** (NYA, 177)
 kaldım > **galdım** (NYA, 208)
 kalmış > **galmış** (NYA, 133)
 kayıp oldu > **gayıb** oldu (MİA, 72)
 kaynana > **gaynana** (MİA, 72)
 kible > **gıbla** (Kır.YA, 477)
 kına > **gına** (Kır.YA, 477)
 kız > **gız** (GBAA, 58)
 koşusu > **goşusu** (NYA, 208)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise geniş bir kullanım alanına sahiptir.

6.6.1.4. /ğ/ (Art Damak g'si)

Art damakta boğumlanan ve art ünlülerle kullanılan g ünsüzüdür. Her iki şivede de bulunmaktadır.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

ğarrılık (*yaşlılık*) (TTG, 19)
 ğırk- (kesmek, kırmak) (HZTF, 69)
 ğurı (*kuru*) (TEK, 38)
 ğurt (*kurt*) (HZTF, 69)
 sakğal (sakal) (TEK, 38)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

bulğu
 ırğağa
 kargā
 urğan

Art damaklı *g* sesinin yukarıda sözü edilen kullanımının dışında, bir de ön ünlülerle kullanılan biçimi mevcuttur. Yine art damakta boğumlanan *g* ünsüzü burada art ünlüler yerine ön ünlülerle kullanılmaktadır. *g* ünsüzünün bu biçimi, art ünlüler incelerken *g* ünsüzünün artlık durumunu koruması sonucu ortaya çıkmıştır. Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair hakkında bir bilgiye rastlanmayan bu ses Türkiye Türkçesinde Rize (Günay 2003) ve Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında görülmektedir:

gırgır > ğırğır (RİA, 317)
 hakikaten > hağiğaten (EYA, 77)
 kasap > ğesab (EYA, 77)
 kıymıyor > ğiyimiy (EYA, 77)

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu sesin örneklerine her iki şekilde de rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde art damaklı *g*'nin ince ünlülerle birlikte kullanılan örnekleri de mevcutken Türkmen Türkçesinde söz konusu sesin bu tür örnekleri tespit edilememiştir.

6.6.1.6. /g - ğ/ (Ön Damaklı g)

Boğumlanma noktası Türkmen Türkçesinde dil ardı-orta damak, Türkiye Türkçesinde ise ön damak olarak açıklanan bu ünsüz ön ünlülerle birlikte kullanılan *g* ünsüzüdür.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

dikğer- (*çalım satmak*) (TTG, 19)
 geçi (*keçi*) (TGF, 42)
 gö:l (*halının orta bezeği*) (HZTF, 72)
 gö:vök (*göbek*) (HZTF, 72)

gü:ç (*güç*) (TEK, 38)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

gece
gelmek
gezi
göz
güzel

Bu ünsüzün yukarıda sözü edilen kullanımının dışında, bir de art ünlülerle birlikte kullanılan biçimi mevcuttur. Burada söz konusu ünsüz yine ön damakta boğumlanmaktadır; ancak, hece kurduğu ünlü bir art damak ünlüsüdür. **g** işaretiyle gösterilen ve Türkiye Türkçesinde *gah*, *gavur*, *riüzgar* gibi örneklerde karşımıza çıkan bu sesin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşamadık.

Yukarıda da görüldüğü gibi bu ses her iki şivede de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu sesin Türkiye Türkçesinde art ünlülerle birlikte kullanılan ayrıca bir kullanımı daha bulunmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise sesin bu şekildeki kullanımının örnekleri tespit edilememiştir.

6.6.1.7. /**cg**/ (**g-c Arası**)

Ön damak bölgesinde boğumlanan ve ön ünlülerle birlikte hece kuran tonlu **g** ünsüzünün diş eti ön damak bölgesine kayarak tonlu **c** ünsüzünün niteliklerine yakın bir ses değeri kazanmış biçimidir (Günay 2003: 75).

Türkmen Türkçesinde incelediğimiz kaynaklarda söz konusu sese işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır.

Söz konusu ses Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) ağzında görülmektedir. Ayrıca, Malatya (Gülseren 2000) ağzında da bu ünsüzün örneklerine rastlamak mümkündür:

gebermek > **geber-** (RİA, 318)
geçiyor > **geçiyö** (MİA, 72)
gelin > **gelin** (RİA, 318)
gemi > **gemi** (RİA, 318)
gitdi > **getdi** (MİA, 72)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.6.1.8. /ğ/ (Yumuşak g)

Yumuşak *g*, Türkmen Türkçesinde ön ve art damak ünlüleriyle birlikte kullanımına göre ince *ğ* ve kalın *ğ* olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Buna göre, *dileğ*, *eğik*, *bezeğ*, *iğde* gibi örneklerdeki *ğ*'ler ince; *sı:lağ*, *dağ*, *boyağ*, *bağış* gibi sözcüklerde görülen *ğ*'ler de kalın *ğ* olmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise modern ses bilgisi çalışmalarında *ğ*'nin bir ses olarak gerçekleşmediği ancak dilde pek çok işlev üstlendiği belirtilmektedir (Ergenç 2002: 43). En temel işlevi ise kendinden önce gelen ünlüleri uzatmasıdır (Coşkun 2008: 159):

dağ /da:/ (KDS, 43)
 uğur /u:r/ (KDS, 43)
 yağmur /ya:mur/ (KDS, 43)

6.7. /h/ Ünsüzü

Türkiye Türkçesinde *h* ünsüzü, tonsuz, sızıcı, ağız yollu bir gırtlak ünsüzüdür. Hava akımının açık veya yarı açık bir konumda olan ses tellerinin iç çeperlerine sürtünmesi sonucunda oluşur (Coşkun 2008: 75). *h* ünsüzünün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 1'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Türkmen Türkçesinde bu ünsüzün gırtlakta ve art damakta boğumlanan iki çeşidinden söz edilir. Bunların örnekleri genelde alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Türkçede aslında asli olarak *h* ünsüzü yoktur. Bugün *hani*, *hangi*, *hanım*, *hatun*, *dahi* gibi bazı Türkçe sözcüklerde görülen *h* sesi Türkçenin eski dönemlerinde *k* şeklindeydi. Bunun dışında, söz konusu ünsüz *hırıltı*, *hışırıtı*, *horlamak* gibi bazı yansıma sözcüklerde görülmektedir.

6.7.1. /h/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.7.1.1. /h/ (Sızıcı h)

Hırıltılı, sızıcı ve tonsuz bir sestir. Art damaklı *k* sesinden gelişmiştir.

Aşağıda bu sesin Türkmen Türkçesinin Arabacı (Maviyev 1987) ağzında görülen örnekleri verilmiştir:

agşam > a**h**şam (AD, 26)
 agta > a**h**ta (*iğdiş*) (AD, 26)
 pagta > pa**h**ta (*pamuk*) (AD, 26)
 tagta > ta**h**ta (*tahta*) (AD, 26)

Türkiye Türkçesinde söz konusu ses Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzurum (Gemalmaz 1995), Erzincan (Sağır 1995c), Urfa (Özçelik 1997), Malatya (Gülseren 2000), Nevşehir (Kormaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000), Kütahya (Gülensoy 1988) ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızları gibi birçok ağızda yaygın bir şekilde görülmektedir:

ancak > anca**h** (KİA, 100)
 bıçak > pıça**h** (UMA, 43)
 bozuk > bozu**h** (EYA, 78)
 haklı > ha**h**lı (Kır.YA, 481)
 hamam > **h**amam (KYA, 164)
 hamsi > **h**apsi (RİA, 320)
 horon > **h**oron (RİA, 320)
 koku > go**h**u (MİA, 72)
 noksan > no**h**san (Er.İA, 149)
 ocak > oca**h** (UMA, 43)
 olacak > olaca**h** (NYA, 217)
 ortalık > ortalı**h** (KİA, 100)
 rızık > rızı**h** (KİA, 100)
 sarık > sarı**h** (Er.İA, 149)
 tarhana > tar**h**ana (KYA, 164)
 tutacak > dutaca**h** (NYA, 216)
 yazık > yazı**h** (UMA, 43)

6.7.1.2. /h/ (Nefesli h)

Sızıcı ve tonlu bir gırtlak ünsüzü olan bu ses, Türkçe sözcüklerde bulunmayıp Arapçadan alıntı sözcüklerde görülmektedir.

Aşağıda bu sesin Türkmen Türkçesinin Arabacı (Maviyev 1987) ağzında görülen örnekleri verilmiştir:

garpız > **h**arpız (*karpuz*) (AD, 26)
 gıca:lat > **h**ıça:lat (*sistem*) (AD, 26)

Türkiye Türkçesinde söz konusu ses çoğunlukla *h* ünsüzüne dönmüştür. Bununla birlikte, nefesli söylenişin devam ettiği örneklere de rastlamak mümkündür

(Ercilasun 2002: 100). Söz konusu ünsüzün örneklerine Türkiye Türkçesinde Kars (Ercilasun 2002), Erzincan (Sağır 1995c), Urfa (Özçelik 1997) ağzında rastlamak mümkündür:

çıktık > çı \dot{h} du \dot{h} (EYA, 77)
 hangisinden > \dot{h} ankısından (UMA, 42)
 hasret > \dot{h} esret (KİA, 100)
 hocası > \dot{h} ocası (EYA, 77)
 koyduk > göydu \dot{h} (EYA, 77)
 mahalle > me \dot{h} le (KİA, 100)
 rahmetlik > ra \dot{h} matlık (KİA, 100)
 saat > sa \dot{h} at (EYA, 77)
 zahmet > ze \dot{h} met (KİA, 100)

6.7.1.3. /h'/ (Ön Damaklı Sızıcı h)

Hırıltılı, sızıcı ve tonsuz bir ön damak ünsüzüdür. Hırıltılı *h* ünsüzünün bir nevi incesi olan bu ünsüzün diğer ön damak ünsüzlerinden farkı yapısında hafif bir *y* sesini bulundurmasıdır (Ercilasun 2002: 100).

Türkmen Türkçesinde ise söz konusu sese işaret eden bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Erzurum (Gemalmaz 1995), Kars (Ercilasun 2002) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

bölük > bölü \dot{h} ' (KİA, 100)
 büyük > büyü \dot{h} ' (KİA, 100)
 çiçek > çiçe \dot{h} ' (KİA, 100)
 fitnelik > fitneli \dot{h} ' (Er.İA, 113)
 gelecek > gelece \dot{h} ' (KİA, 100)
 getiririz > getiri \dot{h} ' (MİA, 73)
 meslek > mesle \dot{h} ' (Er.İA, 226)
 töktük > tö \dot{h} 'dük (KİA, 100)
 Türk > Tür \dot{h} ' (KİA, 100)
 yeriz > yer \dot{h} ' (MİA, 73)

6.8. /j/ Ünsüzü

Tonlu, sızıcı ve ağız yollu bir diş eti ardı ünsüzüdür. Dilin ön kısmının diş eti ardı bölgesine yaklaşması ve hava akımının oluşan aralıktan sürtünerek geçmesi sonucunda meydana gelir. Diğer ünsüzlerden farklı olarak bu ünsüzün oluşumu sırasında alt ve üst dudaklar ön tarafa doğru bir çıkıntı oluşturur (Coşkun 2008: 72-73). Bu ünsüz, Türkçe sözcüklerin hiçbir yerinde kullanılmaz. Söz konusu ünsüzün

Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 0'dır. (Gemalmaz 1990: 49-51). Bundan dolayı, konuşma dilinde bu sesin yerine sıkça *c* ünsüzü kullanılır (Demir-Yılmaz 2003: 158). Türkmen Türkçesinde de Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında çoğunlukla Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür.

6.9. /k/ Ünsüzü

Tonsuz ve patlayıcı bir ağız ünsüdür. *g* ünsüzünde olduğu gibi ön, orta ve art damak ünsüzü olabilir. Dilin orta kısmın ön veya orta damağa ve arka kısmının art damağa temas etmesiyle oluşan kapantıyı akciğerlerden gelen hava akımının bir patlama ile açması sonucunda meydana gelir (Coşkun 2008: 73-74). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 3'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de sözcüklerin değişik yerlerinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *kepek, kesik, kesik, kınlık, kiçi, kö:l, kök, küyze* vb.

Söz içinde: *bükük, çikalga, dıkın, gorkı, ı:zki, ıtkam, irikmek, ökünç, pürkgüç, ürkek* vb.

Söz sonunda: *elek, ellik, eñek, eşik, gucak, kepek, kesik, kınlık, yıkık* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *kaldırım, kedi, kepek, kırbaç, kirpik, konmak, kömür, kuyu, kuzey, kürek* vs.

Söz içinde: *çukur, dokuz, ekmek, iki, okul, sakal, saksı, teker, tokat, yaka* vs.

Söz sonunda: *çiçek, çubuk, erik, etek, gerçek, kütük, ocak, oluk, parmak, sinek* vs.

6.9.1. /k/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.9.1.1. /k/ (Art Damaklı k)

Art damakta boğumlanan ve art ünlülerle kullanılan *k* ünsüzüdür. Her iki şivede de bulunmaktadır.

Aşağıda söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesinde görülen örnekleri verilmiştir:

koğu
kuşak

toprak
yaprak

Aşağıda söz konusu ünsüzün Türkmen Türkçesinde görülen örnekleri verilmiştir:

bula**k** (*pınar*) (TTG, 21)
kır**k** (*kırk*) (HZTF, 68)
kıssa (*nesir*) (HZTF, 68)
kovum (*kavim*) (HZTF, 68)
kuvvat (*güç, kuvvet*) (HZTF, 68)

Art damaklı *k* ünsüzünün yukarıda sözü edilen kullanımının dışında, bir de ön ünlülerle kullanılan biçimi mevcuttur. Burada yine art damakta boğumlanan *k* ünsüzü art ünlüler yerine ön ünlülerle boğumlanmaktadır. Söz konusu durum art ünlüler incelerken *k* ünsüzünün artlık durumunu koruması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sesin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde Rize (Günay 2003) ve Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

Faik > Fayı**k** (EYA, 78)
 garip > **k**erip (RİA, 323)
 gariplenme**k** > **k**eriplen- (RİA, 323)
 köpek > **k**üpe**k** (RİA, 325)

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu sesin örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde art damaklı *k* sesinin ince ünlülerle birlikte kullanılan örnekleri de mevcutken Türkmen Türkçesinde söz konusu sesin bu tür örnekleri tespit edilememiştir.

6.9.1.2 /k - k/ (Ön Damaklı k)

Boğumlanma noktası Türkmen Türkçesinde dil ardı-orta damak, Türkiye Türkçesinde ise ön damak olarak açıklanan bu ünsüz ön ünlülerle birlikte kullanılan *k* ünsüzüdür.

Aşağıda söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi standart dili ve ağızlarında görülen örnekleri verilmiştir:

çi**ç**ek
 ek**ek**
 eri**k**
 ke**d**i

kömür
kütük

Aşağıda söz konusu ünsüzün Türkmen Türkçesinde görülen örnekleri verilmiştir:

küyze (güğüm) (HZTF, 71)
küle (kuyruğu kesik) (HZTF, 71)
birik- (birleşmek, katılmak) (HZTF, 71)
körük (körük, demir ocağı) (HZTF, 71)
kilim (kilim) (HZTF, 71)

Bu ünsüzün yukarıda sözü edilen kullanımının dışında, bir de art ünlülerle birlikte kullanılan biçimi mevcuttur. Burada söz konusu ünsüz yine ön damakta boğumlanmamaktadır; ancak, hece kurduğu ünlü bir art damak ünlüsüdür. *k* işaretiyle gösterilen ve Türkiye Türkçesinde *kağıt*, *kafir*, *mekan*, *katip* gibi örneklerde görülen bu sesin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu ses her iki şivede de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde bazı sözcüklerde art ünlülerle de kullanıldığı görülen sesin bu şekilde kullanımının örneklerine Türkmen Türkçesinde rastlanmamıştır.

6.9.1.3. /K/ (Yarı Tonlu k)

Patlamasını kaybetmiş olduğu için *g*'ye yakın duyulan *k* sesidir.

Türkmen Türkçesinde bu sese işaret eden bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Malatya (Gülseren 2000), Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ile Doğu Trakya (Olçay 1995) ağızlarında rastlamak mümkündür:

atkılı > at**K**ılı (MİA, 73)
bak > ba**K** (GBAA, 96)
etdik > etdi**K** (KİA, 101)
gidelim > gide**K** (KİA, 101)
kaplı > **K**aplı (MİA, 73)
kırk > kır**K** (GBAA, 70)
kızıyor > **K**ızıy (MİA, 73)
kişi > **K**işi (KİA, 101)

uzak > uza**K** (GBAA, 101)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda pek çok örnekle karşımıza çıkmaktadır.

6.10. /l/ Ünsüzü

Tonlu ve akıcı bir diş eti ve ağız ünsüzdür. Bu ünlünün oluşumunda dilin ucu diş etine temas eder ve sonra, ünlünün niteliğine göre dilin ön, orta veya arkası kabarır. Dilin ucu üst diş etlerine iyice temas ettiği için hava akımı, dilin yanlarındaki boşluktan geçer. Bu özelliği dolayısıyla *l* ünsüzü, yan ünsüz olarak da adlandırılır (Coşkun 2008: 69). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 10'luk bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). *l* ünsüzünün Türkmen Türkçesinde söz başındaki örnekleri azdır ve *löp löp, lok lok, lovlamak* gibi bazı yansıma sözcüklerdir (Hudayguliev 1992: 77). Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde *lıkırlıkır, lopur lopur* gibi birkaç yansıma sözcüğün dışında söz başında bu ünsüz görülmemektedir. Bunun dışında, söz konusu ünsüzün söz içindeki ve sonundaki örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *alma, altı, altın, aralık, bulut, duluk, elek, ilçi, ilik, ülker, yıldız* vb.

Söz sonunda: *çöl, el, kö:l, ya:l, yal, yıl* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *balık, balta, bulut, deli, gelin, ılık, kelebek, kelek, oluk, tulum* vb.

Söz sonunda: *bal, dil, el, ilkel, okul, ödül, püskül, sakal, yel, yol* vb.

6.10.1. /l/ Ünsüzünün Ses Düzeni

6.10.1.1. /l/ (Ön Damaklı l)

Art ünlülerle kullanılan bir ön boğumlu *l* ünsüzüdür. Türkiye Türkçesinde *lale, halı, alkol, sol* (nota) gibi sözcüklerde görülen bu sesin Türkmen Türkçesinde de

bulunup bulunmadığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örneklerini kaynaklarda tespit edemediğimiz bu ses Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır.

6.10.1.2. /ɫ/ (Belirsiz l)

Ünsüz düşmesinden bir önceki merhaleyi gösteren gevşek boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen *l* ünsüzüdür (Ercilasun 2002: 101). Türkmen Türkçesinde kaynaklarda tespit edemediğimiz bu sesin örneklerine Türkiye Türkçesinde Kars (Ercilasun 2002), Kırşehir (Günşen 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b) ve Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında rastlamak mümkündür:

bilmem > biɫmem (KİA, 101)
değil mi > değıɫ mi (NYA, 110)
kilitledi > kiɫledi (Kır.YA, 53)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.11. /m/ Ünsüzü

Tonlu, akıcı ve burun yollu bir dudak ünsüzüdür. Alt ve üst dudağın temasıyla meydana gelen bu ünsüzün oluşumunda diğer dudak ünsüzlerinden farklı olarak hava akımı küçük dil yardımıyla kısmen burun yoluna sevk edilir. Bu nedenle, bir patlama hissedilmez ve akciğerlerden gelen hava akımı burun yolundan geçtiği için *m* ünsüzü burun sesi özelliğine sahip olur (Coşkun 2008: 67). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 6'lık bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). *m* ünsüzü Türkmen Türkçesinde *mä:lemek*, *mo:lamak*, *mırlamak* gibi bazı yansıma sözcüklerin dışında *b > m* değişiminin görüldüğü bazı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bu ünsüz *mırıldı*, *mışıl* *mışıl*, *miyavlamak* gibi bazı yansıma sözcüklerin dışında söz başında bulunmamaktadır. Bunun dışında söz konusu ünsüzün söz içindeki ve sonundaki örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *men, mün-, müñ, mo:ncuk*

Söz içinde: *um:ıt, omuz, alma, yama, tasma, çemçe, çeme*

Söz sonunda: *dilim, em, em-, inam, üzüm vb.*

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *damak, damar, emek, gemi, kemik, omurga, omuz, örümcek, tomruk, umut vb.*

Söz sonunda: *akşam, dam, dönem, eklem, giyim, kum, önem, yaşam, yem, yudum vb.*

6.12. /n/ Ünsüzü

Tonlu, akıcı bir burun ve diş eti ünsüzüdür. Bu ünsüzün oluşumu sırasında küçük dil ağız yolunu kapatırken aynı anda da burun yolunu açar ve böylece hava burun yolundan çıkar. Bu sırada üst diş etine temas ettiği için *n* ünsüzü, bir diş eti-dil ucu ünsüzü olarak nitelendirilir (Coşkun 2008: 69). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 10'luk bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Türkmen Türkçesinde *n* ünsüzü *nire, nirek, niçik, neneñsi, neme, neçe* gibi sözcüklerin söz başında bulunabilir (Hudayguliev 1992: 82). Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde sadece *ne* ve bu sözcükten türeyen *nereye, niçin, nasıl, neden* gibi sözcüklerde söz başında bulunabilir. Ayrıca *nene, nine, ninni* gibi bazı yansıma sözcüklerde karşımıza çıkabilir (Eker 2009: 256; Demir-Yılmaz 2003: 158; Ergin 1998: 61). Bunun dışında, *n* ünsüzünün söz ortasındaki ve söz sonundaki örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *ene, güneş, inam, inanç, ini, itnişik, kınlık, süyni, üzñük vb.*

Söz sonunda: *dıkın, egin, ısgın, i:rgin, o:dun, ozan, övşün, segsen, uzı:n, yalan vb.*

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *ana, benek, değnek, deniz, enik, geniş, minder, önem, sinek, yeni vb.*

Söz sonunda: *aslan, burun, çıban, diken, doksan, hatun, kan, kavun, taban, yelken vb.*

6.12.1. /n/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.12.1.1. /ñ/ (Damak n'si)

Dil sırtının yumuşak damakta kapanmasıyla boğumlanan bir geniz sesidir (Sağır 1995b: 402). Göktürk Yazıtları'ndan itibaren yazı dilimizde bulunan ve Türkçenin asli ünsüzlerinden biri olan damak *n*'si, tarih boyunca çeşitli gelişmeler göstermiştir. Kimi lehçe ve metinlerde /ng/, kimilerinde *n* şeklinde görülen söz konusu ses, kimi lehçe ve ağızlarda ise *ğ/g*, *ğ*, *y*, *v*, *h* ünsüzü olarak karşımıza çıkmakta, hatta kimi zaman da eriyip kaybolmaktadır (Yücel 2009: 865)

Göktürk, Uygur ve Mani alfabelerinde ayrı bir harfle gösterilen ses, Arap alfabesinin kullanılmaya başlanmasından sonra bazen ك, گ şeklinde bazen de نك şeklinde iki harfle gösterilmiştir (Çağatay 1954: 15).

Bugünkü Türk alfabesinde bulunmamakla birlikte söz konusu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında bazı bölgelerde geniş bir kullanım alanı bulmaktadır. Çoğunlukla batı grubu ağızlarında korunan ses doğu grubu ile kuzeydoğu grubu ağızlarında ise değişerek veya düşerek kaybolmuştur (Karahan 1996: 19). Söz konusu ünsüz bu çalışma kapsamında esas aldığımız çalışmalardan Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızları ile Kütahya (Gülensoy 1988), Kırşehir, Nevşehir (Korkmaz 1994b) ağızlarında görülmektedir. Ayrıca, Rize (Günay 2003), Kars (Ercilasun 2002), Erzurum (Gemalmaz 1995), Erzincan (Sağır 1995c) ağızlarında da bu ünsüzün örnekleri tespit edilmiştir.

Türkiye dışında yaşayan pek çok Türk devlet ve topluluğunun alfabesinde olduğu gibi Türkmen alfabesinde de damak *n*'sinin karşılığı bulunmaktadır. Arap alfabesinde نك, kiril alfabesinde *H*, *h* şeklinde gösterilen söz konusu ses Latin alfabesinde ise *ñ* işaretiyle gösterilmiştir.

Damak *n*'sinin ön ve arka boğumlu olmak üzere iki çeşidi vardır. Bunun yanında, bazı ağızlarda tonunu kaybederek düşme durumuna yaklaşmış bir damak *n*'siyle karşılaşmak da mümkündür.

Art Damaklı *ñ* Ünsüzü, art damakta boğumlanan ve art ünlülerle kullanılan *ñ* ünsüzüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında örnekleri görülen bu ünsüz Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

do**ñ**ak (*don, buz*) (TGF, 44)
 ga**ñ**na (*eyer*) (TGF, 44)
 ma**ñ** (*üç yaşındaki koç*) (TGF, 44)
 sa**ñ**sar (*deli, akli kıt*) (TTG, 22)
 ya**ñ**ak (*yanak*) (TGF, 44)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

açmayın > açma**ñ** (RİA, 77)
 atladım > atlad**ñ** (KİA, 99)
 baban > baba**ñ** (EYA, 79)
 bunun > bunu**ñ** (KİA, 99)
 pınar > pı**ñ**ar (NYA, 71)
 yolun > yolu**ñ** (EYA, 79)

Ön Damaklı *ñ* ünsüzü ise ön ünlülerle birlikte kullanılan *ñ* ünsüzüdür. Türkiye Türkçesinde standart dilde bulunmamakla birlikte ağızlarda görülen *ñ* ünsüzüne Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

de**ñ**iz (deniz) (TEK, 39)
 e**ñ**ek (çene) (HZTF, 73)
 i**ñ** (en) (TEK, 39)
 mü**ñ** (bin) (TEK, 39)
 si**ñ**ek (sinek) (HZTF, 73)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

deniz > de**ñ**iz (NYA, 71)
 elbisen > elbise**ñ** (KİA, 99)
 göresin > göresi**ñ** (EYA, 79)
 kimin > kimi**ñ** (KİA, 99)
 önlerine > önleri**ñ**e (KİA, 99)
 sensin > se**ñ**sen (EYA, 79)

ñ sesinin ön ve art damaklı biçimlerinin dışında bir de tonsuz biçimi vardır. Bu, tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı bir damak *n*'sidir (Korkmaz 1994b: 57). Söz konusu ünsüzün örnekleri Türkiye Türkçesinde Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ile Nevşehir (Korkmaz 1994b)

ağızlarında görülen bu sesin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi *ñ* her iki şivede de görülmekte, hatta Türkmen Türkçesinde yazı dilinde de gösterilmektedir. Söz konusu sesin ön ve art damaklı olmak üzere her iki şekildeki kullanımı da gerek Türkmen gerekse Türkiye Türkçesi için söz konusudur. Bunun dışında, Türkiye Türkçesinde bu sesin ayrıca düşme durumuna yaklaşmış gevşek boğumlamalı bir şekli daha mevcuttur. Bunun örnekleri Türkmen Türkçesinde tespit edilememiştir.

6.12.1.2. /ñ/ (Ön Boğumlu n)

Art ünlülerle hece kurmakla birlikte boğulanma noktası önde olan *n* ünsüzüdür. Bu ünsüz, kalınlaşan ünlülere denk olarak kendi boğulanma noktasını geriye çekmeyerek ön boğulanmalı durumunu korumuştur (Korkmaz 1994b: 70). Türkmen Türkçesinde hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız söz konusu sesin örneklerine Türkiye Türkçesinde Rize (Günay 2003) ağızı ile Nevşehir ağızında rastlamak mümkündür.

bulanık > bolañuk (RİA, 78)
 gün > guñ (NYA, 70)
 örneği > örña: (NYA, 70)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

6.12.1.3. /ŋ/ (Belirsiz n)

Ünsüz düşmesinden bir önceki merhaleyi gösteren gevşek boğulanmalı, zayıf telaffuz edilen *n* ünsüzüdür (Ercilasun 2002: 101).

Türkmen Türkçesinde söz konusu ses hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Kars (Ercilasun 2002), Kırşehir (Günşen 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b) ve Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında rastlamak mümkündür.

dağıldıktan sonra > da:ldıhtaŋ sona (Kır.YA, 53),

kimin > kimiğ (KİA, 101)
 şığıdı (NYA, 110)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarında kendini göstermektedir.

6.13. /p/ Ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı bir dudak ve ağız ünsüzdür. *b* ünsüzünde olduğu gibi bu ünsüzün oluşumu sırasında da alt dudak üst dudak ile birleşir ve gelen hava akımı dudakları bir patlama ile açar. *b* ünsüzünden farklı olan yanı ise bu ünsüzün boğumlanması sırasında ses tellerinin titreşmemesidir. Hava akımı ton kazanmadan ayrık olan ses telleri arasından geçip gittiği için *p* ünsüzü tonsuz bir nitelik gösterir (Coşkun 2008: 67). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 1'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). *p* ünsüzü Türkiye Türkçesinde söz başında genellikle alıntı sözcüklerde görülmektedir. Türkçe sözcüklerde ise sınırlı sayıda söz başında *p* ünsüzüne rastlamak mümkündür. Bu örneklerin de birincil biçimlerinde *b* ünsüzü vardır. *pek* (< *berk*), *pire* (< *bürge*), *pınar* (< *bıñar*) örneklerinde olduğu gibi (Eker 2009: 256). Söz konusu *b* > *p* değişimine Türkmen Türkçesinde de bazı sözcüklerde rastlamak mümkündür. *balçık* > *palçık*, *baldu* > *balta*, *biçek/ bıçak* > *pıçak*, *buta-* > *pu:da-*, *butik* > *pu:dak* örneklerinde söz konusu değişim görülmektedir (Kara 2005: 23). Türkmen Türkçesinde *pakırdı* (*fıkırtı*), *patla-* (*patlamak*), *pışırđı* (*fısıltı*) gibi alıntı sözcüklerde de söz başında sıkça görülen söz konusu ünsüz sözcüklerin değişik yerlerinde bulunmaktadır (Kara 2005: 23; Hudayguliev 1992: 84; Sarıyev-Güder 1998: 44):

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *arpa*, *gopuz*, *kepek köplük*, *köpürcik*, *süpürđi*, *törpi ürpüncek* vb.

Söz sonunda: *ga:p*, *gap-*, *köp*, *sa:p*, *sap-*, *sep-*, *ta:p*, *yap-*, vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *parmak*, *pınar*, *pire*, *püskül* vb.

Söz içinde: *arpa*, *çırpmak*, *hapşırık*, *kepek*, *kerpiç*, *kirpiç*, *köpek*, *köprü*, *köpük tapu* vb.

Söz sonunda: *çarp-*, *çırp-*, *dip*, *ip*, *kırp-*, *kip*, *sarp*, *tap-*, *yap-* vb.

6.13.1. /p/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.13.1.1. /P/ (Yarı Tonlu p)

Patlamasını kaybettiği için *b*'ye yakın duyulan *p* sesidir².

6.14. /r/ Ünsüzü

Tonlu, akıcı bir ağız ve diş eti ünsüzüdür. Dil ucunun üst diş etine değmesi ve bu sırada akciğerlerden gelen tonlu hava akımının dilin ucunu titreştirmesi sonucunda meydana gelir. Bu sebeple titrek ünsüz olarak da adlandırılmaktadır (Coşkun 2008: 70). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 10'luk bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de *r* ünsüzü söz başında bulunmamaktadır. Her iki şivede de bu ünsüzün söz başında bulunduğu örnekler alıntı sözcüklerdir. Bunun dışında, söz konusu ünsüze söz ortasında ve sonunda rastlamak her iki şivede de mümkündür (Eker 2009: 256; Demir-Yılmaz 2003: 158; Hudayguliev 1992: 77; Hanser 2003: 23; Sarıyev-Güder 1998: 43):

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *arı, arka, arpa, durı, garga, garlabaç, garşı, gerek, i:ri, sa:rı* vb.

Söz sonunda: *bi:r, ba:r, da:r, der, du:r, ga:r, kö:r, ta:r, ter* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *araba, çürük, deri, doruk, erik, gerçek, harcama, hırsız, ördek, terlik* vb.

Söz sonunda: *aygır, çukur, dar, davar, diünür, kar, keser, uğur, yağmur, yazar* vb.

6.14.1. /r/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.14.1.1. /r/ (Titrek r)

r ünsüzünün sızıcı ve daha titrek biçimidir. Bu sesi *r*'yi tam telaffuz edemeyen çocukların dilindeki *r* ünsüzüne benzetebiliriz (Ercilasun 2002: 102). Türkmen Türkçesinde hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız yarı sızıcı *r* sesi Türkiye

² bk. /b/ Ünsüzünün Çeşitleri

Türkçesinde Kars ağızında görülmektedir. Ayrıca, Edirne (Kalay 1998) ağızında da söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

aldılar > aldile6 (KİA, 102)
 diyor > diyo6 (EİA, 39)
 gidiyor > gidi6 (KİA, 102)
 gördüm > gö6düm (KİA, 102)
 götürdüler > götüdile6 (KİA, 102)
 içerde > içe6de (KİA, 102)
 sürdü > su6du (EİA, 39)
 var > va6 (EİA, 39)
 vardı > va6di (KİA, 102)
 ziyaret > ziya6et (KİA, 102)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda birçok örnekle karşımıza çıkmaktadır.

6.14.1.2. /r/ (Belirsiz r)

Tonunu kaybetmiş ve düşme durumuna yaklaşmış olan gevşek boğumlanmalı *r* ünsüzüdür (Korkmaz 1994b : 57).

Türkmen Türkçesinde bu ses hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Güneybatı Anadolu Ağızları (Korkmaz 1994a) ile Rize (Günay 2003) ve Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000), Malatya (Gülseren 2000), Erzincan (Sağır 1995c) ile Doğu Trakya (Olçay 1995) ağızlarında rastlamak mümkündür.

bunlar > bunlář (DTYA, 21)
 çalıyor > çalıyır (MİA, 74)
 ederler > edeşler (EYA, 79)
 öldürürdü > öldürüşdü (Kır.YA, 53)
 tekrar > tekaş (NYA, 110)
 var > vář (DTYA, 21)
 yaramıyor > yaramıyoş (NYA, 110)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu sesle ilgili Türkiye Türkçesinde değişik ağızlardan örnekler sıralamak mümkündür.

6.15. /s/ Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı bir ağız ve diş eti ünsüzüdür. Bu ünsüzün oluşumu sırasında dil ucu diş ve diş etine yaklaşır. Asıl boğumlanma noktası ise diş etindedir ve bu nedenle bir diş eti-dil ucu ünsüzüdür (Coşkun 2008: 71). Türkmen Türkçesindeki *s* ünsüzü Türkiye Türkçesinden farklı olarak peltek söylenir. Türkiye Türkçesindeki gibi söyleniş biçimi ise yalnızca Rusçadan alıntı sözcüklerde görülür (Hudayguliev 1992: 83, Hanser 2003: 36, Sarıyev-Güder 1998: 44) Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 3'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Söz konusu ünsüzün örnekleri her iki şivede de sözcüklerin değişik yerlerinde bulunabilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *saka, segsen, sekiz, sığır, sovurmak, süpürge, süri, süyni, süytçi* vb.

Söz içinde: *ısgın, ısnişik kesik, ölügsi, tasma, tirsek tüsse, yassık* vb.

Söz sonunda: *kes, ses, pi:s, pos, ters* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *sakar, saman, sekiz, sevgi, sızı, sivri, soğuk, su, sürü, süt* vb.

Söz içinde: *aslan, besleme, deste, eski, gösteri, keser, püskül, tasa, usanma, yasak* vb.

Söz sonunda: *bas-, es-, is, kas, kes-, pis, ses, ulus, yas* vb.

6.15.1. /s/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.15.1.1. /s/ (Peltek s)

Dil ucunun birbirine iyice yaklaşan dişler arasına girerek üst dişlere değmesi sonucu hava yolunda oluşturulan engele bağlı olarak meydana gelen ve peltek bir şekilde telaffuz edilen *s* ünsüzüdür (Hudayguliev 1992: 58).

Bu ses Türkmen Türkçesinin ise karakteristik seslerinden birini oluştur:

gabsa (kanat) (HZTF, 83)
gısbı (dar, sıkı) (HZTF, 83)
mövsum (mevsim) (HZTF, 83)
ösümlük (bitki) (HZTF, 83)

samsık (*ahmak, budala*) (HZTF, 83)
sol (*sol taraf*) (HZTF, 83)

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

sarişka (*bir horon çeşidi*) (RİA, 332)
baskına > başkına (MİA, 74)
sarı > sarı (MİA, 74)
yaşına > yasına (MİA, 74)

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu ses Türkmen Türkçesinde daha baskın olmakla birlikte her iki şivede de görülmektedir.

6.16. /ş/ Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı bir ağız ve diş eti ardı ünsüzüdür. Bu ünsüz, dilin ön kısmının diş eti ardı bölgesine yaklaşması ve hava akımının oluşan aralıktan sürtünerek geçmesi sonucunda meydana gelir (Coşkun 2008: 72). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 2'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). *ş* ünsüzünün söz başında bulunduğu örnekler Türkçede sınırlıdır. Bunlar da çoğunlukla *şimdi* (*uş + imdi*), *şiş-* (< *şış-*), *şişlik* (< *sışlık*) örneklerinde olduğu gibi sonradan ortaya çıktığı için ikincil bir nitelik göstermektedir. Bunun dışında söz içinde ve sonunda söz konusu ünsüzün örneklerine rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *deşik, düşünmek, goñşi, ölçük, övşün, pişik, tovşan, üstaşır* vb.

Söz sonunda: *ba:ş, da:ş, di:ş, diyiş, güneş, ildeş, u:naş, ugurdaş, ülüş, yuvaş* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *aşağı, başak, düşünce, eşek, eşik, kuşak, tavşan, uşak, üşüme, yaşam* vb.

Söz sonunda: *alkış, aş, bakış, beş, boş, kış, kuş, giriş, kaş, şiş, taş, yaş, yavaş* vb.

6.17. /t/ Ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı bir ağız ve diş eti ünsüzüdür. Bu ünsüzün oluşumu sırasında da *d* ünsüzünde olduğu gibi dilin ucu hem diş etine hem dişe değer; ancak, asıl

boğumlanma noktası dış eti olduğundan dış eti-dil ucu ünsüzü olarak kabul edilir (Coşkun 2008: 70). Bu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 6'lık bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de sözcüklerin değişik yerlerinde söz konusu ünsüze rastlamak mümkündür:

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *taniş, tañrı, taşlandı, ters, toka, torba, tovşan, tüsse* vb.

Söz içinde: *altı, altın, etek, günbatar, itnişik, otag, otuz, ötünç, süytçi, ütük* vb.

Söz sonunda: *dö:rt, dürt-, gurt, ört-, süyt, um:ut, yu:rt* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *takım, takla, tekne, tepe, tırtıl, tilki, tokmak, tören, tuzak, tütün* vb.

Söz içinde: *ata, çanta, çatı, etek, kıtır, kütiük, petek, ütü* vb.

Söz sonunda: *at, bulut, eşit, geçit, kilit, kurt, ot, süt, umut, üst, yoğurt* vb.

6.17.1. /t/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.17.1.2. /T/ (Yarı Tonlu t)

t ünsüzünün patlamasını kaybetmiş olduğu için *d'*ye yakın duyulan bir türüdür.

Bu sesin Türkmen Türkçesindeki varlığı hakkında incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Doğu Trakya (Olcay 1995) ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında rastlamak mümkündür. Ayrıca, Kırşehir (Günşen 2000), Rize (Günay 2003), Erzincan (Sağır 1995c) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında da karşımıza çıkmaktadır:

destan > des**T**an (Kır.YA, 53)
 evlat > evla**T** (EYA, 76)
 hizmetçim > hızme**T**cim (EYA, 76)
 ihtiyarlar > ih**T**iyarlar (Kır.YA, 53)
 İstanbul > Is**T**anbul (Kır.YA, 53)
 ot > o**T** (MİA, 74)
 taş > **T**aş (RİA, 77)
 usta > us**T**a (Kır.YA, 53)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu sesle ilgili Türkiye Türkçesinde değişik ağızlardan pek çok örnek sıralamak mümkündür.

6.17.1.3. /t'/ (Ön Boğumlu t)

Art ünlülerle hece kurmakla birlikte boğumlanma noktası önde olan *t* ünsüzüdür. Bu ünsüz, kalınlaşan ünlülere denk olarak kendi boğumlanma noktasını geriye çekmeyerek ön boğumlanmalı durumunu korumuştur (Korkmaz 1994a: 70).

Türkmen Türkçesinde söz konusu sese işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda ulaşılamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örneklerine Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kırşehir (Günşen 2000) ve Rize (Günay 2003) ağızlarında rastlamak mümkündür:

tabi > *t'abi* (Kır.YA, 54)
yoktur > *yokt'ur* (RİA, 78)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi kaynaklarında örnekleri bulunamayan bu ses Türkiye Türkçesinde ise değişik ağızlarda nadiren görülmektedir.

6.18. /v/ Ünsüzü

Tonlu, sızıcı bir ağız ve diş-dudak ünsüzüdür. Bu ünsüzün boğumlanması sırasında *f* ünsüzünde olduğu gibi alt dudak üst ön kesici dişlere temas eder ve bu sırada akciğerlerden gelen hava akımı diş ile alt dudak arasından sürtünerek geçer (Coşkun 2008: 68). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 1'lik bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). *v* ünsüzü Türkmen Türkçesinde söz başında *vay* *vay* gibi bazı ünlemlerle *vazırdı*, *vaykırmak* gibi bazı yansıma sözcüklerin başında bulunabilir. Bunun dışında Türkmen Türkçesinde söz başında *v* bulunduran sözcükler genellikle alıntıdır (Hudayguliev 1992: 87). Türkiye Türkçesinde ise *var*, *var-*, *ver-*, *vur-* ve bunlardan türeyen sözcüklerin dışında söz başında *v* ünsüzü bulunmaz. *vur-* dışında bu sözcüklerin birincil şekillerinde söz başında *b* ünsüzü bulunmaktadır (Eker 2009:

256). Ayrıca, *vızıldı, vızır vızır* gibi bazı yansıma sözcüklerde de bir istisna olarak söz başında *v* ünsüzü karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında, söz konusu ünsüzün örnekleri söz ortasında ve sonunda görülebilir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *bövrek, di:va:r, dovar, dövçi, ovuz, övre, tovşan, yovuz, yuvaş* vb.

Söz sonunda: *a:lda:v, bilev, çıkuv, döv-, sov-* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *avuç, ayva, çevre, çivi, duvak, güven, savaş, sıvı, tavuk, üvey* vb.

Söz sonunda: *av, ev, kov-, öv-, sav-, sev-*

Türkmen Türkçesinde *v* ünsüzü hem asli hem de alıntı sözcüklerde kendinden önce gelen düz ünlüleri yuvarlaklaştırıcı bir özelliğe sahiptir. *çevür- DLT > çövür-, evrül- DLT. > övrül-, savrul- DLT. > sovrul-, savur- DLT. > sovrur-, devlet Ar. > devlet, devr Ar. > dövr, heves Ar. > höves, mevsim Ar. > mövsim* gibi örneklerde bu durum görülmektedir. Ayrıca, *v* ünsüzü söyleyişte kendinden önce ve sonra gelen düz ünlüleri yuvarlaklaştırıcı özelliğe sahiptir. *a:va- > a:vo- (acı vermek, ağrımak), germev > germöv (bölme, duvar, bent), sakav > sakov (kekeme), saylav > saylov (seçim)* örneklerinde oldu gibi (Kara 2005: 25). Türkiye Türkçesinde böyle bir kurala rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında *v* ünsüzü ile diğer dudak ünsüzlerinin düz ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırıcı bir etkiye sahip olduğu görülse de Türkmen Türkçesindeki gibi sistemli bir değişimden bahsetmek zordur.

6.18.1. /v/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.18.1.1. /w/ (Çift Dudak v'si)

Yuvarlak ünlülerin veya dudak ünsüzlerinin yanında veya yakınındaki *v* ünsüzlerinin çift dudaklaşması sonucu meydana gelen bir setir (Gemalmaz 1995: 156).

Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde söz ortasında bulunan *b*'lerin söyleyişte *w*'ye döndüğü görülmektedir (Sarıyev-Güder 1998: 40):

ba:*ba* > ba:*wa* (*baba*) (TGF, 40)

ga:*ba*k > ga:*wa*k (*göz kapağı*) (TGF, 40)
 da:*ba*n > da:*wa*n (*taban*) (TGF, 40)
 bil*bi*l > bil*w*il (*bülbül*) (TGF, 40)
 sa:*bu*n > sa:*wu*n (*sabun*) (TGF, 40)
 to:*ba* > to:*wa* (*tövbe*) (TGF, 40)

Türkiye Türkçesinde ise Erzurum (Gemalmaz 1995), Erzincan (Sağır 1995c) ve Malatya (Gülseren 2000) ağızlarında söz konusu sesin örneklerine rastlamak mümkündür:

çevirdi > çö*w*ürdü (MİA, 74)
 ev > ö*w* (Er.İA, 253)
 gövde > kö*w*de (MİA, 74)
 köye > kö*w*e (EYA, 81)
 mevlid > me*w*lüd (EYA, 81)
 mevsim > me*w*süm (Er.İA, 227)
 siva > su*w*a (Er.İA, 286)
 siva- > su*w*a- (Er.İA, 286)
 Sivas > su*w*as (Er.İA, 286)
 sularken > su*w*arırken (MİA, 74)

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu sesin örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür.

6.18.1.2. /y/ (Belirsiz v)

Düşmeden önce bir zayıflama merhalesi geçiren v sesidir (Olçay 1995: 21).

Bu sesin Türkmen Türkçesinde de bulunup bulunmadığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise Doğu Trakya (Olçay 1995) ağızında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

davul > da*y*ul (DTYA, 21)
 tavuk > ta*y*uk (DTYA, 21)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu ses Türkiye Türkçesinde ise bir ağızda kendini göstermektedir.

6.19. /y/ Ünsüzü

Tonlu, akıcı bir ağız ve ön damak ünsüzüdür. Dilin ortasının ön damağa yaklaşmasıyla meydana gelir (Coşkun 2008: 73). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 4'lük bir seviyededir

(Gemalmaz 1990: 49-51). Her iki şivede de sözcüklerin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir (Hudayguliev 1992: 76; Hanser 2003: 36; Sarıyev-Güder 1998: 45):

Türkmen Türkçesinde;

Söz başında: *yagış, yedi, yegen, yelek, yelginli, yelken, yo:k, yo:l, yö:ne* vb.

Söz içinde: *a:ya, beyni, çoyun, da:yı, eye, eyle, geyim, goyun, tayak* vb.

Söz sonunda: *a:y, ço:y-, çürkey, goy-, öy, söy-, ya:y, yay-* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz başında: *yağmur, yaka, yaşamak, yemek, yeşil, yıldırım, yirmi, yoğurt, yön, yufka* vb.

Söz içinde: *ayaz, boynuz, dayak, eyer, geyik, kaymak, kaynak, üye, yayan, yayla* vb.

Söz sonunda: *ay, bey, çiy, dikey, koy, pay, tay, tüy, yapay, yatay, yay* vb.

6.19.1. /y/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.19.1.1. /y/ (Belirsiz y)

Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen *y* ünsüzüdür (Ercilasun 2002: 101).

Türkmen Türkçesinde ise bu sesin bulunup bulunmadığına dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sesin örnekleri Doğu Trakya (Olçay 1995) ile Malatya (Gülseren 2000), Erzincan (Sağır 1995c) ve Kars (Ercilasun 2002) ağızlarında görülmektedir:

bileyim > büleyim (EYA, 81)
boynuz > buynuz (KİA, 101)
dayı > daıı (KİA, 101)
şöyle > şeyle (MİA, 74)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri kaynaklarda tespit edilemeyen bu sese Türkiye Türkçesinde değişik ağızlarda rastlamak mümkündür.

6.20. /z/ Ünsüzü

Tonlu, sızıcı bir ağız ve diş eti ünsüzüdür. *s* ünsüzünde olduğu gibi dilin ucunun diş ve diş etine yaklaşmasıyla oluşur. Asıl boğumlanma noktası diş eti olduğundan diş eti- dil ucu ünsüzü olarak kabul edilir (Coşkun 2008: 71). Bu ünsüz Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak peltek telaffuz edilmektedir. Türkiye Türkçesindeki gibi söyleniş biçimine ise yalnızca Rusçadan alıntı sözcüklerde rastlanmaktadır (Hudayguliev 1992: 84). Söz konusu ünsüzün Türkiye Türkçesi için kelime içindeki kullanım oranı yaklaşık olarak % 3'lük bir seviyededir (Gemalmaz 1990: 49-51). Bazı istisnaları olmakla birlikte Türkçede söz başında *z* ünsüzü bulunmamaktadır. Bu durum her iki şivemiz için de geçerlidir. Bunun dışında, her iki şivede de söz ortasında ve sonunda bu ünsüzün örnekleri görülmektedir:

Türkmen Türkçesinde;

Söz içinde: *a:zuk, dayza, gözel, özen,üzüm, ya:zuk, yüzük* vb.

Söz sonunda: *sa:z, dü:z, gü:z, göz, to:z, yüz, ti:z, a:z, ö:z* vb.

Türkiye Türkçesinde;

Söz içinde: *düzen, ezgi, gezi, kazan, ozan, uzak, üzülmeye, üzüm, yazı, yüzük* vb.

Söz sonunda: *ayaz, boynuz, deniz, dokuz, hırsız, hız, omuz sekiz, yıldız* vb.

6.20.1. /z/ Ünsüzünün Çeşitleri

6.20.1.1. /z/ (Peltek z)

Dil ucunun birbirine iyice yakınlaşan dişler arasına girerek üst dişlere değmesi sonucu hava yolunda oluşturulan engele bağlı olarak meydana gelen ve peltek bir şekilde telaffuz edilen *z* ünsüzüdür (Hudayguliev 1992: 58).

Bu ses Türkmen Türkçesinin karakteristik seslerinden birini oluştur:

göz (*güzel*) (TGF, 45)
nä: z (*naz*) (TGF, 45)
üz (*üzüm*) (TEK, 36)
yüz (*yüzük*) (TEK, 36)
zer (*altın*) (TEK, 36)

Türkiye Türkçesinde ise Rize (Günay 2003) ağzında söz konusu sesin örnekleri görülmektedir:

benzer > benzer (RİA, 77)
emzik > emzuk (RİA, 77)
panzehir > penzehir (RİA, 77)

Yukarıda da görüldüğü gibi bu ses Türkmen Türkçesinde daha baskın olmakla birlikte her iki şivede de karşımıza çıkmaktadır.

ÜNLÜLERDE SES OLAYLARI

1. ÜNLÜ DEĞİŞİMLERİ

1.1. /a/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.1.1. *a > e Değişimi*

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *a > e* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

ana ET > *ene* (*anne, nine*) (GTEK, 230)
savaş- ET > *söveş-* (*savaşmak*) (TTG, 29)

Aynı şekilde, Türkiye Türkçesinde de birkaç Türkçe sözcükte böyle bir *a > e* değişimine rastlanmaktadır:

yana ET > *yine* (OY, 185)
yaşıl OY > *yeşil* (TSB, 53)

Türkmen Türkçesinde *a > e* değişimi alıntı sözcüklerde de görülmektedir:

asker Ar. > *esğەر* (*asker*) (TTG, 30)
hareket Ar. > *hereket* (*hareket*) (TTG, 30)
hasret Ar. > *hesret* (*hasret*) (TTG, 30)
şera:ket Ar. > *şereket* (*ortaklık*) (TSKS, 328)
merhamet Ar. > *merhemet* (*merhamet*) (TTG, 30)

Türkiye Türkçesinde ise alıntı sözcüklerde *a* ünlüsünün *e*'ye dönmesi *Hasan > Hesin* (KİA, 83), *zahmet > zehmet* (KİA, 83), *hasret > hesret* (KİA, 83), *haber > heber* (KİA, 83), *ahali > e:ha:li* (EİA, 27), *sabah > sebah* (EİA, 27) örneklerinde de görüldüğü gibi çoğunlukla ağızlarda rastlanan bir ses değişimidir. Standart Türkiye Türkçesinde ise normal *a* yerine uzun *a* ünlüsünün *e*'ye döndüğü örneklere sıkça rastlamak mümkündür:

ba:zerga:n Far. > *bezirgan* (TFS, 136)
ça:ne Far. > *çene* (TFS, 136)
çenga:l Far. > *çengel* (TFS, 136)
hema:n Far. > *hemen* (TFS, 136)
kila:r Far. > *kiler* (TFS, 136)
perga:l Far. > *pergel* (TFS, 136)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi içinde $a > e$ değişimi her iki şivede de gerçekleşmiştir. Alıntı sözcüklerde ise Türkmen Türkçesinde sıkça görülen söz konusu ses değişimi Türkiye Türkçesinde daha çok ağızlarda görülmektedir. Standart Türkiye Türkçesinde ise normal a yerine uzun a ünlüsünün e 'ye döndüğü, yukarıdaki örneklerde dikkat çekmektedir.

1.1.2. $a > ä$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde h ünsüzünden önce gelen a ünlüsü $ä$ 'ye dönmektedir:

- a hd Ar. > $ä$ ht (*ahit, söz*) (HZTF, 42)
- a :heng Far. > $ä$ heñ (*uyum*) (HZTF, 42)
- ma halle Ar. > $mäh$ elle (*kalabalık*) (HZTF, 42)
- ma hrem Ar. > $mäh$ rem (*şefkatli, sevgili*) (TTG, 30)
- sa hra: Ar. > $säh$ ra (*sahra*) (HZTF, 42)

Standart Türkiye Türkçesinde ise $ä$ sesi kullanılmadığından $a > ä$ değişimine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ses değişiminin örnekleri bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, ağızlardaki $a > ä$ değişimi yalnızca alıntı sözcüklerle sınırlı kalmayıp Türkçe sözcüklerde de görülmektedir:

- ağ a ç > av $ä$ ç (GBAA, 42)
- çamaşır > çam $ä$ şir (GBAA, 42)
- dolaş- > dol $ä$ ş- (GBAA, 42)
- yapaca k > yapic $ä$ k (GBAA, 42)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde h ünsüzünden önce gelen a 'lar $ä$ 'ye dönmektedir. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişiminin örnekleri standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler, alıntı sözcükler olabileceği gibi Türkçe sözcükler veya ekler de olabilmektedir.

1.1.3. $a > ı$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimini göz önünde bulundurarak $a > ı$ değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: $yañ$ zat- > $yañ$ zıt- (*yansıztmak, hissettirmek, bildirmek* (GTEK, 430)).

Türkiye Türkçesinde ise *taş ET > dış* örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde bu değişim görülmektedir.

a > ı değişimi Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir (Kara 2005: 30).

haya:l Ar. > *hıya:l* (*hayal*) (TTG, 30)
kahrāma:n Far. > *gahrıma:n* (*kahraman*) (TTG, 30)

Söz konusu ses değişimi, Türkiye Türkçesinde alıntı sözcüklerde pek görülmemekle birlikte *kınaya > gıntya* (NYA, 59), *jandarma > candırma* (KYA, 37) örneklerinde de görüldüğü gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *a > ı* değişimi her iki şive için de takip edilebilmektedir. Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde de karşımıza çıkan söz konusu ses değişiminin bu tür örnekleri Türkiye Türkçesinde daha çok ağızlarda görülmektedir.

1.1.3. *a > o* Değişimi

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *a > o* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu değişimde *v* ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi görülmektedir:

aguz DLT > *ovuz* (*ağız*) (TTG, 29)
kabış- ET > *govuş-* (*kavuşmak*) (GTEK, 86)
savur- DLT > *sovur-* (*savurmak*) (TTG, 29)
tabar ET > *dovar* (*davar*) (GTEK, 86)
tavışgan DLT > *toşgan* (*tavşan*) (TSKS, 354)
yabız ET > *yovuz* (*kötü, fena*) (GTEK, 87)

Türkiye Türkçesinde ise *a > o* değişimi standart dilde sık rastlanan bir ses değişimi değildir. Bununla birlikte, *av kuş(u) > oyguş* (*av kuşu*) (Gülensoy 2007: 641) örneğinde olduğu gibi ağızlarda kullanılan bazı sözcüklerde karşımıza çıkabilir.

Yukarıda sözü edilen durumun yanı sıra, Türkmen Türkçesinde *v* ünsüzünün bazı sözcükleri yazı dilinde olmasa da söyleyişte *o*'ya çevirdiği görülmektedir (Kara 2005: 29):

sakav > *sakov* (*kekeme*) (TTG, 29)
saylav > *saylov* (*seçim*) (TTG, 29)

sırkav > sirkov (*hasta*) (TTG, 29)

Türkiye Türkçesinde ise şavki > şovki (*KİA, 89*), pilav > pulov (*KİA, 90*), davul > dovul (*EİA, 29*) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda v ünsüzünün yanındaki düz ünlünün yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde söyleyişte a > o değişiminin bir başka örneği sözcüklerin ilk hecesinde bulunan o ve u ünlülerinin ikinci ve ondan sonraki hecelerde bulunan a ünlülerini yuvarlaklaştırması sonucu ortaya çıkmaktadır (Kara 2005: 29).

boya- > boyo- (*boyamak*) (TTG, 29)
 dokmaçı > dokmoçı (*dokumacı*) (TTG, 29)
 gurak > gurok (*kurak*) (TTG, 29)
 yokarı > yokorı (*yukarı*) (TTG, 29)

a > o değişiminin bu yolla meydana gelmiş örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır. lokanta > logonta (*RİA, 71*) örneğinde olduğu gibi ağızlarda benzeşme yoluyla meydana gelmiş a > u değişiminin örnekleri Türkmen Türkçesindeki örneklerle benzerlik gösterse de buradaki ses değişimini Türkmen Türkçesindeki kuralla ilişkilendirmek güçtür.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi a > o değişimi Türkmen Türkçesinde yaygın bir şekilde görülmektedir. Bunda v ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı özelliği etkili olmuştur (Kara 2005: 29). Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişiminin örnekleri ağızlarda görülmekle birlikte standart dilde pek yaygın değildir.

1.1.4. a > u Değişimi

Türkmen Türkçesinde dudak ve geniz ünsüzlerinin etkisiyle bazı alıntı sözcüklerde a > u değişimi meydana gelmiştir (Kara 2005: 30):

maka:m > mukam (*makam, beste, ezgi*) (TTG, 30)
 san'at Ar. > sunğat (*sanat*) (TTG, 30)

a > u değişimine Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür:

matbah Ar. > mutfak (TSB, 53)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, söz konusu ses değişiminin örneklerine her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde rastlanmaktadır.

1.1.5. *a:* > *a* Değişimi

Eski Türkçenin eski ve karanlık devirlerinde ortaya çıkmış uzun *a* sesi Türkmen Türkçesinde çoğunlukla kendini korurken Türkiye Türkçesinde kısalma sürecine girmiştir (Karaağaç 2010: 133-134)³.

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerdeki uzun *a*'ların kısalarak normal *a* ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir:

*a:*dil Ar. > *adıl* (*adil*) (TTG, 30)
*ba:*ğçe Far. > *bakca* (*bahçe*) (TUGÇ, 48)
*bah:*ne Far. > *bahana* (*bahane*) (TTG, 30)
*bah:*r Far. > *bahar* (*bahar*) (TUGÇ, 48)
*ciha:*n Far. > *cahan* (*cihan*) (TUGÇ, 48)
*çu:*ba:n Far. > *çopan* (*çoban*) (TUGÇ, 48)
*ema:*net Ar. > *amanat* (*emanet*) (TTG, 30)
*sera:*y Far. > *saray* (*saray*) (TUGÇ, 48)
*şa:*he Far. > *şaha* (*dal*) (TUGÇ, 48)

Alıntı sözcüklerdeki uzun *a*'ların kısalarak normal *a* ünlüsüne dönmesi, Türkiye Türkçesinde de örnekleri yaygın bir şekilde görülen ses değişimidir:

*bah:*r Far. > *bahar* (TFS, 136)
*ca:*m Far. > *cam* (TFS, 136)
*ça:*re Far. > *çare* (TFS, 136)
*la:*f Far. > *laf* (TFS, 136)
*na:*r Far. > *nar* (TFS, 136)
*ta:*la:n Far. > *talan* (TFS, 136)

Yukarıda da görüldüğü gibi alıntı sözcüklerde uzun *a*'ların normal *a*'ya dönmesi her iki şivede de gerçekleşmektedir. Türkçe sözcüklerde ise uzun ünlüler Türkmen Türkçesinde çoğunlukla korunurken Türkiye Türkçesinde ise çoğunlukla kaybolmuştur.

1.2. /e/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.2.1. *e* > *a* Değişim

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda *e* ünlüsünün Türkmen Türkçesinde *bıçek* *DLT* > *pıçak* (*bıçak*) (TTG, 31), *küven-* *DLT* > *güvan-* (*övinmek*) (TTG, 31); Türkiye Türkçesinde ise

³ bk. Birincil Uzun Ünlüler

beyrem DLT > *bayram* (TSB, 54) örneğinde görüldüğü gibi her iki şivede de bazı Türkçe sözcüklerde düzensiz olarak kalınlaştığı ve *a* ünlüsüne döndüğü görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde *e* > *a* değişimi bazı alıntı sözcüklerde de görülmektedir:

baha:ne Far. > bahana (*bahane*) (TTG, 32)
 gazel Ar. > gazal (*gazel*) (TTG, 32)
 hiya:net Ar. > hıya:nat (*hiyanet*) (TTG, 32)
 kudret Ar. > kudrat (*kudret*) (TTG, 32)
 namerd Far. > namart (*namert*) (TSKS, 247)
 su:ret Ar. > su:rat (*suret*) (TTG, 32)

Söz konusu ses değişimine Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde de rastlamak mümkündür:

a:ster Far. > astar (TSB, 54)
 bace Far. > baca (TFS, 137)
 bekere Ar. > makara (TSB, 54)
 emru:d Far. > armut (TFS, 137)
 hefte Far. > hafta (TFS, 137)
 tervende Far. > turfanda (TFS, 137)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi gerek Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde gerekse alıntı sözcüklerde *e* > *a* değişiminin gerçekleşmesi her iki şive için de söz konusudur.

1.2.2. *e* > *ä* Değişimi

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *e* > *ä* değişimin meydana geldiğini düşünebiliriz:

berü ET > bürü (*beri, beriye*) (GTEK, 89)
 beş ET > büş (*beş*) (GTEK, 93)
 edük > ädik (*çizme*) (GTEK, 93)
 kemi DLT > gämi (*gemi*) (TSKS, 169)

Alıntı sözcüklerde ise çoğunlukla *h* ünsüzünden önce gelen *e*'lerin *ä*'ye döndüğü görülmektedir:

ehemmiyet Ar. > ähmiyet (*ehemmiyet*) (HZTF, 42)
 fehm Ar. > pähim (*düşünce, aklı*) (HZTF, 42)
 seher Ar. > säher (*seher*) (HZTF, 42)
 zehr Far. > zäher (*zehir*) (HZTF, 42)

zergar Far. > zergür (*kuyumcu*) (TSKS, 445)

Türkiye Türkçesinde ise *ä* sesi standart dilde bulunmadığından *a* > *ä* değişimine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ses değişiminin örnekleri, bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler -genellikle-Türkçe sözcüklerdir:

değmiş > d^äğmiş (KİA, 86)
yemeği > yem^äği (KİA, 86)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen *e* > *ä* değişimi Türkiye Türkçesinde standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.2.3. *e* > *ı* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde *e* > *ı* değişimi meydana gelmiştir:

ça:der Far. > çadır (*çadır*) (TSKS, 80)
çena:r Far. > çınar (*çınar*) (TTG, 33)
çera:ğ Far. > çıra:ğ (*lamba, kandil, ışık*) (TTG, 33)
zenci:r Far. > zincir (*zincir*) (TSKS, 451)

Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde *e* > *ı* değişiminin örneklerine rastlamak mümkündür:

ça:der Far. > çadır (TFS, 137)
çena:r Far. > çınar (TFS, 137)
çera:ğ Far. > çıra (TFS, 137)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde bu ses değişimi gerçekleşmiştir.

1.2.4. *e* > *i* Değişimi

Türkmen Türkçesinde *e* > *i* değişimi bazı alıntı sözcüklerde de görülmektedir:

ba:zerga:n Far. > bezirgen (*bezirgan*) (TSKS, 59)
şima:l Ar. > şemal (*kuzey*) (TSKS, 327)

Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde bu değişime rastlamak mümkündür:

ba:zerga:n Far. > bezirga:n (TFS, 137)
ceva:n Far. > civan (TFS, 137)

enci:r Far. > *ıncir* (TFS, 137)
pehleva:n Far. > *pehlivan* (TFS, 137)
ya:semən Far. > *yasemın* (TFS, 137)
zenci:r Far. > *zıncir* (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi, ses değişiminin alıntı sözcüklerde karşımıza çıkan örnekleri her iki şive için de söz konusudur.

1.2.5. *e > o* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan *e*'ler kalınlaşıp *v* ünsüzünün etkisiyle de yuvarlaklaşarak *o* ünlüsüne dönmüştür:

deva:m Ar. > *dova:m* (*devam*) (TTG, 33)
reva:c Far. > *rova:ç* (*iyi, güzel, üstün*) (TSKS, 290)
reva:n Far. > *rova:n* (*geçerli, yürürlükte*) (TTG, 33)

Söz konusu ses değişiminin örnekleri standart Türkiye Türkçesinde pek görülmemekle birlikte *nevruz* > *novruz* (*KİA*, 89), *temmuz* > *tomuz* (*MİA*, 60) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde görülen *e > ö* değişimi, Türkiye Türkçesinde standart dilde pek görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.2.6. *e > ö* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda bir *e > ö* değişiminin gerçekleştiği görülmektedir:

eb ET > *öy* (*ev*) (TTG, 31)
evür- DLT > *övür-* (*evirmek*) (TTG, 31)
sebin- ET > *söyün-* (*sevinmek*) (GTEK, 87)
şeş- DLT > *çöş-* (*çözmek*) (TTG, 31)

Bu ses değişimi *eyle* DLT > *öyle* (*TSB*, 53) örneğinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde görülmektedir.

Yukarıda sözü edilen durumun dışında, Türkmen Türkçesinde *v* ünsüzü bazı sözcüklerdeki *e*'leri sadece söyleyişte yuvarlaklaştırarak *ö*'ye çevirmektedir. Bu

durum dikkate alındığında Türkmen Türkçesinde *ö* ünlüsünün söyleyişte birinci heceden sonra da bulunabildiği söylenebilir (Kara 2005: 32):

derrev > derrö^v (*hemen, derhal*) (TTG, 32)
 geñzev > geñzö^v (*genzinden konuşan kimse*) (TTG, 32)
 germev > germö^v (*bölme, duvar, bent*) (TTG, 32)

Benzer bir durum *devir* > *dövür* (*MİA, 60*), *ev* > *öv* (*MİA, 60*), *sevgili* > *sögülü* (*MİA, 60*) örneklerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde konuşma dilinde sözcüklerin ilk hecesinde bulunan *ö* ve *ü* ünlüleri kendilerinden sonra gelen *e*'leri yuvarlaklaştırarak *ö*'ye çevirmektedir (Kara 2005: 31):

börek > börök (*börek*) (TTG, 31)
 düvünçek > düvünçök (*düğüm; bohça, çıkın; kavşak*) (TTG, 31)
 güneş > günöş (*güneş*) (TTG, 31)
 kömelek > kömölök (*mantar*) (TTG, 31)

e > *ö* değişiminin bu şekilde meydana gelmiş biçimine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır. Bazı ağızlarda komşu yuvarlak ünlülerin düz geniş ünlülere tesir ettiği ve böylece benzeşme yoluyla bir *e* > *ö* değişiminin meydana geldiği görülür. Bu yolla meydana gelen değişimin bazı örnekleri Türkmen Türkçesindeki örneklerle benzerlik göstermektedir: *tümen* > *tümön* (*EİA, 29*). Ancak, *e* > *ö* benzeşmesinin sözcüklerin ilk hecesinde meydana gelmiş örneklerine de rastlamak mümkün olduğundan Türkmen Türkçesindeki bu kuralın aynı şekilde Türkiye Türkçesi ağızlarında da işlediğinden söz etmek güçtür.

Bu ses değişimi Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde de görülmektedir. Burada yine *v* ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi öne çıkmaktadır:

cevher Ar. > cö^vher (*cevher, kıymetli taş*) (TTG, 33)
 devlet Ar. > dö^vlet (*devlet*) (TTG, 33)
 devra:n Ar. > dö^vra:n (*kader, talih, devran; zaman, devir*) (TTG, 33)
 gevher Far. > gö^vher (*inci*) (TTG, 33)
 heves Ar. > hō^vves (*heves, arzu, istek*) (TTG, 33)
 mevsim Ar. > mö^vsüm (*mevsim*) (TTG, 33)

Türkmen Türkçesindeki kadar yaygın olmamakla birlikte Türkiye Türkçesinde de *e* > *ö* değişiminin alıntı sözcüklerdeki örneklerine rastlamak mümkündür:

nevet Ar. > nö^vbet (TSB, 53)

tevbe Ar. > *tövbe* (TSB, 53)

Yukarıda da görüldüğü gibi, *e > ö* değişimini Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde takip etmek her iki şive için de mümkündür. Bunun dışında, her iki şivede de söz konusu ses değişiminin yazı diline yansımamış örnekleri bir hayli mevcuttur. Bunlardan *v* ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle meydana gelen değişim, her iki şivede de görülmektedir. İlk hecedeki yuvarlak ünlünün sonraki hecedeki düz geniş ünlüyü yuvarlaklaştırması yoluyla meydana gelen örnekler ise sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Alıntı sözcüklerde meydana gelen *e > ö* değişimine ise her iki şivede de rastlamak mümkündür.

1.2.7. *e > u* Değişimi

Türkmen Türkçesinde iki alıntı sözcükte bulunan *e* ünlüsü *m* ve *p* dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak *u*'ya dönmüştür: *meşakkat* Ar. > *muşakgat* (*meşakkat*, *güçlük*), *peşi:ma:n* Far. > *puşma:n* (*pişman*) (Kara 2005: 53).

Türkiye Türkçesinde ise *tervende* Far. > *turfanda* (TFS, 137) örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde söz konusu değişimin örneklerine rastlamak mümkündür.

Yukarıda da görüldüğü gibi, söz konusu ses değişiminin örnekleri her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir.

1.2.8. *e > ü* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimini göz önünde bulundurarak bir *e > ü* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *teve* OT > *düye* (*deve* (TTG, 32)). Söz konusu değişim *v* ünsüzünün etkisiyle gerçekleşmiştir; ancak, buradaki *v* ünsüzü de daha sonra *y*'ye dönmüştür: (Kara 2005: 32).

Türkiye Türkçesinde ise *bedük* OY > *beyük* > *böyük* > *büyük* (TSB, 52) örneğinde olduğu gibi birkaç sözcükte söz konusu ses değişimine rastlanmaktadır.

Türkmen Türkçesinde *efzu:n* Far. > *üpcün* (*fazla, çok*) (TKSK, 273) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde de bu değişimin örneklerine rastlamak mümkündür.

Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde bu değişim meydana gelmiştir:

seva:ri: Far. > *süvari* (TFS, 137)
ter-bend Far. > *tülbent* (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi, *e* > *ü* değişimini Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde takip etmek her iki şive için de mümkündür. Bunun dışında, her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde söz konusu değişimin örnekleri tespit edilmiştir.

1.3. /ı/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.3.1. ı > a Değişimi

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *ı* > *a* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

ıgaç ET > *agaç* (*ağaç*) (GTEK, 90)
karı- ET > *garra-* (*yaşlanmak*) (GTEK, 91)
karlıgaç DLT > *garlava:ç* (*kırlangıç*) (TSKS, 160)
tamır ET > *damar* (*damar*) (TTG, 34)

Aynı değişim Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerde de takip edilebilmektedir:

kanı- DLT > *kana* (TSB, 50)
ulış- DLT > *ulaş-* (TSB, 50)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her iki şivede de Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *ı* > *a* değişimi gerçekleşmiştir.

1.3.2. ı > i Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimleri göz önünde bulundurulduğunda bir *ı* > *i* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

bıldır DLT > *bildir* (*geçen yıl*) (TSKS, 61)
bış- ET > *biş-* (*pişmek*) (TTG, 34)

Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde bu ses değişimini takip etmek mümkündür:

biç- > *biç-* (TSB, 53)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *ı* > *i* değişiminin gerçekleşmesi her iki şive için de söz konusudur.

1.3.3. *ı* > *u* Değişimi

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *ı* > *u* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

bulıt ET > *bulut* (*bulut*) (TTG, 34)
kabiş- ET > *govuş-* (*kavuşmak*) (GTEK, 86)
koltık DLT > *goltuk* (*koltuk*) (TTG, 34)
topık DLT > *topuk* (*topuk*) (TTG, 34)

Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde söz konusu ses değişimine rastlamak mümkündür:

bulıt OY > *bulut* (TSB, 52)
bunı OY > *bunu* (TSB, 52)
sogı- DLT > *sogu-* > *soğu-* (TSB, 52)
tokı DLT > *toku-* > *doku-* (TSB, 52)

Yukarıda sözü edilen durumun dışında, Türkmen Türkçesinde söyleyişte ikinci heceden sonra da bulunabilen *u* ünlüsü kendisinden sonra gelen *ı*'ları yuvarlaklaştırarak *u*'ya çevirmektedir (Kara 2005: 34):

duygusız > *duygusuz* (*duygusuz*) (TTG, 34)
guşçuluk > *guşçuluk* (*kümes hayvanı yetiştiriciliği*) (TTG, 34)
turşumtk > *turşumtuk* (*eşkimsi*) (TTG, 34)

ı > *u* değişiminin bu yolla meydana gelmiş örneklerine standart Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır. Ağızlarda benzeşme yoluyla meydana gelmiş *ı* > *u* değişiminin *buraya* > *buruyü* (KİA, 88) gibi örnekleri, Türkmen Türkçesindekilerle benzerlik gösterse de söz konusu ses değişimi gerileyici benzeşme şeklinde de ortaya çıktığı için kuralın aynı şekilde Türkiye Türkçesi ağızlarında da işlediğinden söz etmek güçtür.

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki şivede Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *ı* > *u* değişimi gerçekleşmiştir. Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde yazı

dilindeki *i*'lerin konuşma dilinde belli kurallar çerçevesinde *u*'ya döndüğü görülmektedir. Bu tür bir değişikliğe Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.4. /i/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.4.1. *i > a* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde *i > a* değişimi görülmektedir:

- ciha:n* Far. > *cahan* (*cihan, dünya*) (TTG, 35)
- dīraht* Far. > *darağt* (*ağaç*) (TTG, 35)
- hiša:b* Ar. > *hasa:p* (*hesap*) (TTG, 35)
- iya:l* Ar. > *aya:l* (*kadın*) (TSKS, 39)
- nīha:l* Far. > *nahal* (*nihal, fidan*) (TTG, 35)
- rība:t* Ar. > *rabat* (*bağ*) (TSKS, 288)

Türkiye Türkçesinde de *hirmen* Far. > *harman* (TSB, 54) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerdeki *i*'lerin genişleyip kalınlaşarak *a*'ya döndüğü görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, söz konusu ses değişimine her iki şivede de rastlamak mümkündür.

1.4.2. *i > ä* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde *h* ünsüzünden önce gelen *i*'lerin *ä*'ye döndüğü görülmektedir:

- ih̄tima:l* Ar. > *ähtima:l* (*ihtimal*) (HZTF, 42)
- mīhr-ba:n* Far. > *mühriba:n* (*şefkatli, sevgili*) (HZTF, 42)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi standart dilde görülmemekle birlikte *kiremit* > *kärämit* (GBAA, 44), *çimento* > *çimänto* (GBAA, 44) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkabilmektedir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen *i > ä* değişimi Türkiye Türkçesinde standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.4.3. *i > e Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *i > e* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

idi ET > *eye* (*sahip*) (GTEK, 91)
ikiz ET > *ekiz* (*ikiz*) (GTEK, 91)
semri- DLT > *semre-* (*semiz hâle gelmek*) (TTG, 34)
tebi ET > *düye* (*deve*) (GTEK, 87)
ügi- DLT > *üve-* (*öğütmek*) (TTG, 34)
üşi- > *üşe-* (*üşüme*) (TTG, 34)

Söz konusu ses değişiminin örnekleri, Türkiye Türkçesinde de Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki değişime dayanan bazı sözcüklerde görülmektedir:

biş OY > *beş* (TSB, 50)
ir- OY > *er-* (TSB, 50)
iş KB > *eş* (TSB, 50)
it- OY > *et-* (TSB, 50)
kiçe OY > *gice* > *gece* (TSB, 50)
kıyık OY > *keyik* > *geyik* (TSB, 50)
yiti OY > *yedi* (TSB, 50)
yitmiş OY > *yetmiş* (TSB, 50)

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde de *i > e* değişiminin örneklerine rastlamak mümkündür:

hıka:yet Ar. > *heka:yat* (*olay, hadise*) (TTG, 35)
hıma:yet Ar. > *hema:yat* (*himaye, koruma*) (TTG, 35)
şıma:l Ar. > *şema:l* (*rüzgar, yel*) (TTG, 35)
*zih*n Ar. > *zehin* (*zihin*) (TSKS, 444)

Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde ise normal *i*'nin yanında uzun *i* sesinin de kısalıp genişleyerek *e*'ye döndüğü görülmektedir:

bişe Far. > *meşe* (TFS, 137)
di:v Far. > *dev* (TFS, 137)
ka:şki Far. > *keşke* (TFS, 137)
*mih*ter Far. > *mehter* (TFS, 137)
ri:çel Far. > *reçel* (TFS, 137)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, *i > e* değişiminin gerek tarihsel gelişimi sürecinde Türkçe sözcüklerde gerekse alıntı sözcüklerde gerçekleşmesi her iki şive için de söz konusudur.

1.4.4. *i > ı Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *i > ı* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

bıçek DLT > *prıçak* (*bıçak*) (TTG, 35)
isig DLT > *ıssı* (*sıcak*) (TTG, 35)

Bu ses değişimi Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

bıçek DLT > *bıçak*
isig DLT > *ısı*

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerdeki *i*'ler *ı*'ya, birkaç sözcükte de uzun *i* sesi *ı*'ya dönmüştür:

a:dil Ar. > *adı* (*adil*) (TTG, 35)
cins Ar. > *cıns* (*cins*) (TTG, 35)
hami:r Ar > *hamır* (*hamur*) (TSKS, 192)
insa:f Ar. > *ınsa:p* (*insaf*) (TTG, 35)
insa:n Ar. > *ınsa:n* (*insan*) (TTG, 35)
raki:b Ar. > *rakıp* (*rakip*) (TSKS, 288)
siya:set Ar. > *sıya:sat* (*siyaset*) (TTG, 35)
zi:ba: Far. > *zı:ba* (*süslü, yakışıklı, güzel*) (TSKS, 450)

Türkiye Türkçesindeki bazı alıntı sözcüklerde ise normal *i* ünlüsünün yanı sıra uzun *i* sesinin de kısalıp kalınlaşarak *ı*'ya döndüğü görülmektedir:

da:rçi:n Far. > *tarçm* (TFS, 137)
gıda Ar. > *grda* (TSB, 54)
ha:zir Ar. > *hazır* (TSB, 54)
mı:h Far. > *mıh* (TFS, 137)
ri:htı:m Far. > *rıhtım* (TFS, 137)
sıla Ar. > *sıla* (TSB, 54)
sırf Ar. > *sırf* (TSB, 54)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi hem tarihsel gelişimi sürecinde Türkçe sözcüklerde hem de alıntı sözcüklerde *i > ı* değişiminin örneklerine rastlamak her iki şive için de söz konusudur. Bunun dışında, *i: > ı* değişimi Türkmen Türkçesinde sınırlı sayıda sözcükte görülürken Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde daha sık karşımıza çıkmaktadır.

1.4.5. *i > u Değişimi*

Türkmen Türkçesinde *civa:n* Far. > *cuva:n* (*genç, delikanlı*) (TTG, 36) sözcüğündeki *i* ünlüsü kalınlaşmış ve *v* ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşarak *u*'ya dönmüştür. *za:mi:n* Ar. > *za:mu:n* (*kefillik*) (TSKS, 443) örneğinde ise uzun *i* sesinin uzun *u*'ya döndüğü görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise yine alıntı sözcüklerde görülen bu ses değişimi çoğunlukla normal *i* ünlüsü yerine uzun *i* ünlüsünün kısalıp yuvarlaklaşarak *u*'ya dönmesi şeklinde gerçekleşir:

di:va:r Far. > *duvar* (TFS, 137)
ebri: Far. > *ebru* (TFS, 137)
kumri: Far. > *kumru* (TFS, 137)
turşi: Far. > *turşu* (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde birkaç sözcükte görülen *i > u* değişimi Türkiye Türkçesinde ise daha çok *i: > u* değişimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1.4.6. *i > ü Değişimi*

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski Türkçe dönemindeki biçimlerine bakıldığında bir *i > ü* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

biñ ET > *müñ* (*bin*) (GTEK, 88)
bin- ET > *mün-* (*binmek*) (GTEK, 88)

Söz konusu ses değişimine Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde rastlanmaktadır:

kiçik DLT > *kiçük* > *küçük* (TSB, 54)

Yukarıda sözü edilen durumun dışında Türkmen Türkçesinde ikinci heceden sonra da bulunabilen *ü* ünlüsü, kendisinden sonra gelen *i*'leri yuvarlaklaştırarak *ü*'ye çevirmektedir (Kara 2005: 35):

düşnüksiz > *düşnüksüz* (*müphem*) (TTG, 35)
üzümçilik > *üzümçülük* (*üzümcülük, üzüm yetiştiriciliği*) (TTG, 35)

i > ü değişiminin bu yolla meydana gelmiş örnekleri Türkiye Türkçesinde görülmemektedir. *hu:ri:* > *hürü* (KİA, 89), *Türkiye* > *Türküye* (KİA, 89) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda benzeşme yoluyla meydana gelmiş *i > ü* değişiminin örnekleri, Türkmen Türkçesindeki örneklerle şekilce benzerlik gösterse de buradaki ses değişimini tam anlamıyla Türkmen Türkçesindeki kuralla ilişkilendirilmesi zor görünmektedir.

i > ü değişiminin örneklerine Türkmen Türkçesindeki bazı alıntı sözcüklerde de rastlamak mümkündür:

mevsim Ar. > mövsüm (*mevsim*) (TTG, 36)
munkir Ar. > müñkür (*şüpheci*) (TTG, 36)

Türkiye Türkçesinde bu ses değişiminin alıntı sözcüklere etki ettiği de görülmektedir:

çu:n+ki Far. > çünkü (TFS, 137)
du:r-bin Far. > dürbün (TFS, 137)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her iki şivede de bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *i > ü* değişimi gerçekleşmiştir. Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde yazı dilindeki *i*'lerin konuşma dilinde belli kurallar çerçevesinde *ü*'ye döndüğü görülmektedir. Bu tür bir değişikliğe Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır. Alıntı sözcüklerde gerçekleşen *i > ü* değişiminin örnekleri ise her iki şivede de karşımıza çıkmaktadır.

1.4.7. *i:* > *i* / *i* > *i:* Değişimi

Türkmen Türkçesinde *şiri:ri:n* Far. > *şirin* (*şirin*) (TSKS, 329) örneğinde uzun *i* sesinin kısalarak *i*'ye döndüğü görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler çoğunlukla yazı dilinde gösterilmediği gibi konuşma dilinde de kısaltılmıştır. Bu durum uzun *i* ünlüsü için de geçerlidir:

a:feri:n Far. > aferin (TFS, 136)
a:vi:ze Far. > avize (TFS, 136)
bi:-ça:re Far. > biçare (TFS, 136)
dervi:ş Far. > derviş (TFS, 136)
kibri:t Ar. > kibrît (TSB, 55)
peri: Far. > peri (TFS, 136)

ş*i*:şe Far. > ş*i*şe (TFS, 136)
 v*i*:ra:ne Far. > v*i*rane (TFS, 136)
 zem*i*:n Far. > zem*i*n (TFS, 136)

Türkiye Türkçesinde alıntı sözcüklerdeki uzun *i*'ler çoğunlukla kısaltılırken Türkmen Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerdeki kısa *i*'ler uzatılmıştır. Aşağıda söz konusu değişimin örnekleri verilmiştir:

beh*i*şt Far. > beh*i*:şt (*cennet*) (TTG, 36)
 muş*k*l Ar. > müş*ğ*:l (*müşkül*) (TTG, 36)
 müm*k*n Ar. > müm*k*:n (*mümkün*) (TTG, 36)
 tecr*i*be Ar. > tecr*i*:be (*tecrübe*) (TTG, 36)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, *i*: > *i* değişiminin örnekleri Türkmen Türkçesinde nadiren görülürken Türkiye Türkçesinde oldukça yaygındır. *i* > *i*: değişimi ise Türkiye Türkçesinde pek görülmeyip Türkmen Türkçesinde oldukça sık karşımıza çıkmaktadır.

1.5. /o/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.5.1. o > ö Değişimi

o > *ö* değişiminin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerdeki *o*'lar incelerek *ö*'ye dönmüştür:

gosa:le Far. > kösele (TFS, 137)
 köhne Far. > köhne (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde rastlanan söz konusu değişimin Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamamıştır.

1.5.2. o > u Değişimi

o > *u* değişiminin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerdeki *o*'lar daralarak *u*'ya dönmüştür. Bazı örneklerde de uzun *o* sesinin kısalıp daralarak *u*'ya döndüğü görülür:

h*o*rde Far. > h*u*rda (TFS, 137)
 ya: h*o*:d Far. > yah*u*t (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkan söz konusu değişimin Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamamıştır.

1.5.3. *o > ü Değişimi*

Türkçenin Eski dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *o > ü* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

çom- ET > *çüm-* (*suya batmak, suya girmek*) (TTG, 37)

çomur- ET > *çümüür-* (*şapkayı kulaklarına kadar çekerek giymek*) (TTG, 37)

Söz konusu ses değişimi *yorı-* ET > *yürü-* (OY, 191) örneğinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bazı sözcüklerde görülmektedir.

Bu değişimin Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde *gofte Far.* > *güfte* (TFS, 137) örneğinde olduğu gibi *o > ü* değişimine alıntı sözcüklerde rastlamak mümkündür.

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki şivede bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *o > ü* değişimi gerçekleşmiştir. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde alıntı sözcüklerde görülen bu değişimin Türkmen Türkçesindeki alıntı sözcüklerde örneği bulunamamıştır.

1.6. /ö/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.6.1. *ö > e Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün Türkmen Türkçesinde *çömçe DLT* > *çemçe* (*kaşık*) (TTG, 37) ve Türkiye Türkçesinde *töpü* > *töpi* > *tepe* (TSB, 51) örneğinde görüldüğü gibi bazı Türkçe sözcüklerde *ö > e* değişimi meydana gelmiştir.

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *ö > e* değişimi gerçekleşmiştir.

1.6.2. *ö > ü Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *ö > ü* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

töşe- ET > *düş-* (*döşemek*) (TTG, 38)
töşek ET > *düşek* (*döşek*) (TTG, 38)
töşel- DLT > *düşel-* (*döşenmek*) (TTG, 38)

Türkiye Türkçesinde ise *ögey* (*ög + (e)y*) DLT > *üvey* (Gülensoy 2007: 1003), *öyez* (< *göv < gök < kök + (e)z*) OT > *üvez* (Gülensoy 2007) örneklerinde olduğu gibi bazı sözcüklerde söz konusu ses değişimi karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *ö > ü* değişimi her iki şivede de gerçekleşmiştir.

1.7. /u/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.7.1. *u > a Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *u > a* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

baldu DLT > *palta* (*balta*) (TTG, 38)
boguz ET > *boğaz* (*boğaz*) (GTEK, 91)
kovuk DLT > *govak* (*kovuk*) (TTG, 38)
oçuk ET > *ocak* (*ocak*) (GTEK, 91)
tutuş- Et > *tutaş-* (*tutuşmak*) (TTG, 38)

Türkiye Türkçesinde de *oçuk* OY > *ocak* (TSB, 51), *boguz* ET > *boğaz* (*boğaz*) gibi örneklerde bu değişim karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *u > a* değişiminin gerçekleşmesi her iki şive için de söz konusudur.

1.7.2. *u > e Değişimi*

Türkmen Türkçesinde bir alıntı sözcükte bulunan *u* ünlüsü *e*'ye dönmüştür. *bulend Far.* > *belent* (*yüksek, yüce, üstün*) (Kara 2005: 38). Türkiye Türkçesinde de

ça:r+çu:be > *çerçeve* (TFS, 137) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde söz konusu ses değişimi görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu ses değişimi her iki şekilde de bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

1.7.3. *u > ı Değişimi*

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimlerine bakıldığında bir *u > ı* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

altun ET > *altın* (*altın*) (TSKS, 29)
azuk ET > *azık* (*azık*) (GTEK, 88)
satguç DLT > *satıcı* (*satıcı*) (TTG, 38)
uçuz ET > *ucuz* (*ucuz*) (GTEK, 88)
ulug ET > *ulı* (*büyük*) (TTG, 38)
yazukla- ET > *yazıklan-* (*suçlamak*) (GTEK, 88)

Söz konusu ses değişimi Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde görülmektedir:

altun OY > *altın* (TSB, 51)
artuk OY > *artık* (TSB, 51)
çaruk DLT > *çarık* (TSB, 52)
sırık DLT > *sırık* (TSB, 52)
yılduz DLT > *yıldız* (TSB, 52)

u > ı değişimi Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde de görülmektedir:

rusva: Far. > *rısva*: (*rezil, rüsva*) (TTG, 38)
ummet Ar. > *ımmat* (*ümme, teba, uyruk*) (TTG, 38)

Söz konusu değişimin örneklerine Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde de rastlamak mümkündür:

baha:*dur* Far. > *bahadır* (TFS, 137)
şa:*durva*:n Far. > *şadırvan* (TFS, 137)

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan uzun *u* ünlüsü düzleşip kısalarak *ı*'ya dönmüştür:

ca:*du*: Far. > ca:*dı* (*cadı*) (TSKS, 210)
harbu:*z* Far. > *garpız* (*karpuz*) (TSKS, 160)
maymu:n Far. > *maymın* (*maymun*) (TUGÇ, 46)
na:*mu*:s Ar. > na:*mıs* (*namus*) (TSKS, 248)

sa:**bu**:n Far. > sa:**bın** (*sabun*) (TUGÇ, 46)
zerda:**lu**: Far. > zerdalı (*zerdali*) (TSKS, 445)

Türkiye Türkçesinde ise *u*: > *ı* değişiminin örnekleri çok daha yaygındır:

a:**hu**:r Far. > ahır (TFS, 137)
ca:**du**: Far. > cadı (TFS, 137)
ça:r+s**u**: Far. > çarşı (TFS, 137)
da:**du**: Far. > dadı (TFS, 137)
sand**u**:k Ar. > sandık (TSB, 52)
tera:**zu**: Far. > terazi (TFS, 137)
zerd+a:**lu**: Far. > zerdalı (TFS, 137)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi hem tarihsel gelişimi sürecinde Türkçe sözcüklerde hem de alıntı sözcüklerde *u* > *ı* değişiminin örneklerine rastlamak her iki şive için de söz konusudur. Bunun dışında, alıntı sözcüklerdeki uzun *u*'ların kısalıp daralarak *ı*'ya dönmesi Türkmen Türkçesinde pek sık görülmezken Türkiye Türkçesinde oldukça sık rastlanan bir ses olayıdır.

1.7.4. *u* > *i* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan *u* ünlüsü düzleşip incelerek *i*'ye dönmüştür (Kara 2005: 39).

bulbul Far. > *bılıl* (*bülbül*) (TTG, 39)
mu'yesser Ar. > *mıyesser* (*müyesser, nasip*) (TTG, 39)

Söz konusu ses değişimine Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde de rastlamak mümkündür:

çuft Far. > *çift* (TFS, 137)
nazuk Far. > *nazık* (TFS, 137)

Türkmen Türkçesinde uzun *u*'ların kısalmasıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesinde ise bazı alıntı sözcüklerde bulunan uzun *u*'lar daralmış, kısalmış ve incelerek *i* ünlüsüne dönmüştür:

meku:k Far. > *mekik* (TFS, 137)
şeft+a:lu: Far. > *şeftali* (TFS, 137)
tera:zu: Far. > *terazi* (TFS, 137)
zerd+a:lu: Far. > *zerdali* (TFS, 137)

Yukarıda da görüldüğü gibi *u* > *i* değişimi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir. Bunun yanında, *u*: > *i* değişimi Türkmen Türkçesinde

pek görülmezken Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde bu değişime de rastlanmaktadır.

1.7.5. *u > o Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *u > o* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

buz- ET > *boz-* (*bozmak*) (GTEK, 92)
munçuk ET > *möncuk* (*boncuk*) (GTEK, 92)
yulı- ET > *yölı-* (*yolmak*) (GTEK, 92)

Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde söz konusu değişim görülmektedir:

buka OY > *buga* > *boga* > *boğa* (TSB, 50)
buz- OY > *boz-* (TSB, 50)
una- OY > *ona-* (TSB, 50)

Türkmen Türkçesinde *u > o* değişimine alıntı sözcüklerde de rastlamak mümkündür:

hurmet Ar. > *hormat* (*hürmet*) (TTG, 39)
sulta:n Ar. > *solta:n* (*sultan*) (TTG, 39)
tuhm Far. > *tohum* (*tohum*) (TTG, 39)

Söz konusu değişim Türkiye Türkçesinde de alıntı sözcüklerde görülmektedir:

nuksa:n Ar. > *nöksan* (TSB, 50)

Türkmen Türkçesinde bir alıntı sözcükte bulunan uzun *u* ünlüsü genişleyip kısalarak normal *o* ünlüsüne dönmüştür: *çu:ba:n* Far. > *çopan* (*çoban*) (Kara 2005: 39).

Türkiye Türkçesinde ise alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler yazı dilinde çoğunlukla gösterilmediğinden ve konuşma dilinde de çoğunlukla kısaltıldığından söz konusu ses değişiminin örnekleri Türkmen Türkçesine göre daha yaygındır:

bu:sta:n Far. > *bostan* (TSB, 50)
çu:ra:b Far. > *çorap* (TFS, 138)
du:st Far. > *dost* (TSB, 50)
pu:st Far. > *post* (TFS, 138)
zu:r Far. > *zor* (TSB, 50)

Türkmen Türkçesinde uzun ünlüler çoğunlukla korunduğundan bazı alıntı sözcüklerde bulunan uzun *u*'lar genişleyerek *o*'ya dönmüş; ancak, kısalmamıştır.

bu:se Far. > *po:sa* (*buse*) (TTG, 39)
şu:r Far. > *şo:r* (*tuzlu*) (TTG, 39)
zu:r Far. > *zo:r* (*zor*) (TTG, 39)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi gerek tarihsel gelişimi sürecinde Türkçe sözcüklerde gerekse alıntı sözcüklerde *u* > *o* değişiminin örneklerine rastlamak her iki şive için de söz konusudur. Bazı alıntı sözcüklerdeki *u:* > *o* değişimi ise Türkmen Türkçesinde nadiren görülürken Türkiye Türkçesinde daha sık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde *u:* > *o* değişimi yerine *u:* > *o:* değişimi daha sık görülür.

1.7.6. *u* > *ö* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan *u* ünlüsü inceliş genişleyerek *ö*'ye dönmüştür:

huku:met Ar. > *hökümet* (*hükümet*) (TTG, 39)
muhim Ar. > *möhüm* (*mühim*) (TTG, 39)
muhlet Ar. > *möhlet* (*mühlet*) (TTG, 39)
muhr Far. > *möhür* (*mühür*) (TTG, 39)
suhbet Ar. > *söhbət* (*sohbet*) (TTG, 39)

Söz konusu ses değişimi Türkiye Türkçesinde de bazı sözcüklerde görülmektedir:

kuşk Far. > *köşk* (TFS, 138)

Türkmen Türkçesinde ise bazı alıntı sözcüklerdeki uzun *u*'ların genişleyerek uzun *ö*'ye döndüğü görülmektedir:

gu:r Far. > *gö:r* (*mezar*) (TTG, 40)
gu:ya: Far > *gö:yä:* (*sanki, güya*) (TTG, 40)
ku:r Far. > *kö:r* (*kör*) (TTG, 40)

Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan uzun *u*'lar ise kısalıp genişleyerek *ö*'ye dönmüştür:

çu:b Far. > *çöp* (TFS, 138)
ku:fte Far. > *köfte* (TFS, 138)
ku:k Far. > *kök* (TFS, 138)
ku:r Far. > *kör* (TFS, 138)

ku:se Far. > *köse* (TFS, 138)

Yukarıda da görüldüğü gibi, *u* > *ö* değişimi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında, Türkiye Türkçesinde sıkça görülen *u: > ö* değişimine Türkmen Türkçesinde pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine, Türkmen Türkçesinde *u: > ö:* değişimi görülmekte; dolayısıyla, Türkmen Türkçesinin uzun ünlü sesi koruma eğilimi burada da karşımıza çıkmaktadır.

1.7.7. *u > ü Değişimi*

Türkmen Türkçesinde *u > ü* değişimi, Rusçadan alıntı bir sözcükte görülmektedir: *krujka* Rus. > *kürüşge* (*maşrapa*) (Kara 2005: 39). Ayrıca, Arapçadan alıntı bir sözcükte daha karşımıza çıkmaktadır: *hucu:m* Ar. > *hücüm* (*hücum*) (Kara 2005: 40).

Türkiye Türkçesinde ise Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz konusu değişimin örneklerine rastlanmaktadır. Bu örneklerde normal *u* ünlüsünün yanında uzun *u* ünlüsünün de kısalıp incelenerek *ü*'ye döndüğü görülmektedir.

bulbul Far. > *bülbül* (TSB, 53)
bunye Ar. > *bünye* (TSB, 53)
du:şma:n Far. > *düşman* (TFS, 138)
durust Far. > *dürüst* (TFS, 138)
huner Far. > *hüner* (TFS, 138)
ru:zga:r Far. > *rüzgar* (TFS, 138)

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde görülen söz konusu ses değişimi, Türkiye Türkçesinde Türkmen Türkçesine göre daha yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1.8. /ü/ Ünlüsünün Uğradığı Değişiklikler

1.8.1. *ü > e Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda bugün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde *ü > e* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

bürünçük DLT > *bürecek* (*baş örtüsü*) (TTG, 40)
tüpü DLT > *depe* (*tepe*) (TSKS, 115)
yörü- ET > *yöre-* (*yürüme*) (GTEK, 92)

Aynı ses değişiminin örneklerine Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür:

töpü ET > tep e (OY, 177),
törü ET > töre (OY, 177)

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz konusu ses değişimi takip edilebilmektedir.

1.8.2. ü > i Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimlerine bakarak bir ü > i değişimin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

berü ET > bari (*beri, beriye*) (GTEK, 89)
edük > adık (*çizme*) (GTEK, 93)
erük DLT > erik (*kayıtı*) (TSKS, 141)
sürüg ET > süri (*sürü*) (TTG, 40)
temür DLT > demir (*demir*) (TSKS, 113)
türlüg ET > dürli (*türlü*) (TTG, 40)

Türkiye Türkçesinde de bazı Türkçe sözcüklerde söz konusu ses değişiminin örneklerine rastlanmaktadır:

edgü OY > eygü > eyü > eyi > iyi (TSB, 51)
erük DLT > erik (TSB, 51)
ilgerü OY > ilerü > ileri (TSB, 51)
tilkü DLT > tilki (TSB, 52)
yitür- OY > yitir- (TSB, 51)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde ü > i değişimi her iki şivede de gerçekleşmiştir.

1.8.3. ü > u Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda bir ü > u değişiminin meydana geldiği görülmektedir: *küven-* DLT > *guvan-* (*kıvanç duymak, sevinmek*) (Kara 2005: 40). Türkiye Türkçesinde ise *yügerü* ET > *yukarı* (OY, 192) örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde aynı ses değişimi görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi söz konusu ses değişimi, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde her iki şivede de takip edilebilmektedir.

2. ÜNLÜ UYUMU

1.1. Artlık Önlük Uyumu

Bir sözcükte art ünlülerden sonra yine art ünlülerin ve ön ünlülerden sonra da yine ön ünlülerin gelmesi esasına dayanan bu uyum her iki şivede de sağlam bir şekilde görülmektedir (Hudayguliyev 1991: 109; Kara 2005: 25; Ergin 1998: 70).

1.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük yuvarlaklık uyumu, Türkmen Türkçesinde tam değildir (Kara 2005: 27). Söz konusu uyum, Türkmen Türkçesinde birinci hecede bulunan yuvarlak bir ünlünün sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri yuvarlaklaştırması şeklinde açıklanan bir kural çerçevesinde işlemektedir (Hudayguliyev 1991: 112; Azimov 1960: 18). Bu uyumun esasları aşağıda maddeler şeklinde verilmiştir (Sarıyev-Güder 1998: 68-69):

1. Geniş yuvarlak *o* ve *ö* ünlüleri sadece sözcüklerin ilk hecesinde yazılır; ikinci ve sonraki hecelerde bu sesler söyleyişte işitilse bile yazıda gösterilmez: *orak*, *çörek*, *yorgan*, *dövek* vb.

2. Dar yuvarlak *u* ve *ü* ünlüleri sözcüklerin ilk ve ikinci hecelerinde bulunabilir. Üçüncü ve sonraki hecelerde işitilse bile yazıda gösterilmez: *gurluşıgın*, *üzümçiligiñ* vb.

3. Yuvarlak ünlüler sözcüklerin sonunda işitilse bile yazılmaz: *köpri*, *boldı*, *güldi*, *gorkı* vb.

4. İkinci hecede bulunan *ı* ve *i* dar ünlüleri uzun söylenirse imla kurallarınca artlık önlük uyumuna göre yuvarlaklaştırılmadan yazılır: *üçi:n*, *müdi:r*, *guzı:m* vb.

Düzlük yuvarlaklık uyumu, Türkiye Türkçesinde düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra ise dar yuvarlak veya düz geniş ünlülerin gelmesi şeklinde açıklanan belli bir kural çerçevesinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinin eski devirlerinde bugünkü kadar kesin olmayan bu uyum günümüzde belirli bir dil kaidesi hâline gelmiştir (Ergin 1998: 72-73). Bununla birlikte, *avuç*, *avun-*, *çamur*, *kabuk*, *kavun*, *kavur-*, *savur-*, *yağmur* gibi bazı sözcüklerde *b*, *m* ve *v*

seslerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ile bu uyumun bozulduğu görülür. Ayrıca, *jüri*, *radyo*, *türbin*, *televizyon* gibi bazı alıntı sözcükler de uyumun dışında kalmaktadır (Eker 2009: 255).

Yukarıda da görüldüğü gibi düzlük yuvarlaklık uyumuna her iki şekilde de rastlanmaktadır. Bununla birlikte, uyumla ilgili kuralın işleyişi noktasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Buna göre, Türkmen Türkçesinde yalnızca sözcüklerin ilk hecesinde bulunan yuvarlak bir ünlüden sonra ne tür bir ünlünün geleceği üzerinde durulurken Türkiye Türkçesinde gerek düz gerekse yuvarlak ünlülerden sonra hangi ünlülerin gelebileceği konusunda bir kural ortaya konulmuştur. Türkmen Türkçesinde düzlük yuvarlaklık uyumuyla ilgili yukarıda maddeler hâlinde verilen esaslardan yalnızca *o* ve *ö* ünlülerinin ilk hecede bulunup diğer hecelerde bulunmayışıyla ilgili kural Türkiye Türkçesindekiyle örtüşmektedir. Türkmen Türkçesinde uyum tam değildir. Türkiye Türkçesinde ise uyumun Türkmen Türkçesine göre daha gelişmiş bir durumda olduğunu düşünebiliriz.

3. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Türkmen Türkçesinde çoğunlukla vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü görülür (Sarıyev-Güder 1998: 70-74):

durı - la > *durla*- (*temizlemek*) (TGF, 74)
erİN - i > *erni* (*dudağı*) (TTG, 41)
guzı - la > *guzla*- (*kuzulamak*, *yavrulamak*) (TGF, 74)
orun - ı > *orni* (*yeri*) (TTG, 41)
sığır - a > *sığra* (*ineğe*) (TTG, 41)
uruş - ı > *urşı* (*savaşı*) (TTG, 41)

Söz konusu ses olayı aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

aln - ı > *alnı* (TSB, 58)
buyur - uk > *buyruk* (TSB, 58)
koku - la > *kokla*- (TSB, 58)
oğul - u > *oğlu* (TSB, 58)

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde de söz ortasında bulunan dar ünlünün düştüğü görülür:

gulu:le Far. > *gülle* (TTG, 41)
peş:ma:n Far. > *puşma:n* (*pişman*) (TTG, 41)

Türkiye Türkçesinde de Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz ortasında bulunan dar ünlünün yine vurgusunun az olması veya vurgusuz hâle gelmesi nedeniyle düştüğü görülür (Coşkun 2008: 58):

a:yine Far. > ayna (TSB, 58)
 ba:miye Far. > bamyâ (TSB, 58)
 peşi:ma:n Far. > pişman (TSB, 58)

Bazı alıntı sözcüklerde söz sonunda bulunan geniş ünlüler de düşebilmektedir. Türkmen Türkçesinde *fabrika Rus. > fabrik (fabrika) (TTG, 41)*, *manjeta Rus. > manjet (manşet, kolluk) (TTG, 41)*, *granata Rus. > granat (bomba) (TTG, 41)* örneklerinde olduğu gibi Rusçadan alıntı bazı sözcüklerde söz sonunda bulunan *a* ünlüsünün düştüğü görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise *la:şe Far. > leş (TSB, 58)*, *aluça Far. > alıç (TSB, 58)* örneklerinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerin sonunda bulunan geniş ünlülerin düştüğü görülmektedir. Burada söz konusu geniş ünlüler düşmeden önce daralmış olabilirler (Coşkun 2008: 58).

Yukarıda da görüldüğü gibi vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi her iki şivede de rastlanan bir ses olayıdır. Söz konusu ses olayı son hecesinde *ı, i, u, ü* dar ünlülerinden biri bulunan iki veya çok heceli bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ekin eklenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Vurgunun zayıflaması nedeniyle sözcüğün sondan bir önceki hecesinde bulunan dar ünlü düşmektedir (Coşkun 2008: 58). Bazı alıntı sözcüklerde de yine benzer bir şekilde söz ortasında ünlü düşmesinde her iki şivede de rastlanmaktadır. Bunun dışında, bazı alıntı sözcüklerde söz sonunda bulunan geniş ünlülerin düşmesi de yine her iki şive için söz konusudur.

4. ÜNLÜ TÜREMESİ

Türkmen Türkçesinde söz başında iki ünsüz yan yana gelmemektedir. Alıntı sözcüklerin başında *st, sh, sk, sm* gibi iki ünsüz bulunuyorsa söz başına *ı, i, u* dar ünlülerinden biri getirilir (Sarıyev-Güder 1998: 77):

shema > *ishema (şema) (TGF, 77)*
 stol > *istol/ issol (masa) (TGF, 77)*
 stul > *ustul/ ussul (sandalye) (TGF, 77)*

Söz konusu ünlü türemesi aynı sebeple Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

station Fr. > *istasyon (TSD, 89)*

stavroz Yun. > *ıstavroz* (TSD, 89)
 steam İng. > *ıstim* (TSD, 89)

Türkmen Türkçesinde söz başında *r* ünsüzü bulunmaz. Bu nedenle, *r* ile başlayan alıntı sözcüklerin başında ünlü türemesi meydana gelir. Aynı şekilde *l* ve *n* ile başlayan sözcüklerin başında da ünlü türemesi meydana gelir (Sarıyev-Güder 1998: 77-78):

layık > *ılayık* (TGF, 77)
 ner > *ıner* (deve) (TGF, 77)
 rahman > *ırahman* (TGF, 77)
 rehim > *ırehim* (TGF, 77)
 remezan > *ıremeza:n* (TGF, 77)
 renk > *ıreñk* (TGF, 77)
 ruh > *ıruh* (TGF, 77)

Bu şekilde meydana gelen ünsüz türemesi Türkiye Türkçesinde standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda yaygın bir şekilde karşımıza çıkar (Coşkun 2008: 57):

leğen Far. > *ıleğen* (TSB, 58)
 limon Yun. > *ılimon* (TSB, 58)
 ramazan Ar. > *ıramazan* (TSB, 58)
 Ru:m Ar. > *ırum* (TSB, 58)

Türkmen Türkçesinde iki ünsüzle biten alıntı sözcüklerde yan yana bulunan iki ünsüzün söylenememesinden dolayı söz konusu iki ünsüzün arasına dar bir ünlü getirilmektedir (Kara 2005: 43):

asr Ar. > *asır* (*asır*) (TTG, 43)
 bahş Far. > *bağış* (*bağış*) (TTG, 43)
 fasl Ar. > *pasıl* (*mevsim*) (TTG, 43)
 nakş Ar. > *nağış* (*nakış*) (TTG, 43)

Söz konusu ünlü türemesi aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

asl Ar. > *asıl* (TSB, 57)
 zikr Ar. > *zikır* (TSB, 57)
 hüzn Ar. > *hüzün* (TSB, 57)

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde söz sonunda ünlü türemesi görülmektedir (Sarıyev-Güder 1998: 79):

âhl > *âhli* (bütün) (TGF, 79)
 serv > *servi* (servi) (TGF, 79)

Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde bazı alıntı sözcüklerde söz sonunda ünlü türemesine rastlanmaktadır:

nargi:l Far. > nargile (TSB, 57)
serv Far. > servi (TSB, 57)

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki şivede de iki ünsüzle başlayan alıntı sözcükler ile *l* ve *r* ile başlayan sözcüklerde söz başında, iki ünsüzle biten sözcüklerde söz ortasında, iki ünsüz arasında ve bazı alıntı sözcüklerde söz sonunda ünlü türemesi meydana gelmektedir.

ÜNSÜZLERDE SES OLAYLARI

1. ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

1.1. /b/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.1.1. *b > m Değişimi*

Eski Türkçede söz başında bulunan *b*'lerin Türkmen Türkçesinde *n* ve *ñ* seslerinin tesiriyle *m*'ye döndüğü görülmektedir:

- ben* ET > *men* (*ben*) (TTG, 44)
- beñiz* ET > *meñiz* (*beniz*) (GTEK, 98)
- biñ* ET > *müñ* (*bin*) (TTG, 44)
- bin-* ET > *mün-* (*binmek*) (TTG, 44)
- bunça* ET > *munça* (*bunca*) (GTEK, 98)

Türkiye Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde *b* ve *m* birkaç sözcükte söz başında karışık olarak bulunmuşsa da bu dönemden sonra söz konusu sözcüklerin *m*'li biçimleri kesin olarak terk edilerek *b* tarafına geçilmiştir (Ergin 1998: 90).

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde benzeştirme yoluyla bir *b > m* değişiminin meydana geldiği görülür:

- benefşe* Far. > *menövşe* (*menekşe*) (TDE, 111)
- bunduk* Ar. > *mıltık* (*ufak ve yuvarlak tane*) (TTG, 45)
- buht* Ar. > *möhüt* (*iftira*) (TTG, 45)
- lakab* Ar. > *lakam* (*lakap*) (TTG, 46)
- mecbur* Ar. > *mecmu:r* (*mecbur*) (TDE, 111)

Alıntı sözcüklerdeki *b > m* değişiminin örneklerine Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür:

- benderek* Yun. > *mendirek* (TG, 111)
- benefşe* Far. > *menekşe* (TG, 111)
- bi:şe* Far. > *meşe* (TSB, 95)

Yukarıda da görüldüğü gibi, Eski Türkçede *b*'li olan bazı sözcükler bugün Türkmen Türkçesinde *m*'li biçimiyle kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ise *b* tarafındadır. Söz konusu ses değişimi alıntı sözcüklerde ise benzeştirme yoluyla meydana gelmiştir ve bunun örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür.

1.1.2. *b > p Değişimi*

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde söz başında *b > p* değişiminin gerçekleştiğini söyleyebiliriz:

balçık DLT > *palçık* (*balçık*) (TTG, 45)
baldu ET > *palta* (*balta*) (TTG, 45)
bıçak ET > *pıçak* (*bıçak*) (GTEK, 444)
buda- ET > *pu:da-* (*budamak*) (GTEK, 251)
butık ET > *pu:dak* (*dal, budak*) (TTG, 45)
bür ET > *pür* (*tomurcuk*) (GTEK, 250)

Söz konusu ses değişimi aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

barmak ET > *parmak* (TSB., 152)
bekmes ET > *pekmez* (ÇTD, 141)
berk ET > *pek* (ÇTD, 141)
buñar ET > *pınar* (ÇTD, 141)
busug ET > *pusu* (ÇTD, 141)
bürge ET > *pire* (TSB, 152)

Türkmen Türkçesinde *b > p* değişiminin örneklerine söz ortasında da rastlamak mümkündür:

tebiz OT > *depiz* (*kurak yer*) (GTEK, 444)
yabın- ET > *yapın-* (*örtünmek*) (TTG, 45)
yilbi- ET > *yelpe-* (*esmek, yelpazelemek*) (GTEK, 251)

Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde Eski Türkçede söz ortasında bulunan *b*'lerin *p*'ye döndüğü görülmektedir:

toburgak ET > *toprak* (TSBil., 154)
yaburgak ET > *yaprak* (TSBil., 154)

Türkmen Türkçesinde *b > p* değişimi bazı alıntı sözcüklerde de meydana gelmiştir (Kara 2005: 46):

bi:l Far. > *pi:l* (*bel, kürek*) (TTG, 46)
bu:se Far. > *po:sa* (*buse, öpücüük*) (TTG, 46)
çu:ba:n Far. > *çopan* (*çoban*) (TTG, 46)
habi:se Ar. > *hapı:sa* (*kirli, pis*) (TTG, 46)
kebu:ter Far. > *kepderi* (*güvercin*) (TTG, 46)
sebak Ar. > *sapak* (*ders*) (TKGK, 272)

Türkiye Türkçesinde de alıntı sözcüklerde *b > p* değişimi görülmektedir:

ba:fte Far. > *pafta* (TSB, 95)

baha: Far. > *paha* (TSB, 95)
musbet Ar. > *müspet* (TSB, 95)
renber Far. > *reñçper* (TSB, 95)
şubhe Ar. > *şüphe* (TSB, 95)

Türkmen Türkçesinde *b* ünsüzü söz sonunda bulunmadığından Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *b*'ler *p*'ye çevrilir.

ba:b Far. > *ba:p* (*uygun*) (TTG, 46)
edeb Ar. > *edep* (*edep, terbiye*) (TTG, 46)
gayb Ar. > *ga:yıp* (*kayıp*) (TTG, 46)
ka:lib Ar. > *ga:lı:p* (*kalıp*) (TTG, 46)
kita:b Ar. > *kitap* (*kitap*) (TTG, 46)

Türkiye Türkçesinde de yine söz sonunda *b* ünsüzünün bulunmayışı nedeniyle Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *b*'ler *p*'ye çevrilir.

a:sa:b Ar. > *asap*
kita:b Ar. > *kitap*
tabi:b Ar. > *tabip*

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, tarihsel gelişimi sürecinde Türkçe sözcüklerde söz başında ve ortasında *b* > *p* değişimi her iki şekilde de takip edilebilmektedir. Yine her iki şekilde alıntı sözcüklerde de sözcüklerin değişik yerlerinde görülen söz konusu ses değişimi özellikle söz sonunda *b* ünsüzünün bulunmayışı nedeniyle düzenli olarak *p*'ye dönmüştür.

1.1.3. *b* > *v* Değişimi

Eski Türkçede *bar*, *bar-*, *bir-* sözcükleri bugün Türkmen Türkçesinde hâlâ aynı şekilde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu sözcüklerde söz başında bulunan *b* sesleri *v*'ye dönmüştür: *bar* ET > *var*, *bar-* ET > *var-*, *bir-* > *ver-*.

Yukarıda sözü edilen durumun dışında Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda söz ortasında veya söz sonunda bir *b* > *v* değişiminin gerçekleştiği görülmektedir:

sub ET > *suv* (*su*) (TTG, 45)
kabiş- ET > *govuş-* (*kavuşmak*) (GTEK, 97)
subar- ET > *suvar-* (*sulamak*) (TTG, 45)
tabar ET > *dovar* (*davar*) (GTEK, 97)
tabışgan ET > *tavşan* (*tavşan*) (TTG, 45)

yabız ET > *yovuz* (*sıkıntılı, kötü*) (GTEK, 97)

Söz ortasında ve sonunda görülen *b > v* değişimi Türkiye Türkçesinde de gerçekleşmiştir. Bu değişim söz başındaki *b > v* değişimine göre çok daha yaygındır:

çabış OY > *çavış* > *çavuş* (TSB, 95)
eb ET > *ev* (OY, 136)
ebir- ET > *evir-* (OY, 137)
sebin- ET > *sevin-* (OY, 165)
yabız ET > *yavız* > *yavuz* (TSB, 95)
yalbar- ET > *yalvar-* (TSB, 95)

Türkmen Türkçesinde *a:ba:da:n Far. > ovadan* (*şen, mamur, bayındır*) (TKGK, 273) örneğinde olduğu gibi alıntı sözcüklerde de karşımıza çıkan söz konusu değişim Türkiye Türkçesinde de *ça:r + çu:be Far. > çerçeve* (TFS, 139), *ka:rba:n Far. > kervan* (TFS, 139), *nerduba:n Far. > merdiven* (TFS, 139) gibi bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir.

bar, bar-, bir- sözcükleri Batı Türkçesinde *var, var-, ver-* şeklindedir. Yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde bu özellik görülürken Türkmen Türkçesi bu noktada Batı grubundan ayrılmakta ve Doğu ve Kuzey lehçeleriyle ortak bir özellik göstermektedir. Bunun dışında, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz ortasında ve sonunda gerçekleşen *b > v* değişimi her iki şivede de takip edilebilmektedir. Ayrıca, her iki şivede de alıntı sözcüklerde söz konusu ses değişimi meydana gelmiştir.

1.2. /c/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.2.1. *c > ç* Değişimi

Türkmen Türkçesinde söz sonunda *c* ünsüzü bulunmadığından Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *c*'ler *ç*'ye dönmektedir (Kara 2005: 47):

harc Ar. > *harç* (*masraf, gider*) (TTG, 47)
huru:c Ar. > *huru:ç* (*tutku*) (TTG, 47)
kec Far. > *keç* (*aksi, ters, inatçı*) (TTG, 47)
mevc Ar. > *mövç* (*dalga*) (TTG, 47)
muhta:c Ar. > *mä:htä:ç* (*muhtaç*) (TTG, 47)
reva:c Far. > *rova:ç* (*iyi, güzel, üstün*) (TSKS, 290)

Aynı durum Türkiye Türkçesi için de söz konusudur:

hari:c Ar. > hariç (ÇTD, 257)
ila:c Ar. > ilaç (ÇTD, 257)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, her iki şivede de alıntı sözcüklerde söz sonundaki *c*'ler ç'ye dönmektedir. Bu değişim her iki şivede de söz sonunda *c* ünsüzünün bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

1.2.2. *c > j* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bir alıntı sözcükte *c > j* değişimi görülmektedir. *vicda:n* Ar. > *vişdan* (Kara 2005: 48). Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim standart dilde görülmemekle birlikte *hacı > haji* (KİA, 113), *ecnebi > ejnebi* (KİA, 114), *mecburi > meşburi* (KİA, 114), *ecdat > ejdet* (KİA, 114), *vicdan > vişdan* (EYA, 93), *hicret > hijret* (EYA, 93), *tecrübe > teşrübe* (EYA, 93), *meclis > meşlis* (EYA, 93) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen söz konusu ses değişimi, Türkiye Türkçesinde ise standart dilde olmasa da ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.3. /ç/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.3.1. *ç > c* Değişimi

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *ç > c* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

açığ DLT > a:cı (*acı*) (TTG, 48)
açık- DLT > a:cık- (*acıkma*) (TTG, 48)
karınça/ karınçak DLT > garınca (*karınca*) (TTG, 48)
kiçe ET > gi:ce (*gece*) (GTEK, 95)
kiçi- DLT > gi:ce- (*kaşınma*) (TTG, 48)
kuçak DLT > gucak (*kucak*) (TTG, 48)
oçak ET > o:cak (*ocak*) (GTEK, 95)
öçeş- ET > öceş- (*kızma*) (GTEK, 95)
süçig > süyci (*tatlı, hoş*) (GTEK, 95)
uçuz ET > ucuz (*ucuz*) (GTEK, 95)
yinçü ET > hünci (*inci*) (TTG, 48)

Söz konusu ses değişimi aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de takip edilebilmektedir:

açığ ET > acı (TSBil., 162)
 keçe ET > gece (TSBil., 162)
 kuçak ET > kucak (TSBil., 162)
 oçak DLT > ocak (TSB, 94)
 uçuz DLT > ucuz (TSB, 94)
 yinçge ET > ince (TSBil., 162)

Yukarıda sözü edilen durumun dışında, Türkmen Türkçesinde söz sonunda bulunan ve bir ünlü bir ünsüz veya iki ünlü arasında kalan ç'ler tonlulararak c'ye dönmektedir (Kara 2005: 48):

ağaç (ağaç) - a > ağaca (TTG, 48)
 buysanç (gurur, kibir) - ımız > buysancımız (TTG, 48)
 garlava:ç (kırangıç) - ın > garlava:cın (TTG, 48)
 söyünç (sevinç) - i > söyüncü (TTG, 48)

Aynı durum Türkiye Türkçesi için de söz konusudur:

ağaç + a > ağaca
 araç + ınız > aracınız
 basınç + ı > basıncı
 genç + in > gencin

Eski ve yeni Türk yazı dillerinde genellikle korunan ç sesinin yalnızca Türkmen, Azeri ve Türkiye Türkçesi gibi Batı grubuna ait şivelerde böyle bir değişiklik gösterdiği görülmektedir (Karaağaç 2010: 162). Dolayısıyla, yukarıda da görüldüğü gibi, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz ortasında gerçekleşen ç > c değişimi her iki şivede de takip edilebilmektedir. Bunun dışında, her iki şivede de söz sonunda bulunan ç'lerin ünlüyle başlayan bir ek alması durumunda yine ç > c değişimi ortaya çıkmaktadır.

1.4. /d/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.4.1. d > t Değişimi

Türkmen Türkçesinde söz sonunda d ünsüzünün bulunmayışı nedeniyle söz sonundaki d'lerin t'ye döndüğü görülmektedir:

ahd Ar. > äht (ahit, söz) (TTG, 49)
 bed Far. > bet (kötü, fena) (TTG, 49)
 mescid > mesci:d (mescit) (TTG, 49)
 na:-merd > na:ma:rt (namert) (TTG, 49)
 red Ar. > ret (red) (TSKS, 289)

Aynı durum Türkiye Türkçesi için de geçerlidir:

ba:ru:*d* Far. > barut (TFS, 138)
 bend*d* Far. > bent (TFS, 138)
 emru:*d* Far. > armut (TFS, 138)
 ferya:*d* Far. > feryat (TFS, 138)
 kili:*d* Far. > kilit (TFS, 138)
 mer*d* Far. > mert (TFS, 138)
 ser*d* Far. > sert (TFS, 138)

Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde söz başında veya ortasında $d > t$ değişiminin görülüp görülmediği konusunda incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir açıklamaya ulaşamamıştır.

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi alıntı sözcüklerde değişik durumlarda karşımıza çıkabilmektedir:

da:rçi:n Far. > tarçın (TSB, 95)
*d*esti Far. > testi (TSB, 95)
 kasden Ar. > kasten (TSB, 95)
 mudhiş Ar. > müthiş (TSB, 95)
 murad Ar. > murat (ÇTD, 258)
 ruşdiyye Ar. > rüştiye (TSB, 95)
 taraf Ar. + *da*:r Far. > taraftar (TSB, 95)

Yukarıda da görüldüğü gibi, gerek Türkmen gerekse Türkiye Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz sonunda bulunan *d*'ler de *t*'ye dönmüştür. Bu değişim her iki şivede de söz sonunda *d* ünsüzünün bulunmayışından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, $d > t$ değişiminin söz başında ve ortasındaki örnekleri Türkmen Türkçesinde bulunamazken Türkiye Türkçesinde oldukça yaygındır. Bu örneklerde $d > t$ değişiminin ortaya çıkmasında söz içinde bulunan tonsuz bir ünsüz etkili olmuştur. Böylece bir tonsuzlaşma yoluyla tonlu bir ünsüz olan *d* yerini tonsuz karşılığı olan *t*'ye bırakmıştır.

1.4.2. $d > y$ Değişimi

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda Eski Türkçede *d*'li olan bazı sözcüklerin bugün Türkmen Türkçesinde *y*'li olduğu görülmektedir:

adak ET > ayak (*ayak*) (TSKS, 39)
adgır ET > aygır (*aygır*) (TTG, 49)
adır- ET > ayır- (*ayırma*) (GTEK, 99)

adır- ET > *ayır-* (*ayırmaq*) (GTEK, 99)
bedük DLT > *beşik* (*büyük*) (TTG, 49)
bod ET > *boy* (*boy, kabile*) (TSKS, 68)
bud- DLT > *buy-* (*çok üşüme*) (TTG, 49)
idi ET > *eye* (*sahip*) (GTEK, 99)
kadgu DLT > *gayğı* (*kaygı*) (TSKS, 163)
kedim ET > *geyim* (*giyim*) (GTEK, 99)
kudruk ET > *guyruk* (*kuyruk*) (TSKS, 183)
sedrek ET > *seyrek* (*seyrek*) (TTG, 49)

Aynı ses değişimi Türkiye Türkçesinde de takip edilebilmektedir:

adak > *ayak* (TSB, 95)
adır- > *ayır-* (TSB, 95)
eder KB > *eyer* (TSB, 95)
idi KB > *iye* (TSB, 95)
kudug KB > *kuyu* (TSB, 95)
kuduruk DLT > *kuyruk* (TSB, 95)

Türkçenin tarihî gelişiminde ve lehçelerin ayrılmasında çok önemli bir yeri olan bu değişiklik Eski Türkçenin sonlarında meydana gelmiş, *d*'ler önce peltek *z*'ye, sonra *y* ve *z*'ye çevrilmişlerdir. Batı Türkçesi *y* tarafındadır (Ergin 1998: 94). Dolayısıyla, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, her iki şivede de *d*'ler *y*'ye dönmüştür.

1.4.3. *d* > *z* Değişimi

d > *z* değişimi Türkmen Türkçesinde Arapçadan alıntı bazı sözcüklerde görülen bir ses değişimidir:

cedi:d Ar. > *cezi*:t (*yeni*) (TTG, 49)
hidmet Ar. > *hızmat* (*hizmet*) (TTG, 49)
seda: Ar. > *seza*: (*ses, seda*) (TTG, 49)

Türkiye Türkçesinde de *hidmet* Ar. > *hizmet* örneğinde aynı ses değişimi karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, söz konusu ses değişimi her iki şivede de birkaç alıntı sözcükte karşımıza çıkmaktadır.

1.5. /f/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.5.1. *f > k* Değişimi

Bu değişimin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim *benefşe Far. > menekşe (TFS, 139)* örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamayan söz konusu ses değişimine Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde rastlamak mümkündür.

1.5.2. *f > p* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde bulunan *f*'ler düzenli olarak *p*'ye çevrilmiştir. Söz konusu değişim söz başında, ortasında ve sonunda görülebilmektedir:

- cefa*: Ar. > *cepa*: (*azap, cefa*) (TTG, 49)
- defter* Ar. > *defter* (*defter*) (TTG, 49)
- efzu:n* Far. > *üpcün* (*fazla, çok*) (TKGK, 273)
- fa:l* Ar. > *pa:l* (*fal*) (TTG, 50)
- faki:r* Ar. > *pahı:r* (*fakir*) (TTG, 49)
- fark* Ar. > *park* (*fark*) (TTG, 50)
- felek* Ar. > *pelek* (*felek*) (TTG, 50)
- fıkr* Ar. > *pikir* (*fikir*) (TTG, 50)
- hayf* Ar. > *hayp* (*yazık*) (HZTDG, 139)
- herf* Ar. > *harp* (*harf*) (HZTDG, 139)
- keyf* Ar. > *keyp* (*keyif*) (HZTDG, 139)
- nefes* Ar. > *nepes* (*nefes*) (TTG, 50)
- sefer* Ar. > *seper* (*sefer*) (TTG, 50)
- tefa:vüt* Ar. > *tapa:vut* (*iki şeyin birbirinden farklı olması*) (TKGK, 272)
- vaşf* Ar. > *vasp* (*vasıf*) (HZTDG, 139)
- zulf* Far. > *zülp* (*zülüf*) (TSKS, 450)
- zülfika:r* Ar. > *zülpüka:r* (*zülfikar*) (TSKS, 450)

Arapçadan alıntı birkaç sözcükte ise *f*'lerin *p*'ye dönmeyerek korunduğu görülmektedir (Kara 2005: 50):

- gaflet* Ar. > *gaflat* (*gaflet*) (TTG, 51)
- hila:fet* Ar. > *halifat* (*halifelik*) (TTG, 51)
- ma'a:rif* > Ar. *mağa:rif* (*ma:rif*) (TTG, 51)
- mufti* Ar. > *müftü* (*müftü*) (TTG, 51)

redi:f > redif (*redif*) (TTG, 51)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi *kefçe Far. > kepçe* örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde görülmekle birlikte Türkmen Türkçesindeki kadar yaygın ve düzenli bir ses değişimi değildir. Türkiye Türkçesinde genellikle alıntı sözcüklerdeki *f*'ler *p*'ye dönmeyerek korunmuştur.

Alıntı sözcüklerdeki *f*'lerin *p*'ye dönmesi çoğunlukla Doğu ve Kuzey lehçelerinde görülen bir ses değişimidir. Batı Türkçesinde ise *f*'ler *p*'ye dönmeyerek korunmuştur. Yukarıda da görüldüğü gibi bu noktada Türkmen Türkçesi Doğu ve Kuzey lehçeleriyle benzer özellik göstermekte ve Batı grubundan ayrılmaktadır.

1.5.3. *f* > *v* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde önce *f* > *p* değişimi meydana gelmiş, ardından bu *p*'ler *b*'ye dönmüş ve daha sonra ise *b* > *v* değişimi gerçekleşmiştir. Söz ortasında görülen bir değişimdir (Kara 2005: 50):

bene**f**şe Far. > bene**p**şe > bene**b**şe > bene**v**şe (*menekşe*) (TTG, 50)
 e**f**su:n Far. > e**p**su:n > e**b**su:n > e**v**su:n > o**v**sun (*büyü*) (TTG, 50)
 ke**f**ş Far. > ke**p**ş > ke**b**iş > ke**v**iş > kö**v**üş (*ayakkabı*) (TTG, 50)

Türkiye Türkçesinde ise *kerefs Far. > kereviz (TFS, 139)*, *kef-gi:r Far. > kevgir (TFS, 139)* örneklerinde olduğu gibi bazı sözcüklerde *f* > *v* değişimine rastlanmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde *f* > *v* değişimi aslında bir *f* > *p* > *b* > *v* değişimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise doğrudan *f* > *v* değişiminin örneklerine rastlamak mümkündür.

1.6. /g/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.6.1. *g* > *ğ* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimini göz önünde bulundurarak *g* > *ğ* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *kısga > gı:sğa (kısa)* (Kara 2005: 51).

Eski Türkçede söz ortasında bulunan *g*'lerin Türkiye Türkçesinde *ğ*'ye dönmesi bu şivenin en önemli özelliklerindendir (Karaağaç 2010: 174). Söz konusu ses

değişimi gerek ön gerekse art damak g'leri için geçerlidir. Tek heceli sözcüklerde söz sonunda da görülen bu değişim Türkiye Türkçesi için Osmanlı Türkçesinden itibaren gelişme göstermiş bir ses olayıdır (Ergin 1998: 86):

agıl ET > ağıl (TSBil., 178)
 ağır ET > ağır (TSBil., 178)
 ağız ET > ağız (TSBil., 178)
 bağ ET > bağı (TSBil., 181)
 bağır- ET > bağırmak (TSBil., 178)
 beğen- ET > beğen- (TSBil., 174)
 eğri ET > eğri (TSBil., 174)
 köğüs ET > göğüs (TSBil., 174)
 öğren- ET > öğren- (TSBil., 174)
 tağ ET > dağı (TSBil., 181)
 teg- ET > değı- (TSBil., 175)
 tegin- ET > değın- (TSBil., 174)
 tüğün ET > düğün (TSBil., 175)
 yağ ET > yağı (TSBil., 181)
 yigne, igne ET. > ıgne (TSBil., 174)

Söz ortasında veya sonunda g'nin ğ, v, y yarı ünlülerine doğru gidişi bütün Türk dillerinde görülen bir olaydır (Karaağaç 2010: 175). Yukarıda da görüldüğü gibi bunlardan g > ğ değişimi Türkiye Türkçesinde oldukça yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise g > ğ değişiminin örnekleri oldukça nadir görülmektedir. Bunun yerine, Türkmen Türkçesinde g > v değişiminin örneklerine daha sık rastlanmaktadır.

1.6.2. g > k Değişimi

Türkmen Türkçesinde *külgü DLT > gülki (gülme, gülüş)* (TTG, 51), *teg ET > dek (gibi)* (GTEK, 251), *aşaga OT > aşakı (aşağı)* (GTEK, 445) örneklerinde görüldüğü gibi bazı Türkçe sözcüklerde bu değişim meydana gelmiştir. Bunun dışında, *legleg Far. > leğlek (leylek)* (TTG, 52), *reng Far. > renk (renk)* (TSKS, 289) örneklerinde görüldüğü gibi bazı alıntı sözcüklerde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *gusta:h Far. > küstah (TSB, 94)* örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde görülen bir ses değişimidir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde bir Türkçe sözcüğün tarihsel gelişimi sürecinde g > k değişimi gerçekleşmiştir. Bunun dışında, söz konusu ses değişiminin alıntı sözcüklerdeki örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür.

Burada söz içinde bulunan yakın veya uzak komşu ünsüzlerin etkisiyle tonlu *g* ünsüzü yerini tonsuz karşılığı olan *k* ünsüzüne bırakmıştır.

1.6.3. *g > v Değişimi*

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *g > v* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

- agulug ET > a:vulı (*zehirli*) (GTEK, 98)
- aguz DLT > ovuz (*ağız*) (TTG, 51)
- buzagu DLT > buzav (*buzağı*) (TSKS, 79)
- kagun DLT > ga:vun (*kavun*) (TSKS, 163)
- karlıgaç DLT > garlava:ç (*kırlangıç*) (TSKS, 160)
- kıragu DLT > gırav (*kırağı*) (TSKS, 189)
- kogşa- DLT > govşa- (*gevşemek*) (TTG, 51)
- oglak ET > ovlak (*oğlak*) (TTG, 51)
- ög- ET > öv- (*övmek*) (GTEK, 98)
- ögey DLT > övey (*üvey*) (TTG, 51)
- ögren- DLT > övren- (*öğrenmek*) (TTG, 51)
- ögür DLT > hövür (*arkadaş, dost, yoldaş*) (TSKS, 197)
- ögüt ET > övüt (*öğüt*) (GTEK, 252)
- sogı- ET > sova- (*soğumak*) (GTEK, 252)
- sogı- ET > sova- (*soğumak*) (TTG, 51)
- sogık ET > sovuk (*soğuk*) (TTG, 51)
- sögüş DLT > sövüş (*konuğu ağırlamak için kesilen hayvan*) (TSKS, 309)
- sögüt ET > sövüt (*söğüt*) (GTEK, 252)
- tügün ET > düvün (*düğüm*) (TTG, 51)
- ügril- DLT > üvrel- (*sallanmak*) (TTG, 51)
- yügür- ET > yüvür- (*koşmak*) (GTEK, 98)

Türkiye Türkçesinde *g > v* değişimi aslında *g > ğ /y > v* değişikliğidir. Yani, *g*'ler doğrudan doğruya *v* olmamış, *ğ / y* hâline geldikten sonra *v* şekline geçmiştir. Ağızlarda neredeyse hiç görülmeyen söz konusu değişim standart dilde sonradan ortaya çıkmıştır (Ergin 1998: 88):

- egir- ET > eğir- > eyir- > evir- (TSBil., 174)
- kagun ET > kavun (TSBil., 179)
- ögün ET > öğün- > övün- (TSBil., 174)
- sigil ET > siğil, siyil > sivilce (TSBil., 174)
- sög- ET > söğ- > söv- (TSBil., 174)
- suguş- ET > savaş (TSBil., 180)
- tög ET > döğ- > döv- (TSBil., 174)
- yağuklug ET > yavuklu (TSBil., 179)

Söz ortasında veya sonunda *g*'nin *ğ*, *v*, *y* yarı ünlülerine doğru gidişi bütün Türk dillerinde görülen bir ses değişimidir (Karaağaç 2010: 175). Bunlardan *g > v* değişimi yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bazı sözcüklerin bünyesinde bulunan *-AgU* ses grubunun *-Av* biçimini alması Çağatay Türkçesinin bir ses özelliği olması sebebiyle dikkate değerdir: *kıragu DLT > girav (kırağı) (TSKS, 189)*, *buzagu DLT > buzav (buzayı) (TSKS, 79)*. Türkiye Türkçesindeki *g > v* değişimi ise *g > ğ* değişimi sırasında bazı sözcüklerde gerçekleşmiştir.

1.6.4. *g > y* Değişimi

Bu değişiklik Türkmen Türkçesinde Kıpçak dillerinin bir etkisi olarak görülmektedir (Karaağaç 2010: 175):

mügüz ET > buynuz (*boynuz*) (GTEK, 98)
 teg- ET > dey- (*değmek*) (TSBil., 175)
 tügün ET > döyüm (*düğün*) (TSBil., 175)

Eski Türkçede söz ortasında veya tek heceli sözcüklerin sonunda bulunan *g*'ler Türkiye Türkçesinde *ğ*'ye dönerken bazı sözcüklerin *y*'li biçimleri de ortaya çıkmıştır (Ergin 1998: 84-87):

beg > bey (TDB, 86)
 tüg > tüy (TDB, 86)

İç ses durumundaki *g* sesi, Kıpçak Türkçesinde ve onun varisi çağdaş yazı dillerinde ya erimiştir ya da *y*'ye dönmüştür (Karaağaç 2010: 175). Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde karşımıza çıkan *g > y* değişimi Kıpçak Türkçesinin Türkmen Türkçesi üzerindeki bir etkisi olarak düşünülebilir. Türkiye Türkçesinde ise *g > ğ* değişimi sırasında bazı örneklerde *g > v* değişiminin de meydana geldiği görülmektedir.

1.7. /h/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.7.1. *h > ğ* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz ortasında bulunan *h*'ler *ğ*'ye dönmüştür (Kara 2005: 52):

bahş Far. > bağış (*bağış*) (TTG, 52)
baht Far. > baht (*baht*) (TTG, 52)
bahtiya:r Far. > bahtıya:r (*bahtiyar*) (TTG, 52)
ihtiya:r Ar. > ıhtıya:r (*ihtiyar*) (TTG, 52)
mashara Ar. > maşğara (*maskara*) (TTG, 52)
nusha Ar. > nusğa (*nüşa*) (TTG, 52)
puhte Far. > puğta (*sert, katı, sağlam*) (TTG, 52)
taht Far. > taht (*taht*) (TTG, 52)
tahte Far. > tahta (*tahta*) (TTG, 52)
vahşi Ar. > vağşı (*vahşi*) (TTG, 52)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim standart dilde görülmemekle birlikte *rahat* > rağat (*KİA, 118*), *imtihan* > imtiğan (*KİA, 118*), örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde görülen *h* > ğ değişimi Türkiye Türkçesinde ise standart dilde pek görülmesine de ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.7.2. *h* > *k* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde *h* > *k* değişimine rastlanmaktadır:

ahmak Ar. > akmak (*ahmak*) (TSKS, 22)
tahmi:n Ar. > takmı:n (*tahminen*) (TTG, 52)

Söz konusu değişim Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir:

harbu:z Far. > karpuz (TSB, 96)
hinna:ʔ Ar. > kına
ça:rh Far. > çark (TFS, 139)
humbere Far. > kumbara (TFS, 139)

Yukarıda da görüldüğü gibi, *h* > *k* değişimi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde meydana gelmiştir.

1.7.3. *h* > *y* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde *h* > *y* değişimine rastlanmaktadır:

dihka:n Ar. > dayha:n (*çiftçi*) (TTG, 53)
fa:hiş Ar. > pa:yış (*kötü, yaramaz*) (TTG, 53)
ha:hiş Far. > ha:yış (*rica*) (TTG, 53)
şa:hid Ar. > şa:ya:t (*şahit*) (TTG, 53)
zeh Far. > zey (*su, nem, rutubet*) (TSKS, 446)

Söz konusu değişim Türkiye Türkçesinde ise *kahve* > *gayfe* (MİA, 86), *kahvaltı* > *gayfaltı* (MİA, 86), *zihin* > *zeyin* (Kır.YA, 68), *şehit* > *şeyit* (Kır.YA, 68) örneklerinde görüldüğü gibi ağızlarda görülmekle birlikte yazı diline yansımamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde görülen *h* > *y* değişimi Türkiye Türkçesinde ise yazı diline rastlamamkla birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.8. /j/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.8.1. *j* > *ş* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Rusçadan alıntı bir sözcükte *j* > *ş* değişimine rastlanmaktadır: *krujka* > *kürüşge* (*maşrapa*) (Kara 2005: 53). Türkiye Türkçesinde söz konusu değişim görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde nadiren rastlanan bu değişim Türkiye Türkçesinde ise görülmemektedir.

1.9. /k/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.9.1. *k* > *g* Değişimi

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *k* > *g* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz:

- kabiş-* ET > *gavuş-* (*kavuşmak*) (GTEK, 95)
- kadgu* DLT > *gayğı* (*kayğı*) (TSKS, 163)
- kagun* DLT > *ga:vun* (*kavun*) (TSKS, 163)
- kalın* ET > *galñ* (*kalın*) (GTEK, 95)
- kapıg* ET > *gapı* (*kapı*) (TTG, 53)
- kazgan-* ET > *gazan-* (*kazanmak*) (GTEK, 95)
- kemi* DLT > *gämi* (*gemi*) (TSKS, 169)
- kergek* ET > *gerek* (*gerek*) (GTEK, 95)
- kırağı* DLT > *gırav* (*kırağı*) (TSKS, 189)
- kiñ* DLT > *gi:ñ* (*geniş*) (TTG, 53)
- kudruk* DLT > *kuyruk* (*kuyruk*) (TSKS, 183)
- kulkak* ET > *gulak* (*kulak*) (GTEK, 95)
- kuzı* DLT > *guzı* (*kuzu*) (TTG, 53)
- kül-* DLT > *gül-* (*gülmek*) (TTG, 53)

Türkiye Türkçesinde ise art damaklı *k* sesi ağızlarda düzenli bir şekilde tonlularak art damaklı *g* sesine dönerken yazı dilinde bu değişim hiç görülmez (Karaağaç 2010: 187). Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde standart dilde söz başında *k* > *g* değişimi yalnızca ön damaklı *k* sesi için söz konusudur:

kebi ET > *gemi* (TSBil., 183)
kel- ET > *gel-* (TSBil., 183)
kergek ET > *gerek* (TSBil., 183)
kir- ET > *gir-* (TSBil., 183)
kök ET > *gök* (TSBil., 183)
köl ET > *göl* (TSBil., 183)

Eski Türkçede söz ortasında da *k*'ler Türkmen Türkçesinde *köker* ET > *göger* (*göğermek, yeşermek*) (TSBil., 184), *yukkaru* ET > *yogarı* (*yukarı*) (TSBil., 190) ve Türkiye Türkçesinde *ırkal-* ET > *ırgala-* (TSBil., 189) örneklerinde olduğu *g*'ye dönmüştür.

Türkmen Türkçesinde *k* > *g* değişimi aynı zamanda Arapçadan alıntı sözcüklerde de görülmektedir (Kara 2005: 54):

ka:lib Ar. > *ga:lı:p* (*kalıp*) (TTG, 54)
kaba:hat Ar. > *gabahat* (*kabahat*) (TTG, 54)
kadr Ar. > *gadır* (*kadir*) (TTG, 54)
kahr Ar. > *gahar* (*kahır*) (TTG, 54)
kalem Ar. > *galem* (*kalem*) (TSKS, 152)
kurba:n Ar. > *gurba:n* (*kurban*) (TTG, 54)

Türkiye Türkçesinde de *kergeden* Far. > *gergedan* (TSB, 93) örneğinde olduğu gibi alıntı sözcüklerde söz konusu değişim meydana gelmiştir.

Batı Türkçesinde söz başındaki ön damak *k*'leri tonlularak *g*'ye dönmüştür. Bu özellik Türkmen Türkçesinde görülmekte; ancak, yalnızca ön damak *k*'lerinde değil art damak *k*'lerinde de karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *k* > *g* değişimi konusunda standart dil ile ağızlar arasında önemli farklılıklar karşımıza çıkabilmektedir. Art damaklı *k* sesinin ağızlarda düzenli bir şekilde tonlularak art damaklı *g* sesine dönerken standart dile bu değişimin yansımamış olması bu farklılığın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Türkmen Türkçesi bu noktada Türkiye Türkçesi ağızlarıyla daha çok benzerlik göstermektedir. Bu durum aynı şekilde alıntı sözcükler için de geçerlidir.

1.9.2. *k > ğ Değişimi*

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda bir *k > ğ* değişiminin gerçekleştiği görülmektedir:

eksük ET > *eğsik* (*eksik*) (TSKS, 136)
eski ET > *eği* (*eski*) (TTG, 54)
istek ET > *isleğ* (*istek*) (TTG, 54)
kık(ı)r- DLT > *gı:ğır*- (*bağırma*) (TTG, 54)
kurbaka DLT > *gurba:ğa* (*kurbağa*) (TTG, 54)
tilek ET > *dileğ* (*dilek*) (TTG, 54)
toksun DLT > *toğsan* (*doksan*) (TTG, 54)
yakşı ET > *yağşı* (*iyi, güzel*) (TTG, 54)

Ayrıca, Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde de söz ortasında *k > ğ* değişimine rastlanmaktadır (Kara 2005: 54)

asker Ar. > *esğer* (*asker*) (TTG, 54)
krujka Rus. > *kürüşğe* (*maşrapa*) (TTG, 54)
leşker Far. > *leşğer* (*ordu*) (TTG, 54)
mesken Ar. > *mesğen* (*mesken, ev*) (TTG, 54)
nakş Ar. > *nağış* (*nakış, modif*) (TTG, 54)
şa:kird > *şä:ğirt* (*öğrenci*) (TTG, 54)

Türkiye Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde *aķ > ağ* örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde söz sonunda *ķ > ğ* biçimiyle söz konusu değişime rastlanmakla birlikte günümüzde bu sözcükler *k* ile kullanılmaktadır (Ergin 1998: 89).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde gerek Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde gerekse alıntı sözcüklerde *k > ğ* değişimine sıkça rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi bir dönem söz sonunda görülmüşse de daha sonra bu kullanım biçimi ortadan kalkmıştır.

1.9.3. *k > h Değişimi*

Türkmen Türkçesinde Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı sözcüklerde söz başında bulunan *k*'ler *h*'ye dönmüştür (Kara 2005: 54):

kaçan ET > *haçan* (*ne zaman, ne zamaki*) (GTEK, 95)
kamı ET > *hamı* (*hani*) (GTEK, 95)
kanyu+sı ET, *kayu+sı* DLT > *haysı* (*hangi*) (TTG, 54)

Aynı değişim Türkiye Türkçesinde de meydana gelmiştir:

kalı > *halı* (TDB, 89)
kangı > *hangi* (TDB, 89)
kanı > *hani* (TDB, 89)
katun > *hatun* (TDB, 89)

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki şivede de hemen hemen aynı sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde *k* > *h* değişimi meydana gelmiştir.

1.10. /l/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.10.1. *l* > *n* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe iki sözcükte bu sözcüklerin Orta Türkçe dönemindeki biçimleri göz önünde bulundurarak bir *l* > *n* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *köñlek DLT* > *köyne*k (gömlek), *köñül ET* > *gövün* (gönül) (Kara 2005: 55). Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim *dönüm* > *dölüm* (EİA, 46), *lahana* > *nahna* (MİA, 80), *konu komşu* > *goli gomşi* (EYA, 94) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda görülmektedir; ancak, standart dile yansımamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen söz konusu ses değişimi Türkiye Türkçesinde ise standart dile yansımamakla birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.11. /m/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.11.1. *m* > *n* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Farsçadan alıntı bir sözcükte *m* > *n* değişimi görülmektedir: *zakku:m* > *zakgu:n* (zakkum) (Kara 2005: 55). Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda *imtihan* > *intiham* (Kır.YA, 70), *fatma* > *fatne* (EİA, 46) gibi alıntı sözcüklerin yanı sıra *şimdi* > *şindi* (Kır.YA, 70) örneğinde olduğu gibi Türkçe sözcüklerde de görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen söz konusu ses değişimi Türkiye Türkçesinde ise standart dile yansımamakla birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.12. /n/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.12.1. $n > m$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimini göz önünde bulundurarak bir $n > m$ değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *tün ET > tüm (karanlık)* (Kara 2005: 55). Bunun dışında, Farsçadan alıntı bir sözcükte de söz konusu değişim görülmektedir: *nerd-ba:n > merdiva:n (merdiven)* (Kara 2005: 55).

Türkiye Türkçesinde ise bazı alıntı sözcüklerde $n > m$ değişiminin örnekleri görülmektedir:

ca:*nba*:z Far. > *cambaz* (TSB, 97)
 inbi:k Ar. > *imbik* (TSB, 97)
 munbit Ar. > *mümbit* (TSB, 97)
 sunbul Far. > *sümbül* (TSB, 97)
 zambak Ar. > *zambak* (TSB, 97)

Yukarıda da görüldüğü gibi, $n > m$ değişimi Türkmen Türkçesinde Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde nadiren gerçekleşmiştir. Bunun dışında, söz konusu ünsüz değişiminin alıntı sözcüklerdeki örneklerine her iki şivede de rastlamak mümkündür. Bu örneklerdeki ses değişimlerinde komşu dudak seslerinin etkisi vardır ve dudak yönünden bir benzeşme söz konusudur.

1.12.2. $n > \tilde{n}$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda n 'lerin \tilde{n} 'ye döndüğü görülmektedir:

kalın ET > galıñ (*kalın*) (GTEK, 95)
 kaplan ET > gaplañ (*kaplan*) (GTEK, 255)
 kişne- DLT > kişñe- (*kişnemek*) (TTG, 55)
 konş1 ET > goñş1 (*komşu*) (TTG, 55)
 şunkar ET > şuñkar (*atmaca, çakır kuşu*) (GTEK, 255)

Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde bir alıntı sözcükte de $n > \tilde{n}$ değişimi görülmektedir: *munkir Ar. > müñkür (münkir)* (Kara 2005: 55).

Türkiye Türkçesinde standart dilde \tilde{n} 'ler yerini n 'ye bırakmaya eğilimlidir (Ergin 1998: 92). Dolayısıyla, $n > \tilde{n}$ değişiminin örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlamak güçtür.

Yukarıda da görüldüğü gibi, $n > \tilde{n}$ değişimi örnekleri çok yaygın olmamakla birlikte Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişimin örneklerine rastlanmak güçtür.

1.12.3. $ng > \tilde{n}$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan ng sesleri \tilde{n} ile karşılanmıştır:

- a:**heng** Far. > **äheñ** (*melodi, uyum*) (TTG, 56)
- ceng** Far. > **ceñ** (*cenk*) (TTG, 56)
- deng** Far. > **deñ** (*denk*) (TTG, 56)
- tufeng** Far. > **tüpeñ** (*tüfek*) (TTG, 56)

Türkiye Türkçesinde ise **fişeng** Far. > **fişek** (TFS, 138), **tüfeng** Far. > **tüfek** (TFS, 138) örneklerinde görüldüğü gibi bazı alıntı sözcüklerde ng seslerinin \tilde{n} yerine k ile karşılandığı görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Farsçadan alıntı bazı sözcüklerin sonunda bulunan ng 'ler Türkmen Türkçesinde \tilde{n} ile karşılanırken Türkiye Türkçesinde böyle bir ses değişimine rastlanmamaktadır. Bunun yerine, Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan ng 'lerin Türkiye Türkçesinde k ünsüzüne döndüğü görülmektedir.

1.12.4. $\tilde{n} > g$ Değişimi

$\tilde{n} > g$ değişiminin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Türkiye Türkçesinde ise Başkurt göçmenlerinin ağzında ikinci çokluk şahıs iyelik ekinde, emir kipinin üçüncü şahsında ve diğer fiil çekimlerinin ikinci şahıslarında; Karaçay ve Kumuk göçmenlerinin ağızlarında ikinci çokluk şahıs iyelik eki ile görülen geçmiş, şart ve emir çekimlerinin ikinci çokluk şahıslarında görülmektedir (Yücel 2009: 882).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamayan söz konusu değişime Türkiye Türkçesinde rastlamak mümkündür.

1.12.5. *ñ > ğ Değişimi*

Bu ses değişiminin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine işaret eden bir bilgiye incelediğimiz kaynaklarda rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişime *añlamak > ağnamak* (KİA, 121), *yalñız > yalağuz* (KİA, 121) gibi örneklerinde olduğu gibi ağızlarda rastlamak mümkündür.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamayan *ñ > ğ* değişiminin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında karşımıza çıkmaktadır.

1.12.6. *ñ > m Değişimi*

Türkmen Türkçesinde *doñuz > domuz* (TSBil., 200) örneğinde görüldüğü gibi bazı sözcüklerde *ñ > m* değişimine rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *ñ* sesi, *doñuz > domuz*, *koñşu > komşu*, *köñlek > gömlek* örneklerinde olduğu gibi bazı sözcüklerde *m* sesine dönmüştür (Ergin 1998: 93).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen *ñ > m* değişimi Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.12.7. *ñ > ng Değişimi*

İncelediğimiz kaynaklarda Türkmen Türkçesinde de bu değişimin görülüp görülmediğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde ise *ñ* sesi, *süñü > süngü* örneğinde olduğu gibi nadir olarak bazı sözcüklerde *n* ve *g* seslerine ayrılmıştır (Ergin 1998: 93).

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülmeyen söz konusu değişim Türkiye Türkçesinde ise bazı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

1.12.8. *ñ > y Değişimi*

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakarak bugün Türkmen Türkçesinde Türkçe bazı sözcüklerde *ñ > y* değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *köñlek ET > köynek (gömlek)* (TSBil., 198), *büñüz ET > boynuz (boynuz)* (TSBil., 198). Türkiye Türkçesinde ise standart dilde ise *beñi ET > beyin* (TSBil., 198), *büñüz > boynuz* (TSBil., 198) örneklerinde olduğu gibi birkaç sözcükte görülür. Söz konusu değişim *göñlüm > göynüm* (MİA, 88), *soñra > soyna* (MİA, 88),

köñlek > *köyne* (MIA, 88), *diñle-* > *diyne-* (MIA, 88) örneklerinde görüldüğü gibi ağızlarda daha sık karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, söz konusu ses değişiminin örnekleri her iki şivede de karşımıza çıkmaktadır.

1.13. /p/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.13.1. *p* > *b* Değişimi

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakıldığında bugün Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde söz başında bir *p* > *b* değişiminin meydana geldiği görülmektedir:

pış- ET > *bış-* (*pişmek*) (GTEK, 249)
pışur- ET > *bışir-* (*pişirmek*) (TTG, 56)

Türkiye Türkçesinde ise bu değişim *pişirmediler* > *bışirmediler* (KIA, 109), *parmağına* > *barmağına* (KIA, 109) örneklerinde olduğu gibi bazı ağızlarda görülmekle birlikte standart dilde çoğunlukla söz başı *p* sesi korunmuştur.

Türkmen Türkçesinde *kapa OT* > *gaba* (*kaba*) (GTEK, 442) örneğinde görüldüğü gibi bazı Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz ortasında da *p* > *b* değişimi gerçekleşmiştir.

Türkiye Türkçesinde ise Eski Türkçede bazı sözcüklerde söz ortasında bulunan *p*'lerin *b*'ye döndüğü görülmektedir :

çapuk ET > *çabuk* (TSBil., 202)
kapuk ET > *kabuk* (TSBil., 202)
kipi ET > *gibi* (TSBil., 202)

Yukarıda bahsedilen durumların dışında, Türkmen Türkçesinde söz sonunda bulunan *p*'lerin bir ünlü bir ünsüz veya iki ünlü arasında kaldığında *b*'ye döndüğü görülmektedir. Ayrıca, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan ve Türkmen Türkçesinde söz sonunda *b* ünsüzünün bulunmayışı nedeniyle *p*'ye dönen *b*'ler iki ünlü arasında kaldıklarında tekrar *b*'ye dönmektedir:

ba:*b* (*bab*, *bölüm*) + ı > ba:*bı* (TTG, 57)
düy*p* (*dip*) + ünden > düy*b*ünden (TTG, 56)
ga:*p* (*kap*) + iñ > ga:*bıñ* (TTG, 56)

mekte**p** (*mektep*) + iñ > mekte**bi**ñ (TTG, 57)

Aynı durum Türkiye Türkçesi için de söz konusudur:

hesa**p** + a > hesa**ba**
 ka**p** + a > ka**ba**
 ki**ta**p + m > ki**ta**m

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz başında $p > b$ değişimi takip edilebilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise standart dilde söz başında p 'ler çoğunlukla korunmuş olmakla birlikte ağızlarda $p > b$ değişimine uğramış sözcüklere rastlamak mümkündür. Bunun dışında, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz ortasında gerçekleşen $p > b$ değişimine her iki şivede de rastlanmaktadır. Ayrıca, söz sonunda bulunan p 'lerin ünlüyle başlayan bir ek alması durumunda b 'ye dönmesi her iki şive için de söz konusudur.

1.14. /r/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.14.1. $r > l$ Değişmesi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde söz ortasında $r > l$ değişimine rastlanmaktadır:

merhem Ar. > melhem (*merhem*) (TTG, 56)
 seyr > seyil (*gezinti, dolaşma*) (TTG, 56)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim standart dilde görülmemekle birlikte *berber > belbel* (Kır.YA, 69), *merhem > melhem* (Kır.YA, 69), *güreş > güleş* (KİA, 123), *fare > fele* (KİA, 123), *çırpı > çilpi* (KİA, 123) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen $r > l$ değişimi Türkiye Türkçesinde ise standart dile yansımamış olmakla birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.14.2. $r > z$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Farsçadan alıntı bir sözcükte söz ortasında $r > z$ değişimine rastlanmaktadır: *ser-gerda:n Far. > serğezda:n* (*serseri, avare, ipsiz,*

sefil) (Kara 2005: 57). Türkiye Türkçesinde ise böyle bir değişime pek rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde nadiren görülen $r > z$ değişimi Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

1.15. /s/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.15.1. $s > ç$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Türkçe bir sözcükte bu sözcüğün Orta Türkçe dönemindeki biçimini göz önünde bulundurarak $s > ç$ değişiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz: *saw DLT > çav* (*şan, şöret*) (TSKS, 87). Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim *seltu:k Far. > çeltilk* (TSB, 97) örneğinde görüldüğü gibi bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde tarihsel gelişimi sürecinde bazı Türkçe sözcüklerde takip edilebilen $s > ç$ değişimine Türkiye Türkçesinde ise bazı alıntı sözcüklerde rastlamak mümkündür.

1.15.2. $s > ş$ Değişimi

$s > ş$ değişiminin Türkmen Türkçesinde görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu değişim *pi:ş-kes Far. > peşkeş* (TSB, 97) örneğinde görüldüğü gibi bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamayan $s > ş$ değişimi Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

1.15.3. $s > z$ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Arapçadan alıntı bazı sözcüklerde $s > z$ değişimine rastlanmaktadır (Kara 2005: 57):

atlas Ar. > atlaz (*bir kumaş türü*) (TTG, 57)
sikke Ar. > zikge (*sikke, madeni para*) (TTG, 57)

Bu ses değişimi Türkiye Türkçesinde de *sunpa:re Far.* > *zınpara (TSB, 94)* örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde görölmektedir. Bunun dışında, *sopa* > *zopa (KİA, 109)*, *sabah* > *zabah (KİA, 109)*, *nüfus* > *nüfuz (EİA, 41)*, *ağustos* > *avustoz (EİA, 41)* örneklerinde olduğu gibi ağızlarda daha sık bir şekilde karşıımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da göröldüğü gibi, *s* > *z* değişimi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde karşıımıza çıkmaktadır.

1.16. /ş/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.16.1. *ş* > *ç* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda bir *ş* > *ç* değişiminin gerektiği görölmektedir:

şaş- ET > *ça:ş*- (*şaşmak*) (TTG, 57)
şiş ET > *çi:ş* (*şiş*, *şişlik*, *ur*) (GTTETKK, 254)
şiş- ET > *çi:ş*- (*şişmek*, *kabarmak*) (TTG, 57)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi *şes*- DLT > *çöz*- (*çözmek*) (Gülensoy 2007: 256) örneğinde olduğu gibi bazı sözcüklerde görölmekle birlikte Türkmen Türkçesindeki kadar yaygın değildir.

Yukarıda da göröldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görölen *ş* > *ç* değişimi Türkmen Türkçesindeki kadar yaygın olmasa da Türkiye Türkçesinde de karşıımıza çıkmaktadır.

1.17. /t/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.17.1. *t* > *d* Değişimi

Türkçenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki söz varlığına bakarak Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde söz başında bulunan *t*'lerin *d*'ye döndüğü görölmektedir:

tamır ET > *damır* (*damar*) (TTG, 58)
targak DLT > *darak* (*tarak*) (TSKS, 110)
teg- ET > *deg*- (*değmek*) (GTEK, 96)

temür DLT > **demir** (*demir*) (TSKS, 113)
 teñiz DLT > **deñiz** (*deniz*) (TSKS, 114)
 tırig ET > **diri** (*diri*) (TSKS, 119)
 tokuz DLT > **dokuz** (*dokuz*) (TSKS, 121)
 ton ET > **don** (*elbise*) (GTEK, 96)
 tuman DLT > **duman** (*duman*) (TSKS, 126)
 tüpü DLT > **depe** (*tepe*) (TSKS, 115)
 tüz ET > **düz** (*düz*) (TTG, 58)

Aynı değişim Türkiye Türkçesinde de meydana gelmiştir:

tag ET > **dağ** (OY, 170)
 teg- ET > **değ-** (OY, 172)
 telinme- ET > **delinme-** (OY, 173)
 temir ET > **demir** (OY, 173)
 ti- ET > **de-** (OY, 174)
 tik- ET > **dik-** (OY, 174)
 tiñla- ET > **dinle-** (OY, 174)
 tırig ET > **diri** (OY, 175)
 tokuz ET > **dokuz** (OY, 176)
 tört ET > **dört** (OY, 177)

Türkmen Türkçesinde Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı sözcüklerde söz ortasında da $t > d$ değişimi meydana gelmiştir:

buta- ET > pu:**da-** (*budamak*) (TTG, 58)
 erük ET > **ädik** (*ayakkabı*) (GTEK, 250)
 iktü DLT > **ekdi** (*evcil*) (TTG, 58)
 küntüz > **gündi:z** (*gündüz*) (TTG, 58)
 yaltır- ET > yal**dıra-** (*parlamak*) (GTEK, 250)
 otuñ ET > o:**dun** (*odun*) (GTEK, 250)

Türkiye Türkçesinde de Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz ortasında $t > d$ değişimini takip etmek mümkündür:

butak ET > bud**ak** (TSBil., 219)
 kentü ET > ken**di** (TSBil., 219)
 küntüz ET > gü**nd**üz (TSBil., 219)
 otın ET > od**un** (TSBil., 219)

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz ortasında $t > d$ değişimine rastlanmaktadır (Kara 2005: 59):

ça:**rt**a:k Far. > ç**är**dek (*çardak*) (TSKS, 93)
 def**t**er Ar. > dep**d**er (*defter*) (TTG, 59)
 iş**t**iha: Ar. > iş**d**ä: (*iştah*) (TTG, 59)
 mek**t**eb Ar. > mek**d**ep (*okul*) (TTG, 59)
 mu**t**ta:k Ar. > mu**ş**da:k (*müştak, düşkün, hayran, aşık*) (TTG, 59)

Türkiye Türkçesinde de *ça:r+ta:k Far. > çardak (TSB, 93)* örneğinde olduğu gibi alıntı sözcüklerde *t > d* değişimi karşımıza çıkmaktadır.

Türkmen Türkçesinde söz sonunda bulunan *t*'ler istisnaları olmakla birlikte iki ünlü arasında kaldıklarında *d*'ye dönmektedir. Bu durum alıntı sözcükler için de geçerlidir:

bulut (*bulut*) + a > buluda (TTG, 58)
 bürğüt (*kartal*) + e > bürğüde (TTG, 58)
 çöket (*çukur*) + iñ > çökedin (TTG, 58)
 geçit (*geçit*) + i > geçidi (TTG, 58)

Aynı kural Türkiye Türkçesi için de geçerlidir:

dört + e > dörde
 kanat + ı > kanadı
 tat + ı > tadı

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkçe sözcüklerin tarihsel gelişimi sürecinde söz başında ve ortasında gerçekleşen *t > d* değişimi her iki şivede de takip edilebilmektedir. Bunun dışında, her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde *t > d* değişimi gerçekleşmiştir. Ayrıca, her iki şivede de söz sonunda bulunan *t*'lerin iki ünlü arasında kalması durumunda yine söz konusu ünsüz değişmesi gerçekleşmiştir.

1.18. /v/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.18.1. *v > b* Değişimi

Türkmen Türkçesinde Rusçadan alıntı bir sözcükte söz başında *v > b* değişimine rastlanmaktadır: *vedro > bedre (kova)* (Kara 2005: 59). Türkiye Türkçesinde ise böyle bir değişim görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde nadiren görülen bu değişime Türkiye Türkçesinde ise rastlanmamaktadır.

1.18.3. *v > ğ* Değişimi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde söz ortasında bulunan *v*'ler *ğ*'ye dönmüştür (Kara 2005: 59):

ceva:b Ar. > coğa:p (*cevap*) (TTG, 59)
 seva:b Ar. > soğa:p (*sevap*) (TTG, 59)

Söz konusu değişim standart Türkiye Türkçesinde görülmemektedir. Bununla birlikte, *devam* > *duğam* (NYA, 89), *ova* > *oğa* (NYA, 89), *duvar* > *duğar* (NYA, 89), *cevap* > *cuğap* (EYA, 100) örneklerinde olduğu gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğu gibi, Türkmen Türkçesinde görülen *v* > *đ* değişimi Türkiye Türkçesinde ise standart dile yansımamış olmakla birlikte ağızlarda HEM Türkçe hem de alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

1.19. /y/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.19.1. *y* > *c* Değişimi

Türkmen Türkçesinde *ciğit* (*binici, atlı*), *comruk* (*kütük, ağaç kütüğu*), *contuk* (*ucu kesik, kuyruğu kesik*) örneklerinde olduğu gibi Kıpçak lehçelerinin etkisiyle *y*'ler *c* olmuştur (Kara 2005: 59). Türkiye Türkçesinde böyle bir ses değişimi görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğu gibi Türkmen Türkçesinde görülen *y* > *c* değişiminin örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

1.20. /z/ Ünsüzünün Uğradığı Değişiklikler

1.20.1. *z* > *s* Değişimi

Türkmen Türkçesinde *z* > *s* değişimi *elma:s Ar. > almaz (elmas)* (TSKS, 27) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde de söz konusu ses değişimi *muztarib Ar. > mustarip* (TSB, 95) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğu gibi, her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde *z* > *s* değişiminin örnekleri karşımıza çıkmaktadır.

1.20.2. *z* > *t* Değişimi

z > *t* değişiminin Türkmen Türkçesinde görölüp görölmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu ses değişimi *ka:gaz Far. > ka:đıt* (TFS, 140) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde örnekleri bulunamayan söz z > t değişimi Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

2. ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

2.1. İlerleyici Tam Benzeşme

2.1.1. *ld > ll Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde söz içinde bulunan *ld'ler ll* olarak telaffuz edilmektedir. Ayrıca, *l* ile biten bir sözcük *d* ile başlayan bir ek aldığı veya *l* ile biten bir sözcüğün ardından *d* ile başlayan bir başka sözcük geldiğinde yine bu benzeşme görülmektedir. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımayıp yalnızca söyleyişte ortaya çıkmaktadır (Sarıyev-Güder: 1998: 106-113; Kara 2005: 60-61):

- aldı > alh (aldı)* (TGF, 106)
- bal dā:l > bal lā:l (bal değil)* (TGF, 113)
- balda > balla (balda)* (TTG, 61)
- balda > ballak (bitki gövdesi)* (TTG, 60)
- baldız > ballız (baldız)* (TGF, 112)
- bildi > billi (bildi)* (TTG, 61)
- el değse > el leğse (el değere)* (TTG, 61)
- galdav > gallov (destek, yardım)* (TTG, 60)
- gel diy > gel liy (gel de)* (TTG, 61)
- güldan > güllan (çiçeklik)* (TGF, 111)
- güldür > güllür (güldür)* (TTG, 61)
- kıldır > kılır (kıldır)* (TGF, 107)
- mal dāl > mal lā:l (mal değil)* (TEK, 40)
- maldan > mallan (maldan)* (TGF, 109)
- maldır > ma:llır (maldır)* (TGF, 110)
- yelde > yelle (yelde)* (TGF, 108)
- yıldız > yillız (yıldız)* (TEK, 40)
- yoldaş > yolloş (yoldaş)* (TEK, 40)

Bu benzeşme benzer özelliklerle Türkiye Türkçesinde Kars (Ercilasun 2002), Erzurum (Gemalmaz 1995) ve çevresi ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağzlarında görülmektedir:

- aldat- > yallat-* (Er.İA, 211)
- boş *aldık > boş allık* (GBAA, 74)
- cıvılda- > cıvılla- (Er.İA, 211)
- oldu > ollu* (KİA, 130)
- oldu mu > ollu mu* (GBAA, 74)

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen *ld > ll* benzeşmesi Türkiye Türkçesinde de standart dile yansımamakla birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2. *mb > mm Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde söz içinde bulunan *mb*'ler *mm*'ye dönmektedir. Ayarınca, *m* ile biten bir sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir sözcüğün gelmesi durumunda yine bu benzeşme ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde görülmektedir (Kara 2005: 61):

a:dam *bol* > a:dam mol (*adam ol*) (TTG, 61)
 adam *bay* bolsa > a:dam ma:y volsa (*insan zengin olsa*) (TEK, 40)
 ca:*m bilen* > ca:m milen (*bakır tabakla*) (TTG, 61)
 ca:*mb*ö:rük > cammö:rük (*bir nakış türü*) (TTG, 61)
 sem *bol* > sem mol (*sus, sesini kes*) (TTG, 61)
 tüm*bek* > tüm*mek* (*tümsek*) (TTG, 61)
 tüm*bekle-* > tüm*mekle-* (*yığmak, tümsek yapmak*) (TTG, 61)
 yoldaşım *bilen* > yolloşum *milen* (*yoldaşımla*) (TEK, 40)

Bu benzeşme benzer özelliklerle Türkiye Türkçesinde Erzurum (Gemalmaz 1995) ve çevresi ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir:

bom*boş* > bom*moş* (Er.İA, 211)
 dedim *ben* > didim *män* (GBAA, 72)

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde görülen *mb > mm* benzeşmesi Türkiye Türkçesinde ise standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. *nd > nn Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde söz içinde bulunan *nd*'ler *nn* olarak telaffuz edilmektedir. Ayrıca *n* ile biten bir sözcüğün *d* ile başlayan bir ek alması veya *n* ile biten bir sözcüğün ardından *d* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda yine aynı benzeşme ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme hem yazı dilinde hem söyleyişte görülmektedir (Sarıyev-Güder: 1998: 97-105; Kara 2005: 62):

beğ*ndi* > beğ*nni* (*beğendi*) (TTG, 61)
 be*nde* > men*ne* (*bende*) (TEK, 40)
 el*inden* > elin*nen* (*elinden*) (TEK, 40)
 en*dik* > en*nik* (*alışkanlık*) (TTG, 61)

ga:**ndı** > ga:**nnı** (*kandı*) (TGF, 97)
 gel**inde** > gel**inne** (*gelinde*) (TGF, 99)
 gün **dogsun** > gün **nogsun** (*gün doğsun*) (TGF, 105)
 gü**ndi**:z > gü**nni**:z (*gündüz*) (TEK, 40)
 gü**ndo**ğar > gü**nnogor** (*doğu*) (TGF, 105)
 me**ndim** > me**nnim** (*bendim*) (TGF, 102)
 mü**ndür** > mü**nnür** (*bindir*) (TTG, 61)
 o:**ndan** > o:**nnon** (*ondan*) (TGF, 100)
on dokuz > **on nokuz** (*on dokuz*) (TTG, 61)
sandal > **sannal** (*sandal*) (TTG, 61)
sen dâ:l > **sen nâ:l** (*sen değisin*) (TTG, 61)
söndür > **sönnür** (*söndür*) (TGF, 98)

Bu benzeşme benzer özelliklerle Türkiye Türkçesinde Kars (Ercilasun 202), Erzurum (Gemalmaz 1995), Malatya (Gülseren 2000), Urfa (Özçelik 1997), Edirne (Kalay 1998) ve çevresi ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir:

alt**ndan** > alt**nnan** (GBAA, 73)
 arkalar**ından** > arkalar**ınnan** (GBAA, 73)
 baş**ından** > baş**ınnan** (KİA, 126)
benden ayrı > **bennen** ayrı (MİA, 92)
bundan > **bunnan** (UMA, 53)
 dalgalar**ında** > dalgalar**anna** (GBAA, 73)
 ef**endim** > ef**ennim** (Er.İA, 211)
 ke**ndimi** > ke**nnimi** (EİA, 49)
ondan > **onnan** (UMA, 53)
 öte **yandan** > ötü **yannan** (GBAA, 73)
şimdi > **şinnik** (KİA, 126)
 taraf**ından** > taraf**ınnan** (UMA, 53)
 yakas**ından** > yakas**ınnan** (KİA, 126)
yanda > **yanna** (MİA, 92)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen *nd* > *nn* benzeşmesine Türkiye Türkçesinde ise bazı ağızlarda rastlanmak mümkündür.

2.1.4. ñd > ññ Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde *ñ* ile biten bir sözcüğe *d* ile başlayan bir ek gelmesi durumunda *ñd* > *ññ* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımayıp yalnızca konuşma dilinde ortaya çıkmaktadır (Kara 2005: 61):

ca**ñdan** > ca**ññan** (*çandan, zilden*) (TTG, 61)
 ça**ñdan** > ça**ññan** (*tozdan*) (TTG, 61)
 ze**ñden** > ze**ññen** (*küften*) (TTG, 61)

Söz konusu benzeşmenin örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin Türkiye Türkçesinde örneklerine rastlanmamaktadır.

2.1.5. *ñğ/ ñg > ññ Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde söz içinde bulunan *ñğ'ler ññ'ye* dönmektedir. Ayarınca, *ñ* ile biten bir sözcüğün ardından *ğ* ile başlayan bir sözcüğün gelmesi veya *ñ* ile biten bir sözcüğün ardından *g* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda yine bu benzeşme ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde görülmektedir (Kara 2005: 62):

- añğın* > *aññın* (*anla*) (TTG, 62)
- atıñ gözi* > *atıñ ñözü* (*atın gözü*) (TTG, 62)
- çuñğur* > *çuññur* (*derin*) (TTG, 62)
- eñğit* > *eññit* (*yamaç*) (TTG, 62)
- gıññ günü* > *gıññ ñünü* (*kış günü*) (TEK, 40)
- seniñ gızın* > *seniñ ñızın* (*senin kızın*) (TEK, 40)
- soñ gel* > *soñ ñel* (*sonra gel*) (TTG, 62)
- yeñğın* > *yeññın* (*yen*) (TTG, 62)
- zañğırdı* > *zaññırdı* (*tungurtı, şingurtı*) (TTG, 62)

Bu benzeşme Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan *ñğ/ ñg > ññ* benzeşmesi Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

2.1.6. *sd > ss Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde yazı dilinde birkaç sözcükte görülen bir benzeşmedir. Konuşma dilindeki örnekleri ise daha fazladır (Kara 2005: 62). Konuşma dilinde *s* ile biten bir sözcüğün *d* ile başlayan bir ek alması söz konusu benzeşme ortaya çıkar. Ayrıca, *s* ile biten bir sözcüğün ardından *d* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda yine aynı benzeşme ortaya çıkmaktadır (Sarıyev-Güder: 1998: 121-126; Kara 2005: 62):

- atlasda* > *atlassa* (*haritada*) (TTG, 62)
- basdırma* > *bassırma* (*sundurma, çardak*) YAZIDA (TTG, 62)
- cebis dur-* > *cevis dur-* (*sağlam, sıkı durmak*) (TTG, 62)
- kesdi* > *kessi* (*kesti*) (TTG, 62)
- mahsu:s dā:l* > *mahsu:s sä:l* (*mahsus, özgü değil*) (TTG, 62)
- ösdür* > *össür* (*yetiştir*) (TTG, 62)
- össürüm* > *ösdürim* (*yeni yetme*) YAZIDA (TTG, 62)

pesdi > *pepsi* (*alçaktı*) (TTG, 62)

Bu benzeşmeye Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan *sd* > *ss* benzeşmesinin örnekleri Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkmamaktadır.

2.1.7. *st* > *ss* Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde yazı dilinde birkaç Türkçe sözcüğün yanı sıra çoğunlukla Farsçadan alıntı sözcüklerde bulunan *st*'ler *ss*'ye dönmüştür. Aynı benzeşmenin konuşma dilinde *s* ile biten bir sözcüğün *t* ile başlayan bir ek alması durumunda ortaya çıkan örnekleri de mevcuttur. Hem söyleyişte hem de yazıda görülür (Sarıyev-Güder: 1998: 126-127; Kara 2005: 62):

astına > *assına* (*altına*) (TTG, 62)
bu:sta:n Far. > *bossan* (*bostan*) (TTG, 62)
desta:n Far. > *dessa:n* (*destan*) (TTG, 62)
deste > *desse* (*deste*) (TGF, 126)
hasta > *hassa* (*hasta*) (TEK, 40)
peste Far. > *pisse* (*çam fıstığı*) (TTG, 62)
usta > *ussa* (*usta*) (TEK, 40)
üste > *üso* (*üste*) (TTG, 62)
üstünde > *üssünnö* (*üstünde*) (TGF, 127)
yastık > *yassık* (*yastık*) (TGF, 126)

Bu benzeşmeye Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan *st* > *ss* benzeşmesi Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

2.1.8. *şc* > *şş* Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde konuşma dilinde *ş* ile biten bir sözcüğün *c* ile başlayan bir ek alması veya *ş* ile biten bir sözcüğün ardından *c* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *şc*'ler *şş*'ye dönmektedir (Sarıyev-Güder: 1998: 128; Kara 2005: 63):

bä:ş cübüt > *bä:ş şüvüt* (*beş çift*) (TTG, 63)
garaşcak > *garaşşak* (*gelecek*) (TGF, 128)
göreşceñ > *görüşşöñ* (*mücadeleci, savaşçı*) (TTG, 63)
görüşcek > *görüşşök* (*görüşecek*) (TTG, 63)
guşcağaz > *guşşoğoz* (*kuşcağız*) (TEK, 40)
söveşcen > *söwöşşen* (*savaşçı dövüşken*) (TEK, 40)

yaşca > yaşsa (*yaşca*) (TGF, 128)
 yuvaşca > yuvaşsa (*yuvaşca*) (TGF, 128)

Bu benzeşmenin örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan şç > şş benzeşmesinin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.1.9. şç > şş Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde konuşma dilinde ş ile biten bir sözcüğün ç ile başlayan bir ek alması veya ş ile biten bir sözcüğün ardından ç ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda şç'ler şş'ye dönmektedir (Sarıyev-Güder 1998: 127-128; Kara 2005: 63):

aşçı > aşşı (*aşçı*) (TGF, 128)
 ba:ş çemçe > bā:ş şemçe (*beş kaşık*) (TTG, 63)
 işçi > i:şşi (*işçi*) (TGF, 128)
 kümüşçi > kümüşşü (*gümüüşcü*) (TGF, 128)
 öñbaşçı > öñbaşşı (*önder, lider*) (TTG, 63)

Bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi şç > şş benzeşmesi Türkmen Türkçesinde görülürken Türkiye Türkçesinde örnekleri tespit edilememiştir.

2.1.10. vb > vv Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde v ile biten bir sözcüğün ardından b ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda vb > vv benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme yalnızca konuşma dilinde ortaya çıkmaktadır (Sarıyev-Güder: 1998: 130; Kara 2005: 63):

av bolmak > a:v volmak (*av olmak*) (TGF, 130)
 guv ba:r > guv va:r (*kuğu var*) (TTG, 63)
 oklav bilen > oklov vilen (*oklava ile*) (TTG, 63)
 suv bersene > suv versene (*su versene*) (TGF, 130)
 tov ber- > tov ver- (*burmak, bükmek*) (TTG, 63)

Bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan vb > vv benzeşmesi Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

2.1.11. *zd > zz Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *z* ile biten bir sözcüğün *d* ile başlayan bir ek alması durumunda veya *z* ile biten bir sözcüğün ardından *d* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *zd > zz* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Hem yazıda hem konuşma dilinde görülen bir benzeşmedir (Sarıyev-Güder: 1998: 114-120; Kara 2003: 63):

- ağızda > ağızza (*ağızda*) (TEK, 40)
- ağızdırık > ağızzırık (*gem*) YAZIDA (TTG, 63)
- biz *da*ğı > biz zağı (*biz de*) (TEK, 40)
- bozdu > bozzur (*bozdur*) (TGF, 115)
- bu:zdan > buzzon (*buzdan*) (TGF, 117)
- çızdı > çızdı (*çizdi*) (TGF, 114)
- dokuzda > dokuzzo (*dokuzda*) (TGF, 116)
- düzdeçi > düzzöçü (çölde yaşayan, çöllü) (TTG, 63)
- eziz do:stum > eziz zossum (*aziz dostum*) (TGF, 120)
- ezizdir > ezizzir (*azizdir*) (TGF, 118)
- gaz diysene > gaz ziysene (*kaz desene*) (TTG, 63)
- gızdırma > gızzırma (*sıtma*) YAZIDA (TTG, 63)
- gözdañdı > gözzañdı (*körebe*) (TGF, 120)
- sizde > sizze (*sizde*) (TEK, 40)
- sözdeş > sözzeş (*sözdeş*) (TGF, 119)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşme *tezden > tezzen* (KİA, 130) örneğinde olduğu gibi Kars (Ercilasun 2002) ağzında görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesi ağzlarında da karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Gerileyici Tam Benzeşme

2.2.1. *çş > şş Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *ç* ile biten bir sözcüğün ardından *ş* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *çş > şş* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır (Sarıyev-Güder: 1998: 132; Kara 2005: 64):

- üç şar > üş şar (*üç sayı*) (TTG, 64)
- üç şayı > üş şayı (*üç kuruş*) (TGF, 132)

Bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi $\text{çş} > \text{şş}$ benzeşmesi Türkmen Türkçesinde görülürken Türkiye Türkçesinde örnekleri tespit edilememiştir.

2.2.2. $t\text{ç} > \text{çç}$ Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde t ile biten bir sözcüğün ç ile başlayan bir ek alması durumunda $t\text{ç} > \text{çç}$ benzeşmesi meydana gelmektedir. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır (Sarıyev-Güder: 1998: 132; Kara 2005: 64):

$at\text{ç}il\text{ik} > a\text{ç}\text{ç}il\text{ik}$ (*atçılık*) (TGF, 132)
 $belet\text{ç}il\text{ik} > bele\text{ç}\text{ç}il\text{ik}$ (*bilmek, yetkin olmak*) (TGF, 132)
 $bet\text{ç}il\text{ik} > be\text{ç}\text{ç}il\text{ik}$ (*yaramaz*) (TGF, 132)
 $ot\text{ç}ı > o\text{ç}\text{ç}ı$ (*otçu*) (TTG, 64)

Bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan $\text{şç} > \text{şş}$ benzeşmesinin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.3. $ts > ss$ Benzeşmesi

Türkmen Türkçesinde t ile biten bir sözcüğün s ile başlayan bir ek alması durumunda $ts > ss$ benzeşmesi meydana gelmektedir (Sarıyev-Güder: 1998: 132; Kara 2005: 64). Konuşma dilinde görülen bu benzeşme yazı dilinde tek bir örnekte kendini gösterir: $tüt + se > tüsse$ (*siyah duman*) (Kara 2005: 64).

$atsa > assa$ (*atarsa*) (TTG, 64)
 $\text{çatsın} > \text{çassın}$ (*diksin, bağlasın*) (TTG, 64)
 $sagatsayın > sa:gassayın$ (*her sa:t*) (TGF, 133)
 $tütse > tüsse$ (*duman*) YAZIDA (TGF, 132)
 $yatsanmak > yassanmak$ (*yaslanmak*) (TGF, 132)
 $yatsık > yassık$ (*yastık*) (TGF, 132)

Söz konusu benzeşme benzer özelliklerle Türkiye Türkçesi ağızlarında Erzurum (Gemalmaz 1995), Erzincan (Sağır 1995c) ve Kütahya (Gülensoy 1998) ile diğer Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir.

$ets\text{e} > esse$ (Er.İA, 210)
 $etsiz > essiz$ (Er.İA, 210)
 $gitsin > gissiñ$ (GBAA, 73)
 $tutsa > tussa$ (GBAA, 73)
 $tutsun > tussuñ$ (GBAA, 73)
 $tütsü > tüssü$ (Er.İA, 210)
 $tütsüle- > tüssüle-$ (EYA, 119)

yatsı > yassi (Er.İA, 210)
yatsıda > yassıda (KYA, 61)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır.

2.2.4. *ym > mm Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde Arapçadan alıntı bir sözcükte *ym > mm* benzeşmesi meydana gelmiştir: *kiymet Ar. > gımmat* (Kara 2005: 64). Söz konusu benzeşmenin örneklerine Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan *ym > mm* benzeşmesinin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.5. *zs > ss Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *z* ile biten bir sözcüğün *s* ile başlayan bir ek alması durumunda veya *z* ile biten bir sözcüğün ardından *s* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *zs > ss* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır (Sarıyev-Güder: 1998: 131; Kara 2005: 64):

çözse > çösse (*çözse*) (TGF, 132)
çözse > çössö (*çözerse*) (TTG, 64)
közsüz > kössüz (*kör*) (TGF, 131)
sözsüz > sözsüz (*sözsüz*) (TGF, 131)
tutsun > tussun (*tutsun*) (TTG, 64)
yaz sonunda > ya:s sonunda (*yaz sonunda*) (TGF, 131)

Bu benzeşme Türkiye Türkçesinde Rize (Günay 2003), Erzurum (Gemalmaz 1995), Erzincan (Sağır 1995c), Urfa (Özçelik 1997), Malatya (Gülseren 2000), Kırşehir (Günşen 2000), Nevşehir (Korkmaz 1994b), Kütahya (Gülensoy 1998) çevresi ile Güneybatı Anadolu (Korkmaz 1994a) ağızlarında görülmektedir:

azsınız > assız (Er.İA, 210)
bizsin > bissin (Er.İA, 210)
gelmezsek > gelmessek (EYA, 117)
gelmezsin/ gelmezsen > gelmessen (Er.İA, 210)
gelmezsin/ gelmezsen > gelmessen (Er.İA, 210)
göremezsin > göremessen (UMA, 55)
götürmezse > götürmesse (EYA, 117)
gözsüz > gössüz (Er.İA, 210)
hiç olmazsa > hiç olmassa (UMA, 55)
kandıramazsın > kandıramassan (UMA, 55)

otuz sekiz > otus sekiz (KYA, 61)
 satmazsan > satmassañ (GBAA, 73)
 sekiz sene evvel > säkis sän äväl (GBAA, 73)
 vermezse > vermese (UMA, 55)
 yatmazsınız > yatmassız (Er.İA, 210)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Yarım Benzeşme

2.2.1. *gb > gv Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *g* ile biten bir sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda ortaya çıkan bir benzeşmedir (Sarıyev-Güder: 1998: 130):

gorag *bolsun* > go:rag *volsun* (*koruma olsun*) (TGF, 130)
 sorag *berdi* > so:rag *verdi* (*soru verdi*) (TGF, 130)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.2. *kd > kg Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *k* ile biten bir sözcüğün ardından *dä:l* gelirse *kd > kg* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır. (Sarıyev-Güder: 1998: 129; Kara 2005: 65):

alcak *dä:l* > alcak *gä:l* (*almayacak*) (TTG, 65)
 bilcek *dä:l* > bilcek *gä:l* (*bilmeyecek*) (TTG, 65)
 gerek *dä:l* > gerek *gä:l* (*gerekli değil*) (TTG, 65)
 yazcak *dä:l* > yazcak *gä:l* (*yazmayacak*) (TGF, 129)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilememiştir.

2.2.3. *md > mn Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *m* ile biten bir sözcüğün *d* ile başlayan bir ek alması durumunda *md > mn* benzeşmesi ortaya çıkmaktadır (Hanser 2003: 40). Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır:

adam däl > a:dam *nä:l* (*adam, insan değil*) (TEK, 40)
adamda > *adamna* (*adamda*) (TEK, 40)
elimden > *elimnen* (*elimden*) (TTG, 65)
golumdan > *golumnan* (*kolumdan*) (TTG, 65)
yelimden > *yelimnen* (*tutkaldan*) (TTG, 65)

Türkiye Türkçesinde ise Kars (Ercilasun, 2002) ağzında bu benzeşmenin örnekleri tespit edilmiştir:

kimden > *kimnen* (KİA, 127)
kolumdan > *golumnan* (KİA, 127)
yemeğimden > *yemeğimnen* (KİA, 127)

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan bu benzeşmenin örneklerine Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamak mümkündür.

2.2.4. *nb > nm Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *n* ile biten bir sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *nb > nm* benzeşmesi meydana gelmektedir (Sarıyev-Güder: 1998: 129; Kara 2005: 65). Benzer özelliği taşıyan birleşik sözcüklerde de görülen bu benzeşme yazı diline yansımamıştır:

atıñ bar > *atıñ ma:r* (*atın var*) (TEK, 40)
atıñ başı > *atıñ maşı* (*atın başı*) (TEK, 40)
goyun bilen > *goyun milen* (*koyun ile*) (TTG, 65)
günbatar > *günmatar* (*battı*) (TTG, 65)
kervenbaşı > *kervenmaşı* (*kervanbaşı*) (TGF, 129)
on bir > *onmi:r* (*on bir*) (TEK, 40)
on baş > *on mä:ş* (*on beş*) (TEK, 40)
seksen baş > *seksen mä:ş* (*seksen beş*) (TGF, 129)
sen bilmesen > *sen milmesen* (*sen bilmezsen*) (TEK, 40)
seniñ bilen > *seniñ milen* (*seninle*) (TEK, 40)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilememiştir.

2.2.5. *ñb > ñm Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *ñ* ile biten bir sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *ñb > ñm* benzeşmesi meydana gelmektedir (Sarıyev-Güder: 1998: 129; Kara 2005: 65). Benzer özelliği taşıyan birleşik sözcüklerde de görülen bu benzeşme yazı diline yansımamıştır:

deñburçluk > deñmurşluk (denk üçgen) (TGF, 129)
müñ bi:r > müñ mi:r (bin bir) (TTG, 65)
müñbaşı > müñmaşı (binbaşı) (TGF, 129)
öñbaşçı > öñmaşşı (önder, lider) (TTG, 65)
siziñ bilen > sizin milen (sizin ile) (TGF, 129)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.6. *pg > kg Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *p* ile biten bir sözcüğün ardından *k* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda *pk > kg* benzeşmesi meydana gelmektedir. Söz konusu benzeşme yazı diline yansımamıştır (Sarıyev-Güder: 1998: 130; Kara 2005: 65):

alıp gayt- > alık gayt- (alıp dönmek) (TTG, 65)
çızıp gutarmak > çızık gutarmak (çizip bitirmek) (TGF, 133)
yazıp gutarmak > yazık gutarmak (yazıp bitirmek) (TGF, 133)
yörä:p git- > yörä:k git- (yürüyerek gitmek) (TTG, 65)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.7. *yb > yv Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde söz içinde söz içinde veya *y* ile biten bir sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda ortaya çıkan bir benzeşmedir (Sarıyev-Güder: 1998: 130):

çay bilen > ça:y vilen (çay ile) (TGF, 130)
naybaşı > nayvaşı (en güzeli) (TGF, 130)
noyba > no:yva (fasülye) (TGF, 130)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

2.2.8. *zb > zv Benzeşmesi*

Türkmen Türkçesinde *z* ile biten sözcüğün ardından *b* ile başlayan bir başka sözcüğün gelmesi durumunda veya benzer özelliği taşıyan birleşik sözcüklerde görülen bir benzeşmedir (Sarıyev-Güder: 1998: 130):

gözbagçı > gözva:gçı (aldatan, kandıran) (TGF, 130)
gözboyagçı > gözvoyagçı (göz boyayan) (TGF, 130)
özbaşdak > ö:zvaşdak (bağımsız) (TGF, 130)
sözbaşı > sözvaşı (söz başı) (TGF, 130)
yüzbaşı > yüzvaşı (yüzbaşı) (TGF, 130)

Türkiye Türkçesinde ise söz konusu benzeşmenin örnekleri görülmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde ortaya çıkan bu benzeşmenin örnekleri Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir.

3. ÜNSÜZ AYKIRILAŞMASI

Aykırılışma, zamanla dilin istekleri doğrultusunda benzer seslerin birbirini itmesi hadisesidir (Coşkun 2008: 97). Her iki şivede de örneklerine rastlamak mümkündür.

Türkmen Türkçesinde ünsüz uyumunun bulunmaması aykırılışmanın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bazı eklerin sadece *c*'li, *d*'li ve *g*'li biçimlerinin bulunması ve bu eklerin tonsuz ünsüzle biten kelime kök ve gövdelerine eklenmesi durumunda bile değişmemesi bir aykırılışma meydana getirmektedir (Kara 2005: 65-66). *a:tdaş (adaş) (TTG, 66)*, *düşekden (döşekten) (TTG, 66)*, *bilipdir (bilmiş) (TTG, 66)*, gibi örneklerde bu durum görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise ünsüz uyumu bulunduğu için aykırılışmanın bu şekilde meydana gelmiş örnekleri görülmemektedir. Bununla birlikte, *tu:t Far. > dut (TSB, 97)*, *gunbet Far. > kümbet (TSB, 98)*, *ba:zu: Far. > pazı (TSB, 98)* örneklerinde olduğu gibi tonlu veya tonsuz ünsüzlerin birbirini itmesi şeklinde ortaya çıkan aykırılışmanın örneklerine rastlamak mümkündür. Türkmen Türkçesinde de

hatta Ar. > *hatda*: (*hatta*) (TTG, 66), *etbette* Ar. > *elbetde* (*elbette*) (TTG, 66), *zakku:m* Ar. > *zakkum* (*zakkum*) (TTG, 66) örneklerinde olduğu gibi bazı sözcüklerde tonlu ve tonsuz ünsüzlerinin birbirini itmesi sonucu aykırılışma meydana gelmiştir.

Türkiye Türkçesinde aykırılışma iki tonlu ünsüzden birinin tonsuzlaşması veya iki tonsuz ünsüzden birinin tonlulaşması şeklinde karşımıza çıkabileceği gibi burun ünsüzü *m*'nin yerini ağız ünsüzü *b* veya *y*'ye, diğer bir burun ünsüzü *n*'nin de yerini ağız ünsüzü *d*'ye bırakması şeklinde de görülebilir. Benzer iki sestem birinin yerini zamanla art damak ünsüzüne bırakması da aykırılışmanın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Coşkun 2008: 98). *muşamma* Ar. > *muşamba* (TSB, 98), *kemmu:n* Ar. > *kimyon* (TSB, 98), *tennu:r* Ar. > *tandır* (TSB, 98), *atta:r* Ar. > *aktar* (TSB, 98) sözcüklerinde bu şekilde ortaya çıkmış aykırılışmanın örneklerine rastlamak mümkündür. Türkmen Türkçesinde aykırılışmanın bu tür örneklerine rastlanmamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki şivede de aykırılışmanın örneklerine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, her iki şivede de aykırılışmanın ortaya çıkmasında gerekli olan şartlar benzerlikler gösterebildiği gibi farklılıklar da gösterebilmektedir. Tonlu ve tonsuz ünsüzlerin birbirini itmesi sonucu ortaya çıkan aykırılışma her iki şivede de görülmektedir. Türkmen Türkçesinde ünsüz uyumunun bulunmayışından kaynaklanan aykırılışma ünsüz uyumunun bulunduğu Türkiye Türkçesinde görülmemektedir.

4. ÜNSÜZ UYUMU

Ünsüzlerin tonluluk tonsuzluk bakımından benzeşmesi şeklinde açıklayabileceğimiz ses uyumudur.

Türkmen Türkçesinde ünsüz uyumu bulunmamaktadır. Türkmen Türkçesinde birçok ekin ünsüzü daima tonludur. Bu ekler tonsuz ünsüzle biten bir sözcüğe eklendiğinde ünsüz uyumu bozulmaktadır (Buran 2010:125).

ak - dır - > *akdır*- (*akıtmak*) (TTG, 66)
çık + daçı > *çıkdaçı* (*harcama, gider*) (TTG, 66)
düşek + den > *düşekden* (*döşekten*) (TTG, 66)

Bununla birlikte Türkmen Türkçesinde bazı ağızlarda ünsüz uyumu görülmektedir (Nartıyev 1994: 95-98; Özışık 2007: 67-70):

ayt-*dı* > ayttı (Sarık- MATK, 68)
baş-*dan* > baştan (Teke, TDE, 95)
boş-*dı* > boştı (Nohur- MATK, 68)
çık-*dı* > çıkttı (Surhı-MATK, 69)
ek-*dik* > ektik (Ärsarı- MATK, 68)
elek-*den* > elekten (Göklen-MATK, 68)
eşek-*den* > eşekten (Hatar-MATK, 69)
gap-*dal* > gaptal (Sarık- TDE, 95)
kaş-*dım* > kaştım (Kıraç-MATK, 69)
kes-*cek* > keşçek (Sarık- TDE, 95)
köpük-*den* > köpükten (Sakar- MATK, 69)
öt-*dı* > öttı (Mükri-MATK, 69)
tök-*dirip* > töktirip (Äski-MATK, 69)

Türkiye Türkçesinde ise ünsüz uyumu görülmektedir:

beş + *de* > beşte (ÇTD, 259)
git - *dı* > gitti (ÇTD, 259)
kardeş + *ce* > kardeşçe (ÇTD, 259)
sabah + *dan* > sabahdan (ÇTD, 259)
tüp + *cü* > tüpçü (ÇTD, 259)

Yukarıda da görüldüğü gibi ünsüz uyumu Türkiye Türkçesinde yaygındır. Türkmen Türkçesinde standart dilde görülmeyen bu uyum bazı ağızlarda tespit edilmiştir.

5. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

5.1. /b/ Düşmesi

Klasik Türkmen Türkçesinde *bol-* fiili hem *bol-* hem de *ol-* şekliyle görülmekle birlikte günümüz Türkmen Türkçesinde yalnızca *bol-* biçimi kullanılmaktadır (Kara 2005: 47). Türkiye Türkçesinde ise bu fiil bugün *ol-* şeklinde kullanılmaktadır.

Batı Türkçesinde *bol-* fiilindeki söz başı *b* sesi düşmüştür. Yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde Batı Türkçesinin bu özelliği görülürken Türkmen Türkçesi kendisini bu noktada Batı grubu şivelerinden ayıran önemli bir özellik sergilemektedir.

5.2. /g/ Düşmesi

Türkçenin Eski Türkçe dönemindeki söz varlığına bakıldığında Türkmen Türkçesinde çok heceli Türkçe sözcüklerin ikinci hecesinin başında bulunan g'lerin düştüğü görülmektedir (Hudayguliyev 1992: 151; Kara 2005: 66):

bürge DLT > büre (*pire*) (TTG, 66)
 elge- DLT > ele- (*ele vermek*) (TTG, 66)
 ilgerü ET > ileri (*ileri*) (TSKS, 203)
 kazgan- ET > gazan- (*kazanmak*) (GTEK, 101)
 otgar- DLT > otar- (*otlatmak*) (TTG, 66)
 targak ET > darak (*tarak*) (TSKS, 110)
 tawışgan DLT > tovşan (*tavşan*) (TSKS, 354)
 yinçge ET > inçe (*ince*) (GTEK, 101)

Aynı ses olayı Türkiye Türkçesinde de görülmektedir:

bulganuk KB > bulanık (TSB, 100)
 bürge ET > pire (ÇTD, 141)
 elgek ET > elek (ÇTD, 141)
 emgek ET > emek (ÇTD, 141)
 kısğa KB > kısa (TSB, 100)

Türkmen Türkçesinde Türkçe bazı sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda söz sonundaki g sesinin düştüğü görülmektedir:

acıg ET > a:cı (*acı*) (HZTF, 151)
 athıg ET > athı (*atlı*) (HZTF, 151)
 kapıg ET > gapı (*kapı*) (GTEK, 101)
 kiçig ET > kiçi (*küçük*) (TTG, 67)
 tirig ET > di:ri (*diri*) (GTEK, 101)
 ulug ET > ulu (*büyük*) (HZTF, 151)
 yaylag ET > yayla (*yayla*) (HZTF, 151)

Türkiye Türkçesinde de aynı ses olayı görülmektedir:

arıg ET > arı (ÇTD, 141)
 kamuğ KB > kamu (TSB, 101)
 kapuğ KB > kapı (TSB, 101)
 sarıg ET > sarı (ÇTD, 141)
 tirig KB > diri (TSB, 101)
 türlüğ KB > türlü (TSB, 101)

Batı Türkçesinde çok heceli sözcüklerin ikinci hecesinin başında bulunan g'ler ile söz sonunda bulunan g'ler düşmüştür. Yukarıda da görüldüğü gibi bu ses olayı Batı Türkçesinin bir özelliği olarak her iki şivede de görülmektedir.

5.3. /h/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde hece sonunda bulunan *h*'lerin düştüğü görülmektedir:

- alla:**h** Ar. > alla: (*Allah*) (TUGÇ, 45)
 destga:**h** Far. > desga: (*kuruluş, tesis*) (TUGÇ, 45)
 gümra:**h** Far. > gümra: (*birşeyle aşırı ilgili olma*) (TUGÇ, 45)
 güna:**h** Far. > günä: (*suç, kabahat, günah*) (TUGÇ, 45)
 hemra:**h** Far. > hemra: (*yoldaş, arkadaş*) (TUGÇ, 45)
 kö**h**ne Far. > kö:ne (*köhne*) (TTG, 67)
 mu**h**ta:c Far. > mä:tä:ç (*muhtaç*) (TTG, 67)
 pa:di**h**a Far. > pa:tı**h**a: (HZTF, 151)
 se**h**v Ar. > sä:v (*yanlış, sehiv*) (TTG, 67)
 siya:**h** Ar > sıya (*siyah*) (HZTF, 151)
 teravi**h** Ar. > tarapa (*teravih*) (TKGK, 272)

h ünsüzünün düşmesine Türkiye Türkçesinde de alıntı sözcüklerde rastlanmak mümkündür:

- ma**h**bu:s Ar. > mapus (TSB, 100)
 pa:yga:**h** Far. > peyke (TSB, 101)
 sa**h**leb Ar. > salep (TSB, 100)

Dilde akıcılığı sağlamak için hece sonundaki ünsüz düşebilir (Coşkun 2008: 100). Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alını sözcüklerde hece sonunda bulunan *h* ünsüzü düşmüş ve böylece söz konusu örneklerin telaffuzu daha akıcı bir hâle getirilmiştir.

5.4. /l/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde Türkçe iki sözcükte bu sözcüklerin Orta Türkçe dönemindeki biçimleri göz önünde bulundurulduğunda söz ortasında *l* ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *gızlamuk DLT* > *gızamık* (*kızamık*), *sarla- DLT* > *sara-* (*sarmak*) (Kara 2005: 67). Söz konusu ünsüz düşmesi *keltür DLT* > *getir-*, *oltur- DLT* > *otur-* örneklerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bazı sözcüklerde görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde *l* sesi ile biten *bol-*, *gel-* gibi tek heceli fiiller belirsiz gelecek zaman *-ar/ -er* ekini aldığıda *l* sesinin düştüğü görülür. Ayrıca *ol*, *şol*, *däl* gibi *l* ile biten sözcüklerin *-mi*, *-mi*, *-mika*, *-mike* soru eklerini alması durumunda yine söz konusu ünsüz düşmesi meydana gelmektedir (Hudayguliyev 1992: 150). *l*

ünsüzünün bu iki durumda düşmesi ikincil uzunlukların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. / l ünsüzünün düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzunluklara Türkiye Türkçesi ağızlarında da rastlamak mümkündür⁴.

Yukarıda da görüldüğü gibi Eski Türkçeden günümüze uzanan süre içerisinde her iki şivede de bazı sözcüklerde / l ünsüzü düşmüştür. Bunun dışında, / l ünsüzünün düşmesi Türkmen Türkçesinde bazı ikincil uzunluklara sebep olmaktadır. Bu tür uzunluklar Türkiye Türkçesinde standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

5.5. /n/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde *n* ünsüzünün düştüğü görülmektedir:

dü:rbî:*n* Far. > dürbi (*dürbün*) (HZTF, 152)

ferzi:*n* Far. > perzi (*satranç oyununda vezir*) (HZTF, 152)

Türkiye Türkçesinde ise bazı alıntı sözcüklerde *n* ünsüzünün düştüğüne rastlamak mümkündür:

hi~~n~~na: Ar. > kına (TSB, 101)

n ünsüzünün düşmesi sonucu gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzunluklar ortaya çıkabilmektedir⁵.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde hece sonunda bulunan *n* ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Böylece söz konusu örneklerin telaffuzu daha akıcı bir hâle gelmektedir. Ayrıca, *n* ünsüzünün düşmesi Türkmen Türkçesinde bazı telafi uzunluklara sebep olmaktadır. Bu tür uzun ünlülere Türkiye Türkçesinde standart dilde olmasa da ağızlarda rastlamak mümkündür.

5.6. /r/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde *r* sesi ile biten ve belirsiz gelecek zaman eki *-ar / -er*'i alan fiillerde *r* sesinin düştüğü görülmektedir (Hudayguliyev 1992: 150). Türkiye

⁴ İkincil Uzun Ünlüler

⁵ bk. Kök ve Gövdelerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

Türkçesinde ise bazı ağızlarda geniş zaman çekimlerinde *r* ünsüzünün düştüğüne rastlamak mümkündür. Söz konusu ünsüzün düşmesi ikincil uzunlukların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir⁶.

r ünsüzünün Türkmen Türkçesindeki alıntı sözcüklerde düşüp düşmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Türkiye Türkçesinde ise Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde de *r* ünsüzünün düştüğü görülmektedir:

berhu:rda:r Far. > *berhudar* (TSB, 100)
zemheri:r Ar. > *zemheri* (TSB, 101)

Yukarıda da izah edildiği gibi, Türkmen Türkçesinde *r* sesi ile biten ve *-ar / -er* geniş zaman ekini alan fiillerde *r* sesi düşmektedir. Bu ses olayı Türkiye Türkçesinde standart dilde görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. *r* ünsüzünün bu yolla düşmesiyle ortaya çıkan ikincil uzun ünlülere de gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamak mümkündür. Bunun dışında, alıntı sözcüklerde *r* ünsüzünün düştüğü örnekler Türkmen Türkçesinde tespit edilemezken Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerdeki ünsüz düşmesi hece sonunda görülmekte ve dilde akıcılığı sağlamak için meydana gelmektedir.

5.7. /t/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde söz sonunda *t*'ler düşmüştür:

cuf̄t Far. > *cüp (çift)* (TTG, 68)
galla:t Ar. > *galla: (tahıl)* (HZTF, 152)
guf̄t Far. > *gep (söz, laf)* (TTG, 68)

Türkiye Türkçesinde ise Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerde *t* ünsüzünün hece sonunda düştüğü görülmektedir:

ketta:n Ar. > *keten* (TSB, 101)
pest Far. > *pes* (TSB, 101)

⁶ Eklerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

Alıntı sözcüklerde hece sonunda bulunan patlayıcı veya sızıcı ünsüzler düşebilmektedir (Coşkun 2008: 101). Burada da patlayıcı ünsüz *t*'nin her iki şivede de hece sonunda düştüğü görülmektedir. Hece sonundaki bu ünsüz düşmesi dilde akıcılığı sağlamak içindir.

5.8. /v/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde Arapçadan alıntı bir sözcüğün başında bulunan *v* ünsüzü bir yuvarlak ünlü olan *u*'nun yanında düşmüştür: *vuku:f* > *uki:p* (*yetenek, istidat*) (Kara 2005: 68). *v* ünsüzünün düşmesine *nevet Ar.* > *nöbet (TSB, 100)* örneğinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde rastlamak mümkündür.

Bu ünsüzün düşmesi sonucu gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türçesi ağızlarında ikincil uzunlukların ortaya çıkabilmektedir⁷.

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde *v* ünsüzünün düştüğü görülmektedir. Bu ses olayı Türkmen Türkçesinde uzun *u*'nun etkisiyle meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinde ise akıcılığı sağlamak için hece sonunda meydana gelen bir ünsüz düşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

5.9. /y/ Düşmesi

Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde bu sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimi göz önünde bulundurulduğunda söz başında *y* ünsüzünün düştüğü görülmektedir:

yigde ET > *iğde* (*iğde*) (TSKS, 202)
yigne ET > *iñne* (*iğne*) (GTEK, 258)
yinçge ET > *i:nçe* (*ince*) (GTEK, 258)
yiriñ ET > *iriñ* (*irin*) (TTG, 68)

Aynı ses olayı Türkiye Türkçesinde de takip edilebilmektedir:

yılıg ET > *ılık* (TSBil., 221)
yırak ET > *ırak* (TSBil., 221)
yinçü KB > *inci* (TSB, 101)
yip KB > *ip* (TSB, 101)

⁷ bk. Kök ve Gövdelerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde ise *gerbariy* > *gerbari* (*kurutulmuş bitki*) örneğinde olduğu gibi bazı Rusçadan alıntı sözcüklerde söz konusu ünsüzün düştüğü görülmektedir (Hudayguliyev 1992: 152).

Türkiye Türkçesinde ise *y* ünsüzünün bazı tek heceli alıntı sözcüklerde hece içinde ve bazen de hece sonunda düştüğü görülmektedir:

ceyb Ar. > *cep* (TSB, 100)
keyle Ar. > *kile* (TSB, 100)
mu:yta:b Far. > *mutaf* (TSB, 100)
seyl Ar. > *sel* (TSB, 100)
surna:y Far. > *zurna* (TFS, 140)
temyi:z Ar. > *temiz* (TSB, 100)

Bu ünsüzün düşmesi sonucu gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzunlukların ortaya çıkabilmektedir⁸.

Türkçenin tarihî devirlerinden beri izlenebilen *y* düşmesi Azerbaycan Türkçesinde düz-dar ve dar-yuvarlak ünlülerin komşuluğunda düzenli bir şekilde ortaya çıkan, bunun dışında, diğer Türk dillerinde dağınık ve düzensiz bir dağılım gösteren bir ses olayıdır (Karaağaç 2010: 221). Burada da Eski Türkçeden günümüze uzanan süre içerisinde bazı sözcüklerde söz başındaki *y* ünsüzünün her iki şekilde de düştüğü görülmektedir. Bunun dışında, her iki şekilde de bazı alıntı sözcüklerde *y* ünsüzü düşmektedir. *y* ünsüzünün düşmesi bazı ikincil uzunluklara yol açmaktadır. Bu yolla ortaya çıkmış ikincil uzun ünlülere Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamak mümkündür.

6. ÜNSÜZ TÜREMESİ

6.1. /h/ Türemesi

h türemesi Türkmen Türkçesinde *akik* Ar. > *hakık* (*akik*) (TSKS, 191) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesinde de alıntı sözcüklerin değişik yerlerinde *h* ünsüzünün türediği görülmektedir:

a:veng Far. > *hevenk* (TSB, 99)
firişte Far. > *feriştah* (TSB, 99)

⁸ bk. Kök ve Gövdelerde Görülen İkincil Uzun Ünlüler

peyda: Far. > peyda**h**lamak (KSÜT, 57)
 se:pa Far. > se**h**pa (TSB, 99)
 ta:li Ar. > tali**h** (KSÜT, 57)
 tama´ Ar. > tama**h** (KSÜT, 52)

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde *h* türemesi karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde görülen *h* türemesinin örnekleri Türkmen Türkçesine göre çok daha boldur. Buradaki *h* türemesiyle sözcüklerin dilde tutunabilmeleri kolaylaşmıştır (Coşkun 2008: 99).

6.2. /m/ Türemesi

Türkmen Türkçesinde *m* türemesi paralel kullanılan sözcüklerde görülür (Sarıyev-Güder 1988: 80):

belki / bel**em** (*belki de*) (TGF, 80)
 eyse / ey**em** (*öyle ise*) (TGF, 80)
 gayta / gay**am** (*kez, defa, kere*) (TGF, 80)
 yogsa / yog**am** (*yoksa*) (TGF, 80)

Türkiye Türkçesinde bu ses olayı standart dile yansımamakla birlikte *belki* > *belkim* (UMA, 58), *aynı* > *aynım* (MİA, 103), *kere* > *kerem* (MİA, 103), *keşke* > *keşkem* (Kır.YA, 82) örneklerinde görüldüğü gibi ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde görülen *m* türemesi Türkiye Türkçesinde ise standart dile yansımamış olmakla birlikte ağızlarda aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

6.3. /n/ Türemesi

Türkmen Türkçesinde *n* türemesi paralel kullanılan sözcükler ile soru ekinden sonra görülmektedir (Sarıyev-Güder 1988: 80):

alcakmıka / alcakmıka:**n** (*alacak mı ki*) (TGF, 80)
 baka / baka**n** (*yön*) (TGF, 80)
 bile / bile**n** (*ile, beraber*) (TGF, 80)
 bilermikä: / bilermikä:**n** (*biliyor mu ki*) (TGF, 80)
 veli / veli**n** (*ancak, fakat*) (TGF, 80)

Türkiye Türkçesinde ise *babaga*: Ar. > *papağan* (TSB, 99) örneğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde söz konusu ses olayının meydana geldiği görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde paralel kullanılan sözcükler ile soru ekinde görülen *n* türemesinin Türkiye Türkçesinde örnekleri tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde türemiş bir *n* ünsüzü karşımıza çıkmaktadır.

6.4. /r/ Türemesi

r türemesinin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde ise *kehruba: Ar. > kehribar (TSB, 99)* ördeğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde söz konusu ses olayı karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen *r* türemesine Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde rastlamak mümkündür. Bu sözcüklerdeki *r* türemesi sözcüğün dilde tutunabilmesini kolaylaştırmıştır.

6.5. /t/ Türemesi

t türemesinin Türkmen Türkçesinde de görülüp görülmediğine dair incelediğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde ise *huma:re Ar. > hamarat (TSB, 99)* ördeğinde olduğu gibi bazı alıntı sözcüklerde söz konusu ses olayı karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilemeyen *t* türemesi Türkiye Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcüklerdeki *t* türemesi sözcüğün dilde tutunabilmesini sağlamıştır.

6.6. /v/ Türemesi

Eski Türkçede *ur-* şeklinde olan fiil bugün Türkmen Türkçesinde hâlâ aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise *ur-* fiilinin başında *v* türemesi meydana gelmiş ve *ur-ET > vur-* olmuştur.

Yukarıda sözü edilen durumun dışında, Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde uzun *u* ünlüsünün etkisiyle *v* türemesinin meydana geldiği görülmektedir:

a:rzu: Far. > arzu*v* (*arzu, istek*) (TTG, 68)
 ru:şen Far. > rövşen (*nur, ışık*) (TTG, 68)

Türkiye Türkçesinde ise uzun *u* ünlüsünün etkisiyle olmasa da *mai Ar.* > *mavi* örneğinde görüldüğü gibi az sayıda alıntı sözcükte *v* ünsüzünün türediği görülmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Eski Türkçede *ur-* şeklinde olan fiil bugün Türkmen Türkçesinde hâlâ *ur-* şekliyle kullanılırken Türkiye Türkçesinde *vur-* şeklini almıştır. Söz konusu fiil bugün Kuzey ve Doğu lehçelerinde de *ur-* şekliyle kullanılmaktadır. Batı lehçesinin Türkmen Türkçesi dışındaki bütün şivelerinde ise bu fiil *vur-* şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Türkmen Türkçesi bu noktada diğer Batı grubu şivelerinden ayrılmakta ve Kuzey ve Doğu lehçelerinin izlerini göstermektedir. Bunun dışında, Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde uzun *u* sesinin bir *v* türemesine yol açtığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise *v* türemesinin bu yolla meydana gelmiş örneklerine rastlanmamaktadır.

6.7. /y/ Türemesi

Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerin ortasında uzun *i* ve uzun *u*'nun etkisiyle *y* türemesi meydana gelmiştir:

bi:-hu:de Far. > beyhu:da (*beyhude*) (TTG, 69)
 bi:-hu:ş Far. > beyhu:ş (aklını kaybetmiş, kendinden geçmiş) (TTG, 69)
 esi:r Ar. > yesi:r (*esir, tutsak*) (TTG, 69)
 geda: Far. > geda:y (*fakir*) (TTG, 69)
 ku:ze Far. > küyze (*güğüm testi*) (TTG, 69)
 vi:ran Far. > veyra:n (*viran*) (TTG, 69)

Aynı durum Türkiye Türkçesi için de geçerlidir:

bi:namaz Far. > beynamaz (TSB, 98)
 ki:tan > kaytan (TSB, 98)
 mi:ve Far. > meyve (TSB, 98)
 peni:r Far. > peynir (TSB, 98)
 zi:net > ziyet (TSB, 98)

Yukarıda da görüldüğü her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerde *y* türemesi meydana gelmiştir. Bu ses olayı son sesi çoğunlukla uzun *i* olan hecelerde hece sonunda meydana gelmektedir. Böylece sözcüğün akıcılığı ve dilde tutulması sağlanmaktadır (Coşkun 2008: 98).

6. ÜNSÜZ TEKLEŞMESİ

Ünsüz tekleşmesi bir sözcükte bulunan aynı tür iki ünsüzden birinin düşmesidir.

Bu ses olayı Türkmen Türkçesinde çoğunlukla bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir:

evvel Ar. > *oval* (*evvel*) (TTG, 69)
hakk Ar. > *hak* (*hak, doğru*) (TTG, 69)
muhimm Ar. > *möhüm* (*mühim*) (TTG, 69)
niyyet Ar. > *niyet* (*niyet*) (TTG, 69)

Türkiye Türkçesinde de benzer örnekler karşımıza çıkmaktadır:

çille Far. > *çile* (TSB, 101)
fenn Ar. > *fen* (ÇTD, 274)
hamma:l Ar. > *hamal* (TSB, 101)
kassa:b Ar. > *kasap*
redd Ar. > *res* (ÇTD, 274)
zamm Ar. > *zam* (ÇTD, 274)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi ünsüz tekleşmesi olayı her iki şivede de gerçekleşmektedir. Bu sayede, dilde akıcılık sağlanmakta ve söz konusu sözcüklerin telaffuzu daha kolay bir hâle gelmektedir.

7. ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ

İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin iki ayrı heceye ait olmak şartıyla yinelenmesi şeklinde açıklayabileceğimiz bir ses olayıdır. Her iki şivede de görülmektedir:

Türkmen Türkçesinden örnekler:

arık DLT > *arrık* (*zayıf, cılız*) (TTG, 69)
elig DLT > *elli* (*elli*) (TTG, 69)
isig DLT > *issı* (*sıcak*) (TTG, 69)
karı ET > *garrı* (*yaşlı*) (TTG, 69)

Türkiye Türkçesinden örnekler:

ana KB > *anne* (TSB, 99)
elig KB > *elli* (TSB, 99)
huza:m Ar. > *hüzzam* (TSB, 99)
si:i: Far. > *sille* (TSB, 99)

Türkiye Türkçesi ağızlarında ise standart dile göre çok daha yaygın bir şekilde görülmektedir:

aman > *amman* (EİA, 51)
aşağı > *aşşa*: (Kır.YA, 79)
azık > *azzıh* (Kır.YA, 79)
eşek > *eşşek* (Kır.YA, 79)
ısır- > *ıssır* (NYA, 102)
ışık > *ışşıh* (NYA, 102)
küçük > *güççük* (EİA, 51)
mide > *middle* (RİA, 91)
nasıl > *nassıl* (Kır.YA, 79)
sabah > *sabba* (EİA, 51)

Yukarıda da görüldüğü gibi her iki şivede de meydana gelen ünsüz ikizleşmesi Türkiye Türkçesinde örneklerini daha çok ağızlarda vermiştir.

8. YER DEĞİŞTİRME

Telaffuzu kolaylaştırmak için sözcük içinde iki sesin yer değiştirmesidir.

Türkmen Türkçesinden örnekler:

ılgamak > *ıglamak* (*koşmak*) (TGF, 80)
toprak > *torpak* (*toprak*) (TGF, 80)
yalñış > *yañlış* (*yanlış*) (TGF, 80)
yaprak > *yarpak* (*yaprak*) (TGF, 80)

Türkiye Türkçesinde ise çoğunlukla ağızlarda karşımıza çıkmaktadır:

çömlək > *çölmək* (NYA, 97)
derviş > *devriş* (EİA, 58)
gömlək > *gölmək* (EİA, 58)
kervan > *kevrən* (RİA, 98)
kirpik > *kiprik* (Kır.YA, 82)
köprü > *körpü* (Kır.YA, 82)
memleket > *melmeket* (Kır.YA, 82)
yatsı > *yastı* (EİA, 58)

Yer değiştirme Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde de görülmektedir:

bu:*rya*: Far. > *boyra* (*hasır*) (HZTF)
emru:d Far. > *armıt* (*armut*) (HZTF, 174)
girba:l Ar. > *galbi:r* (*kalbur*) (TTG, 70)
hila:fet Ar. > *halifet* (*halifelik*) (TTG, 70)
la'net Ar. > *nä:let* (*lanet*) (TTG, 70)

Aynı şekilde Türkiye Türkçesinde de bazı sözcüklerde yer değiştirme meydana gelmiştir:

emru:d Far. > *armut* (TSB, 102)

ni:mte:n Far. > *mintan* (TSB, 102)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her iki şivede de meydana gelen yer değiştirme Türkiye Türkçesinde örneklerini daha çok ağızlarda vermiştir. Bu sayede, dilde bir akıcılık sağlanmış ve söz konusu sözcüklerin söyleyişi daha kolay bir hâle gelmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Karşılaştırmalı Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesi” başlıklı bu çalışmada Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinin ses özellikleri karşılaştırılmıştır. Bunun için, her iki şiveden de bazı dil bilgisi kitapları esas alınmış ve bu kitaplardaki bilgiler karşılaştırılarak bu iki şivenin ses bilgisi bakımından birbiriyle ortak olan yönleri ile birbirinden ayrıldığı noktalar saptanmaya çalışılmıştır. Buna göre, araştırmamızın sonuçları aşağıda verilmiştir:

1. Türkmen Türkçesinde Ana Türkçedeki birincil ünlü uzunlukları sistemli bir şekilde korunmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlülerin çok azı birincil uzun ünlülerin devamı niteliğindedir.

Bilindiği gibi, uzun ünlüler birincil ve ikincil uzun ünlüler olmak üzere iki türdür. Türkçe sözcüklerde Ana Türkçe döneminden beri aslında var olduğu kabul edilen uzun ünlüler birincil uzun ünlü veya asli uzun ünlü olarak adlandırılmaktadır. Bugün örneklerini en iyi Türkmen Türkçesinde görebileceğimiz bu uzunluklar, Türkmen Türkçesinin en önemli ses özelliğini oluşturmaktadır. Öyle ki, sözcük içindeki bir ünlünün kısa veya uzun telaffuz edilişine göre anlam değişebilmektedir. Anlam değişmiyor olsa bile uzun telaffuz edilmesi gereken bir sesin kısa telaffuz edilmesi doğru bir telaffuz biçimi olarak kabul görmemektedir. Türkiye Türkçesinde ise Ana Türkçe dönemindeki birincil ünlü uzunluklarının çoğu bugün kaybolmuştur. Standart dilde yok denecek düzeydedir. Ağızlarda ise ilk olarak Batı Anadolu’da olmak üzere çeşitli bölgelerde bu tür uzun ünlülerin örnekleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu örneklerin hangilerinin gerçekten asli bir uzunluk olduğu, hangilerinin vurgu ve tonlamadan kaynaklandığı veya yalnızca bir yakıştırımdan ibaret olduğu da ağız araştırmalarında ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

2. Ele aldığımız bu iki şive, ikincil uzun ünlüler konusunda daha fazla ortak özellik göstermektedir. Bu konuda özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarının Türkmen Türkçesiyle yakınlaştığı noktalar dikkat çekicidir.

İkincil uzun ünlüler, Türkçe sözcüklerde asli olarak bulunmayıp ünsüz düşmesi, hece kaynaşması gibi bazı ses olayları ile eklemeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, sözcük kök ve gövdelerinde görülen ikincil uzun ünlüler daha çok bir

ünsüzün düşmesine bağlı olarak oluşmaktadır. Düşerek bu tür ikincil uzunlukların ortaya çıkmasında etkili olan ünsüzler *g / ğ, h, l, n / ñ, r, v* ve *y* ünsüzleri olup Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ağızlarında bire bir örtüşmektedir.

Ekleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. Bunlardan biri ünlüsü sürekli ve düzenli olarak uzun söylenen eklerdir. Türkmen Türkçesinde *-ya:r / -yā:r* şimdiki zaman eki, *-ra:k / -rā:k* isimden isim yapma eki, *-va:ç / -vā:ç* fiilden isim yapma eki, *-ya:n / -yā:n* sıfat fiil eki, *-ma:n / -mā:n* zarf fiil eki, *-ka: / -kā:* zarf fiil eki, *-a:ğada / -ā:ğede* zarf fiil eki gibi eklerin ünlüsü herhangi bir ses olayına bağlı olmaksızın her zaman uzun söylenmektedir. Bu eklerdeki ünlülerin neden uzun söylendiği konusunda kesin bir fikir birliği yoktur. Söz konusu eklerin ünlüleri sürekli ve düzenli olarak uzun söylendiğinden asli bir uzunluk olarak da değerlendirilmektedir; Türkçede asli uzunlukların genellikle sözcüklerin ilk hecesinde bulunduğu ve eklerde asli bir uzunluğun olamayacağı görüşünden hareketle vurgu ve tonlamadan kaynaklanan bir uzunluk olarak da değerlendirilmektedir. Bünyesinde bu tür uzun ünlüler bulduran ekler, Türkmen Türkçesinde oldukça yaygındır. Türkiye Türkçesinde ise görülmemektedir.

Türkmen Türkçesinde bazı ekler, kısa ünlüyle biten bir sözcüğe eklendiğinde herhangi bir ses olayının meydana gelmemesine rağmen eklendiği sözcüğün sonundaki ünlüyü uzatmaktadır. Belirtme hâli ekinde, ilgi hâli ekinde, *-n* şeklindeki vasıta hâli ekinde, teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinde ve bulunma hâli ekinin kendisinden sonra aitlik ekini alması durumunda ortaya çıkan bu tür uzunluklar Türkmen Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise aynı eklerde ikincil uzunluklar görülse de bu uzunlukların sebebi Türkmen Türkçesindekiyle aynı değildir ve bu uzunluklar çoğunlukla ünsüz düşmesi, hece kaynaşması gibi bir ses olayı ile açıklanmaktadır.

Türkmen Türkçesinde bir grup ikincil uzun ünlü ise ünlü karşılaşmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, ünlüyle biten bir sözcüğün ünlüyle başlayan bir ek alması durumunda bir ünlü uzaması meydana gelmektedir. *-a / -e* belirtme hâli eki, *-ar / -er* belirsiz gelecek zaman eki, *-ası / -esi* istek eki, *-ayım / -eyim* birinci teklik şahıs emir eki, *-an / -en* sıfat fiil eki, *-ıp / ip* zarf fiil eki gibi eklerin ünlüyle biten bir sözcüğe getirilmesi durumunda bu tür bir uzunluk meydana gelmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise böyle bir durumda araya bağlayıcı *y* ünsüzü girmektedir. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesi ağızlarına baktığımızda bağlayıcı ünsüzün ortadan kalktığı ve örneklerin Türkmen Türkçesindeki örneklerle büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki ağız çalışmalarında bu uzunlukların bağlayıcı *y* ünsüzünün erimesi sonucunda meydana geldiği belirtilmektedir. Ancak, bu noktada ağızların Türkmen Türkçesiyle olan bu benzerliği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu uzunlukların *y* ünsüzünün erimesiyle meydana gelen bir hece kaynaşması sonucunda mı yoksa Türkmen Türkçesindeki gibi bağlayıcı ünsüz olmaksızın ünlünün doğrudan uzaması sonucunda mı oluştuğu sorusu akla gelmektedir ki bu da üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur.

3. Çalışmamızda yazı dilinde gösterilmeyen ve yalnızca konuşma dilinde bulunan ünlü ve ünsüz çeşitleri konusuna geniş bir zaman ayrılmasına rağmen bu konuda tatmin edici bir sonuca ulaşamadı. Bu durumun temel sebebi, Uluslararası Fonetik Alfabe ile Türkiye’de bu konuda yapılmış çalışmalar doğrultusunda belirlenmiş konuşma seslerinin birçoğuna Türkmen Türkçesinde gerek standart dille gerekse ulaşabildiğimiz ağızlarla ilgili çalışmalarda yer verilmemiş olmasıdır. Çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarındaki örnekleri sıralanan söz konusu seslerin Türkmen Türkçesindeki karşılıklarının çoğunlukla verilememiş olması da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bu seslerin Türkmen Türkçesindeki karşılıklarını bulamayışımızın Türkmen Türkçesinin ses yapısından ziyade Türkmenistan’daki dil bilgisi çalışmalarıyla ilgili olduğu görüşünderiz. Nitekim, bizim gördüğümüz kadarıyla Türkmen Türkçesi gramerlerinde yazı dilinde gösterilmeyen sesler konusunda yalnızca uzun ünlüler ele alınmış, bu arada temel sesler arasındaki ses basamaklarında oluşmuş ince *a*, kapalı *a*, yuvarlak *e* gibi ara seslere pek değinilmemiştir. İncelediğimiz tüm kaynakların hemen hemen aynı şablonda hazırlanmış olması inceleme imkânı bulamadığımız kaynaklarda da -en azından çoğunluğunda- farklı bir şey bulamayacağımız düşüncesini bizde uyandırmıştır. Bu nedenle, bu seslerin Türkmen Türkçesindeki karşılıklarını bulamayışımızı gramer çalışmalarında takip edilen yöntemle ve araştırmalarda ağırlık verilen konularla alakalı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim, bu şivede *a* ile *e* arasında bir ara ses olan açık

e (*ä*) sesi bulunduğuna göre, söz gelimi yine *a* ile *e* arasındaki başka bir ara ses olan ince *a*'nın da bulunma ihtimali yüksek olmalıdır. Sonuç olarak, yazı dilinde gösterilmeyen sesler konusunda Türkmen Türkçesinde tespit edebildiğimizden daha fazlasının bulunduğunu düşünüyoruz.

4. Türkmen Türkçesinde yazı dilinde gösterilmeyen sesler arasında *ä* (açık *e*) sesi ile peltek *s* ve *z* sesleri ön plana çıkmakta ve bu sesler Türkmen Türkçesi için karakteristik bir özellik oluşturmaktadır. Söz konusu seslerin örnekleri Türkiye Türkçesinde ise değişik ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

5. Türkmen Türkçesinde *ı*, *i*, *u* ve *ü* ünlülerinin uzun telaffuz edilen biçimleri diftonglu bir nitelik gösterebilmektedir. Bunlardan *ı*, *i*, *ü* ünlülerinin uzun biçimleri *iyemek*, *diymek*, *gıymak düyš*, *süyci*, örneklerinde olduğu gibi *y* ünsüzü ile birlikte söylenmektedir. Uzun *u* ise *suv* (*su*), *guv* (*kuğu*), *arzuu* (*istek*) örneklerinde olduğu gibi *v* ünsüzü ile birlikte telaffuz edilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise ağızlarda çeşitli diftonglaşma örnekleri görülse de bu türden bir diftonglaşmadan söz etmek güçtür.

6. Türkiye Türkçesinde artlık önlük uyumu, düzlük yuvarlaklık uyumu ve ünsüz uyumu vardır. Türkmen Türkçesinde ise artlık önlük uyumu sağlamdır. Düzlük yuvarlaklık uyumu tam değildir. Ünsüz uyumu ise yoktur. Ancak, Türkmen Türkçesinin bazı ağızlarında ünsüz uyumu da görülmektedir.

7. Türkmen Türkçesinde *v* ünsüzünün gerek Türkçe gerekse alıntı sözcüklerde kendisinden önce gelen düz ünlüleri yuvarlaklaştırdığı görülür: *savur-* > *sovur-*, *devam Ar.* > *dovam*, *devlet Ar.* > *dövlet*, *riva:yet Ar.* > *rova:yat vb.* Ayrıca *v* ünsüzünün bazı sözcüklerdeki düz ünlüleri yazıda olmasa da söyleyişte *o*'ya çevirdiği görülmektedir: *sakav* > *sakov*, *saylav* > *saylov vb.* Türkiye Türkçesinde ise hem standart dilde hem de ağızlarda zaman zaman *v* ünsüzünün düz ünlüler üzerinde böyle bir yuvarlaklaştırıcı etkisinin olduğu görülse de bunun Türkmen Türkçesindeki kadar yaygın ve düzenli olduğunu söylemek güçtür.

8. Ele aldığımız bu iki şivenin bazı ses özelliklerini karşılaştırabilmek ve açıklayabilmek için zaman zaman Türkçenin tarihî dönemlerine ilişkin ses olaylarını da göz önünde bulundurmamız gerekti. Buna göre;

8.1. Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde söz başında *b*'li olan bazı sözcükler her iki şivede de *p*'ye dönmüştür. Türkmen Türkçesi için *balçık* > *palçık*, *bıçak* > *pıçak*, *baldu* > *palta*; Türkiye Türkçesi için *barmak* > *parmak*, *bürge* > *pire* gibi örneklerde bu durum görülmektedir. Söz başındaki *b* > *p* değişimi her iki şivede de görülmekle birlikte her zaman aynı sözcüklerde gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, Türkmen Türkçesinde söz başında bir sözcükte *b* > *p* değişimi gerçekleşirken Türkiye Türkçesinde aynı sözcükteki *b*'nin korunduğu ya da tam tersi, Türkiye Türkçesinde bir sözcükte *b* > *p* değişimi gerçekleşirken Türkmen Türkçesinde bu sözcüğün *b*'li biçimiyle kullanıldığı görülebilmektedir. Söz konusu ses değişimi bazı sözcüklerde söz ortasında da gerçekleşmiştir.

8.2. Türkmen Türkçesinde *ben*, *bin*, *bin-*, gibi bazı sözcüklerde söz başında *b* > *m* değişimi gerçekleştiği için bu sözcükler *men*, *müñ*, *mün-*, şeklini almıştır. Türkiye Türkçesi ise *b* tarafındadır ve bu sözcükler *b*'li biçimleriyle kullanılmaktadır.

8.3. Türkmen Türkçesinde *bar*, *bar-*, *bir-* şeklinde Eski Türkçedeki gibi söz başında *b* bulunduran sözcükler Türkiye Türkçesinde *var*, *var-*, *ver-* biçimini almıştır.

8.4. Batı grubu şivelerine ait bir özellik olarak Eski Türkçedeki *ç*'lerin her iki şivede de *c*'ye dönüşü görülmektedir. Türkmen Türkçesi için *öçeş-* > *öceş-*, *süçig* > *süyci*, *uçuz* > *ucız*; Türkiye Türkçesi için *açığ* > *acı*, *kuçak* > *gucak*, *oçak* > *ocak* gibi sözcüklerde bu değişimin örnekleri görülmektedir.

8.5. Her iki şivede de *d* > *y* değişimi görülür. Türkmen Türkçesinde *adak* > *ayak*, *adgır* > *aygır*, *kedim* > *geyim*; Türkiye Türkçesinde *adak* > *ayak*, *adır-* > *ayır-*, *idi* > *ie* gibi sözcükler bu değişimin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

8.6. Eski Türkçede söz ortasında bulunan *g*'ler ile tek heceli sözcüklerde söz sonunda bulunan *g*'lerin Türkiye Türkçesinde çoğunlukla *ğ*'ye döndüğü görülmektedir: *tügün* > *düğün*, *kögüs* > *göğüs*, *tag* > *dağ* vb. Türkmen Türkçesinde ise *g* > *ğ* değişimi birkaç sözcükte görülmekle birlikte asıl *g* > *v* değişimi yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır: *ögey* > *övey*, *öğüt* > *övüt*, *söğüş* > *sövüş*, *ög-* > *öv-* vb. Çağatay Türkçesinde de söz ortasında iki ünlü arasında kalan *g*'lerin *v*'ye döndüğünü göz önünde bulunduracak olursak Türkmen Türkçesinin bu noktada

Çağatay Türkçesine yaklaştığını düşünebiliriz. Ayrıca, *kıragu* > *gırav*, *buzagu* > *buzav* gibi örneklerde *-Agu* ses grubunun *-Av* biçimini almış olmasını da Çağatay Türkçesine ait bir özellik olarak değerlendirebiliriz.

8.7. Eski Türkçede söz başındaki *k* ünsüzünün tonlulara geçmesi Batı Türkçesinin bir özelliği olarak her iki şivede de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Türkmen Türkçesi için hem ön hem de art damak *k* ünsüzü için geçerlidir. Türkiye Türkçesinde standart dilde yalnızca ön damak *k*'leri tonlulaşmıştır. Bununla birlikte, ağızlarda art damak *k* ünsüzünün de tonlulaştığı ve ağızların bu noktada Türkmen Türkçesiyle daha çok benzerlik gösterdiği görülmektedir.

8.8. *kangı*, *kanı*, *kalı*, *katun* gibi sözcüklerde söz başında görülen *k* > *h* değişimi her iki şivede de gerçekleşmiştir.

8.9. Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *n* > *ñ* değişimi görülmektedir: *kalın* > *galıñ*, *kişne-* > *kişñe-* vb. Türkiye Türkçesinde ise standart dilde *ñ*'ler *n*'ye dönme eğiliminde olduğundan böyle bir değişime rastlamak güçtür.

8.10. Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *ñ* > *m* ve *ñ* > *y* değişimleri meydana gelmiştir: *doñuz* > *domuz*, *köñlek* > *köynek* vb. Bu değişim, Türkiye Türkçesinde de rastlamak mümkündür: *koñşu* > *komşu*, *köñlek* > *gömlük*, *doñuz* > *domuz*, *soñra* > *soyna*, *göñlüm* > *göynüm* vb.

8.11. Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *k* > *ğ* değişimi meydana gelmiştir: *eksük* > *eğsik*, *yakşı* > *yağşı* vb. Türkiye Türkçesinde ise *ak* > *ağ* örneğinde olduğu gibi bir dönem tek tek örneklerle bu değişim görülmüş olsa da günümüz Türkiye Türkçesi için böyle bir değişimden söz etmek güçtür.

8.12. Türkmen Türkçesinde bazı Türkçe sözcüklerde *ş* > *ç* değişimi meydana gelmiştir: *şaş-* > *ça:ş-*, *şiş* > *çi:ş* vb. Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerde ise bu değişim pek görülmemektedir.

8.13. Her iki şivede de söz başında *t* > *d* değişimi gerçekleşmiştir. Türkmen Türkçesinde *temür* > *demir*, *tokuz* > *dokuz*, *teñiz* > *deñiz*; Türkiye Türkçesinde *teg-* > *değ-*, *temir* > *demir*, *tört* > *dört* gibi örneklerde görülen bu değişim Batı Türkçesinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişime söz ortasında da rastlamak mümkündür.

8.14. Türkmen Türkçesinde Kıpçak Türkçesinin bir etkisi olarak söz başında *y* > *c* değişimi görülmektedir: *yigit* > *ciğit*, *yontuk* > *contuk* vb. Türkiye Türkçesinde böyle bir değişimin örneklerine rastlanmamaktadır.

8.15. Eski Türkçedeki *bol-* fiili Türkmen Türkçesinde bir dönem *ol-* ve *bol-* şeklinde karışık olarak görülmüş olsa da bugün *bol-* şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise söz konusu fiil *ol-* şeklindedir.

8.16. Birden fazla heceli sözcüklerin sonunda bulunan ön ve art damak *g*'leri ile ikinci ve sonraki hecelerin başında bulunan *g*'lerin düşmesi Batı Türkçesinin bir özelliği olarak her iki şivede de görülmektedir: Türkmen Türkçesinde *bürge* > *büre*, *kazgan-* > *gazan-*, *atlıg* > *atlı*, *tirig* > *tiri* vb., Türkiye Türkçesinde *kısga* > *kısa*, *arıg* > *arı*, *kamug* > *kamu* vb. gibi sözcüklerde bu durumun örnekleri görülmektedir.

8.17. Her iki şivede de bazı Türkçe sözcüklerin Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki biçimleri göz önünde bulundurulduğunda söz başında *y* ünsüzünün düştüğü görülür. Türkmen Türkçesinde *yigne* > *iñne*, *yinçge* > *i:nçge*, *yiriñ* > *iriñ*; Türkiye Türkçesinde *yılıg* > *ılk*, *yırak* > *ırak*, *yip* > *ip* gibi sözcüklerde bu ses olayının örnekleri görülmektedir. Bununla birlikte, her iki şivede de söz konusu ses olayı Azerbaycan Türkçesindeki kadar düzenli olmayıp dağınık ve düzensiz bir dağılım göstermektedir.

9. Alıntı sözcüklerin dilde tutunabilmesi için gerçekleşmiş bazı ses olayları da ele aldığımız bu iki şivenin ses özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre;

9.1. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerdeki *f* ler *p*'ye dönmemektedir: *cefa:* *cepa:*, *fa:l* > *pa:l*, *nefes* > *nepes* vb. Türkiye Türkçesinde ise birkaç alıntı sözcükte bu değişim görülse de Türkmen Türkçesindeki gibi düzenli ve yaygın bir *f* > *p* değişiminden söz etmek mümkün değildir.

9.2. Türkmen Türkçesinde *h* ünsüzünden önce gelen *a* ve *i* ünlüleri *ä*'ye dönmemektedir: *ahd Ar.* > *äht*, *sahra Ar.* > *sähra:*, *ihtima:l Ar.* > *ähtima:l* vb. Türkiye Türkçesinde ise *ä* sesi standart dilde bulunmadığından böyle bir ses olayına da standart dilde de rastlanmamaktadır. Ağızlarda ise *a* > *ä*, *i* > *ä* değişimlerinin örneklerine rastlamak mümkündür.

9.3. Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde bulunan *h*'ler ğ'ye dönmüştür: *bahş Far.* > *bağış*, *bahtiya:r Far.* > *bağtıya:r*, *taht* > *tağt* vb. Türkmen Türkçesinde örneklerine sıkça rastladığımız bu değişim, Türkiye Türkçesinde standart dilde pek görülmemekle birlikte ağızlarda karşımıza çıkmaktadır: *rahat* > *rağat*, *imtihan* > *imtiğan* vb.

9.4. Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerde bulunan *h*'lerin bir kısmı da *k*'ye dönmüştür: *ahmak Ar.* > *akmak*, *tahmi:n Ar.* > *takmın* vb. Bu değişim Türkiye Türkçesinde de bazı alıntı sözcüklerde görülmektedir: *harbu:z Far.* > *karpuz*, *hinna:'* > *kına* vb.

9.5. Türkmen Türkçesinde alıntı sözcüklerdeki bir kısım *h*'ler de *y*'ye dönmüştür: *dihka:n Ar.* > *dayha:n*, *şa:hid Ar.* > *şa:ya:t* vb. Türkiye Türkçesinde ise standart dilde pek görülmeyen bu değişimin ağızlardaki kullanımı daha yaygındır: *zihin* > *zeyin*, *şehir* > *şeyit*, *kahve* > *gayfe* vb.

9.6. Türkmen Türkçesinde Farsçadan alıntı sözcüklerin sonunda bulunan *ng* sesleri ñ'ye dönmüştür: *aheng* > *äheñ*, *ceng* > *ceñ* vb. Türkiye Türkçesinde ise bu *ng* seslerinin *k*'ye döndüğü görülmektedir: *fişeng* > *fişek*, *tüfeng* > *tüfek* vb.

9.7. Her iki şivede de bazı alıntı sözcüklerin telaffuzunu daha kolay bir hâle getirmek için hece sonunda *h* ünsüzünün düştüğü görülür: Türkmen Türkçesinde *alla:h Ar.* > *alla:*, *siya:h Ar.* > *sıya:* vb.; Türkiye Türkçesinde *mahbu:s Ar.* > *mapus*, *sahleb Ar.* > *salep* vb.

9.8. Bazı alıntı sözcüklerde hece sonunda çoğunlukla uzun *i* sesinin bulunması durumunda bir *y* türemesi her iki şivede de meydana gelmektedir: Türkmen Türkçesinde *bi:-hu:de Far.* > *beyhu:da* vb., Türkiye Türkçesinde *mi:ve Far.* > *meyve* vb.

9.9. Her iki şivede de dilde akıcılığı sağlamak için bazı alıntı sözcüklerde hece sonunda bulunan *t*'ler düşmektedir: Türkmen Türkçesinde *galla:t Ar.* > *galla:*, *cuft Far.* > *cüp* vb.; Türkiye Türkçesinde *pest Far.* > *pes* vb.

9.10. Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde yaygın bir şekilde *k* > ğ değişimi görülmektedir: *asker Ar.* > *esğer*, *krujka Rus.* > *kürüşğe* vb. Türkiye Türkçesinde ise böyle bir değişimin örnekleri görülmemektedir.

9.11. Türkmen Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde görülen $r > l$, $s > z$, $v > ğ$ değişimlerinin örnekleri Türkiye Türkçesi ağızlarında oldukça yaygındır: Türkmen Türkçesinde *merhem* > *melhem*, *seyr* > *seyil* vb.; Türkiye Türkçesi ağızlarında: *berber* > *belbel*, *merhem* > *melhem*, *güreş* > *güleş* vb. Türkmen Türkçesinde *atlas* > *atlaz*, *sikke* > *zikke* vb.; Türkiye Türkçesi ağızlarında *sabah* > *zabah*, *nüfus* > *nüfuz* vb. Türkmen Türkçesinde *cevap* > *coğap*, *sevap* > *soğap* vb. Türkiye Türkçesinde *cevap* > *cuğap*, *devam* > *duğam* vb.

9.12. Türkçe sözcüklerde *b*, *c*, *d*, *g* ünsüzleri söz sonunda bulunmadığından her iki şivede de alıntı sözcüklerde söz sonunda bulunan *b*, *c*, *d*, *g* ünsüzleri tonsuz karşılığı olan *p*, *ç*, *t*, *k* ünsüzlerine döner.

10. Her iki şivede de vurgusuz orta hece ünlüsü düşmektedir. Son hecesinde *ı*, *i*, *u*, *ü* dar ünlülerinden biri bulunan iki veya çok heceli bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir ekin eklenmesi durumunda vurgunun zayıflaması nedeniyle sözcüğün son hecesindeki dar ünlü düşmektedir: Türkmen Türkçesinde *sığır-a* > *sığra* vb.; Türkiye Türkçesinde *oğul-u* > *oğlu* vb.

11. Türkçe sözcüklerde söz başında iki ünsüz yan yana bulunmaz. Bu yapıdaki yabancı sözcüklerin başına düz dar bir ünlü getirilir. Bu şekilde meydana gelen ünlü türemesinin örneklerine her iki şivede de rastlanmaktadır: Türkmen Türkçesinde *shema* > *ishems*, *stol* > *istol* vb.; Türkiye Türkçesinde *station* > *istasyon* vb. Ayrıca, söz başında *r* ve *l* ünsüzleri bulunmadığı için bu ünsüzlerle başlayan alıntı sözcüklerin başına *ı*, *i*, *u*, *ü* veya *e* getirilir. Türkmen Türkçesinde görülen bu ses olayı, Türkiye Türkçesinde ise daha çok ağızlarda meydana gelmektedir: Türkmen Türkçesinde *layık* > *ılayık*, *ner* > *iner* vb.; Türkiye Türkçesi ağızlarında *leğen* > *ileğen*, *ramazan* > *ıramazan* vb. Kelime sonunda bulunan iki ünsüzün söylememesinden dolayı, bu yapıdaki alıntı sözcüklerde iki ünsüz arasında ünlü türemesi meydana gelir: Türkmen Türkçesinde *bahş* > *bağış*, *nakş* > *nağış* vb.; Türkiye Türkçesinde *asl* > *asıl*, *zıkr* > *zikir* vb.

12. Türkmen Türkçesinde *l* veya *r* ile biten fiillerin *-ar* / *-er* belirsiz gelecek zaman ekini alması durumunda *l* veya *r* sesinin düştüğü görülmektedir. Türkiye

Türkçesinde ise standart dilde görülmeyen bu ses olayının örnekleri bazı ağızlarda karşımıza çıkmaktadır.

13. Türkmen Türkçesinde ilerleyici ve gerileyici tam benzeşme ile yarım benzeşmenin gerek söyleyişte gerekse yazıda çok çeşitli örneklerine rastlamak mümkündür. Bunlardan *ld > ll*, *mb > mm*, *nd > nn*, *ts > ss*, *zs > ss*, *md > mn* benzeşmeleri Türkiye Türkçesi ağızlarında da görüldüğü tespit edilmiştir. Ortak olarak görülen bu benzeşmelerin örnekleri, Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ağızları arasında büyük benzerlikler oluşturmaktadır.

14. Bazı sözcüklerde aynı olan iki ünsüzden biri düşebilir. Dilde akıcılığı sağlamak için gerçekleşen bu ses olayı her iki şivede de görülmektedir: Türkmen Türkçesinde *evvel > oval* vb., Türkiye Türkçesinde *çille > çile* vb.

15. Bazı sözcüklerin dilde tutunabilmeleri için, Türkçe hece sistemine göre sözcüğün ikinci hecesinin başındaki ünsüzün aynısı olan bir ünsüz daha türer. Ünsüz ikizleşmesi olarak adlandırılan bu olaya her iki şivede de rastlanmaktadır.

16. Telaffuzu kolaylaştırmak için sözcük içinde iki sesin yer değiştirmesi olayı her iki şivede de görülmektedir. Bu noktada, özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu ses olayının örnekleri Türkmen Türkçesindekilerle büyük benzerlik göstermektedir.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN SES BİLGİSİ TERİMLERİ

açıklar: Tonlu ünsüzler.

agız yo:llı çekimsizler: Ağız ünsüzleri.

artikulya:siya:nıñ ornı boyunça çekimsizler: Boğumlanma noktasına göre ünsüzler.

artikulyasiyanıñ hi:li boyunça çekimsizler: Temas derecesi bakımından ünsüzler.

bir fokıslı: Bir çıkışlı.

burun äheñli değşikler: Geniz özelliği bakımından birbirine yakın ünsüzler.

burun yo:llı çekimsizler: Burun ünsüzleri.

çekimli: Ünlü.

çekimlilerin hi:line görä: bö:lünişi: Ünlülerin niteliklerine göre sınıflandırılması.

çekimlilerin mukda:r ta:ydan bö:lünişi: Ünlülerin uzunluk kısalık bakımından sınıflandırılması.

çekimsiz: Ünsüz.

çılşırımlı değşikler: Ses organlarının oluşturduğu engelden hava akımının yavaşça geçmesiyle oluşan ünsüzler.

da:r çekimliler: Dar ünlüler.

değşik çekimsizler: Boğumlanma nitelikleri bakımından birbirine yakın olan ünsüzler.

dımıklar: Tonlu ünsüzler.

dil çekimsizleri: Dil ünsüzleri.

dilu:cı a:hınkı kentlevük çekimsizleri: Ön damak ünsüzleri.

dilu:cı çekimsizleri: Dil ucu ünsüzleri.

dilu:cı di:ř düybi çekimsizleri: Dil ucu diş dibi ünsüzleri.

dilu:cı di:şa:ra çekimsizleri: Dil ucu diş ünsüzleri.

dila:rdı çekimsizleri: Dil ardı ünsüzleri.

dila:rdı damak çekimsizi: Gırtlak ünsüzü.

dila:rdı ı:zkı kentlevük çekimsizleri: Art damak ünsüzleri.

dila:rdı ortakı kentlevük çekimsizleri: Orta damak ünsüzleri.

diliñ hereketine görä: çekimliler: Dilin hareketlerine göre ünlüler.

dilorta çekimsizleri: Orta damak ünsüzleri.

dilorta ortakı kentlevük çekimsizleri: Dil ortası orta damak ünsüzleri.

do:daga:ra çekimsizleri: Dudak ve dişlerin temasıyla oluşan diş dudak ünsüzleri.

do:dak çekimsizleri: Dudak ünsüzleri.

do:daklanmaya:n çekimliler: Düz ünlüler.

do:daklanya:n çekimliler: Yuvarlak ünlüler.

do:daklarıñ hareketine görä: çekimliler: Dudakların hareketine göre ünlüler.

galmagal bilen onaziñ mınasebetine görä çekimsizler: Hava akımı ile seda akımının ilişkisine göre ünsüzler.

galmagalı çekimsizler: Ses yolundaki kapanma veya daralma sonucu oluşan patlayıcı ve sızıcı ünsüzler.

gı:sga çekimliler: Kısa ünlüler.

gi:ñ çekimliler: Geniş ünlüler.

goşado:dak çekimsizleri: Her iki dudağın temasıyla oluşan dudak ünsüzleri.

hava akımı boyunca çekimsizler: Hava yolu bakımından ünsüzler.

ıřgalañlı çekimsizler: Sızıcı ünsüzler.

i:nçe çekimliler: İnce ünlüler.

iki fokıslı: İki çıkışlı.

orta ıřgalañlı çekimsizler: Orta sızıcı çekimsizler

orta iki ıřgalañlı çekimsizler: İki çıkışlı orta sızıcı ünsüzler.

ovaz perdeleriniñ hareket edip-etmezligi boyunca çekimsizler: Ses tellerinin hareket edip etmemesine göre ünsüzler.

sa:p değşikli çekimsizler: Ses organlarının oluşturduğu engelden hava akımının birden geçmesiyle oluşan ünsüzler.

sonorlılar: Akıcı ünsüzler.

süykeş: Sürtünmeli.

taydaş çekimsizler: Karşılıklı ünsüzler.

tegelek ıřgalañlı çekimsizler: Yuvarlak sızıcı ünsüzler.

titreyici çekimsiz: Titreyici ünsüz.

uzı:n çekimliler: Uzun ünlüler.

yası ıřgalañlı çekimsizler: Geniş sızıcı ünsüzler.

yogı:n çekimliler: Kalın ünlüler.

zarplı: Darbeli.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2006). “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies*, Volume 1/2, s.37-53.
- AKAR, Ali (2010). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AKÇATAŞ, Ahmet (2007). “Süre Açısından Türkiye Türkçesi Sesleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies /Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer, s.13-24.
- AKSAN, Doğan (2007). *Her Yöneye Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAZKULİYEV, S., ATANIYAZOV, S., BERDİYEV, S., SAPAROVA, G. (1977). *Türkmen Diliniñ Gısgaça Dialektologik Sözlügi*, Aşgabat: İlim Neşirya:t.
- ATALAY, Besim (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATANÜYAZOV, Soltanşah (2004). *Türkmen Diliniñ Söz Köki (Etimologik) Sözlügi*, Aşgabat: Miras.
- AZİMOV, Pıgam (1960). *Hä:zirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BURAN, Ahmet (2006). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- BURAN, Ahmet (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- COŞKUN, Volkan (1999). “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C.I-II, S.42, s.51-58.
- COŞKUN, Volkan (2008). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1954). “Türkçede ñ-ğ Sesine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 15-30.

- ÇOMMADOV, O. (1991). *Türkmen Diliniň Kerki Topar Dialektleri*, Aşgabat:Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası.
- DELİCE, H. İbrahim (1995). “Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s.119-131.
- DEMİR, Nurettin, YILMAZ, Emine (2003). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- DEMİR, Tufan (2006). *Türkçenin Dilbilgisi*, Ankara: Kurmay Yayınları.
- DEMİRCAN, Ömer (2009). *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul: Der Yayınları.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2011). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Levent (1996). “Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler İle İlgili Hususlar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, S. 1, s. 232-238.
- DURSUNOĞLU, Halit (2009). “Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13 (1), s. 131-142.
- EKER, Süer (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Dizin II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2002). *Kars İli Ağızları Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2005). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2006). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B., (1999). “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, s. 43-48, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ERDEM, Mehmet Dursun (2008). “Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 3/3 Spring , s.502-562.
- ERGENÇ, İclâl (2002). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1990). *Dilbilimi Alanında Bilgisayar Kullanımı*, Erzurum.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995). *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) I-II-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010). “Türkçenin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi”, *Türkçenin Derin Yapısı*, Yayınlayanlar: Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Ankara: Belen Yayıncılık.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010). “Yazıya Geçirme (Transcription) ve Yazı Çevirimi (Translitteration)”, *Türkçenin Derin Yapısı*, Yayınlayanlar: Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Ankara: Belen Yayıncılık.
- GÜLENSOY, Tuncer (1979). “Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt 8, S. 1, s.169-190.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEREN, Cemil (2000). *Malatya İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNAY, Turgut (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- HAMZAYEV, M. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşkabat: Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.
- HANSER, Oskar (2003). *Türkmençe El Kitabı*, çev. Zühal Kargı Ölmez, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.
- HARMANDA, Sümeyra (2008). *Günümüz Türkmen Türkçesinin Kelime Hazinesi ile Eski Türkçenin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HUDAYGULIYEV, Muhammetgulu (1992). *Hä:zirki Zama:n Türkmen Dili - Fonetika*, Aşkabat: Tu:ra:n-1 Neşirya:tı.
- İLKER, Ayşe (2001). “Türkmen Türkçesinde Köken Olarak Kendini Gizleyen Kelimeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.9, Bahar, s.271-275.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne İli Ağızları İnceleme-Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARA, Mehmet (1998). “Türkmen Türkçesinde Ünlüler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, S. 6, s.824-837.
- KARA, Mehmet (2001). *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARA, Mehmet (2005). *Türkmen Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARA, Mehmet (2007). “Türkmen Türkçesi”, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, s.231-390, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARA, Mehmet, KARADOĞAN, Ahmet (2004). *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Çağlar Yayınevi.
- KARAAĞAÇ, Günay (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2002). “Türkiye Türkçesinin Ses VARLIĞI VE Seslerin Kullanım Sıklığı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 11, s.57-66.
- KARAHAN, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KARAYANIK, Sadullah (1999). “Türkmence Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.7, s. 227-249.
- KARTALOĞLU, Yavuz, YILDIRIM, Hüseyin (2007). “Türkiye Türkçesi”, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, s. 31-80, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Aylın (2010). “Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.28, Güz, s. 47-68.
- KORKMAZ, Zeynep (1994a). *Güneybatı Anadolu Ağzları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994b). *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2005). “Batı Anadolu Ağzlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Makeler II*, s. 123-127, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜRENOV, Sapar (1971). *Türkmen Diliniñ Uzi:n ve Gı:sga Çekimlileri (Eksperimental-Fonetik Oçerk)*, Aşkabat: İlim Neşirya:tı.
- MALMKJAER, Kirsten (1991). “The International Phonetic Alphabet”, *The Linguistics Encyclopedia*, London and Newyork.
- MAVIYEV, N. (1987). *Türkmen Diliniñ Arabaçı Dialekti*, Aşkabat.
- MEREDOV, A., AHALLI S. (1988). *Türkmen Klassıkı Edebiya:tınıñ Sözlügi*, Aşkabat.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2006). “Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C. VI, S. 2, s. 373-382, İzmir.
- NARTIYEV, N. (1994). *Türkmen Dialektologiyasınıñ Esa:sları*, Çarcev: Seyitnazar Seydi A:dında:kı Türkmen Devlet Pedogogik İnstitutı.
- NEPESOVA, R., NAZAROV, O., GÖKLENOV, J. (2004). “Türkmen Türkçesi”, çev. Suzan Tokatlı, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, s. 271-286.

- OLCAY, Selâhattin (1995). *Doğu Trakya Yerli Ağzı İnceleme-Derleme-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖÇALAN, Muharrem, (2006). “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Tuncer Gülensoy Hatıra Sayısı.
- ÖZÇELİK, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZİŞİK, Sevi (2007). *Muğla İli Ağzlarının Türkmen Türkçesi Ağzlarıyla Karşılaştırılması (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Muğla: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZYETGİN, Melek (2006). “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*.
- PEKACAR, Çetin, GÜNER DİLEK, Figen (2009a). “Uluslar Arası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart Şanlıurfa)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PEKACAR, Çetin, GÜNER DİLEK, Figen (2009a). “Uluslar arası Fonetik Alfabe - I”, *Dil Araştırmaları*, S. 4, s. 135-150.
- SAĞIR, Mukim (1995a). “Anadolu Ağzlarında Ünlüler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 377-390.
- SAĞIR, Mukim (1995b). “Anadolu Ağzlarında Ünsüzler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 391-499.
- SAĞIR, Mukim (1995c). *Erzincan ve Yöresi Ağzları İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARIYEV, Berdi, GÜDER, Nurcan (1998). *Türkmencenin Grameri I Fonetika: Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dünyası Gençlerinin Mahtumkulu Yayın Birliği.
- SEMEDLİ, Elza (2008), “Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı É”, *Journal of Azerbaijani Studies*, S. 22, s. 522-532.

- TEKİN, Talât (1975). *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Talât (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talât (2008). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talât, ÖLMEZ, Mehmet, CEYLAN, Emine, ÖLMEZ, Zuhâl, EKER, Süer (1995). *Türkmence Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Yazım Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜÇÖK, Necip (2007). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*, İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- VURAL, Hanifi, BÖLER, Tuncay (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Kesit Yayınları.
- YAVUZ, Kemal, YETİŞ, Kâzım, BİRİNCİ, Necat. *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul: Beşir Yayınevi.
- YÜCEL, Bilal (1995), *Bâbü'r Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- YÜCEL, Bilal (2009). "Türkiye'deki Göçmen Ağzlarında Görülen Kıpçak Lehçelerine Özgü ñ > g Değişmesinin Sınırları Üzerine", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa*, s. 865-883: Türk Dil Kurumu Yayınları.